

СУРУЛЛУБУТ – СУОРУЛЛУБАТ!

КЫЫМ

16+

НОРУОТ ХАҢЫАТА

11 № (22662)
2024 сыл

Кулун тутар

21 күнэ

чэппиэр

нэдиэлэҕэ биирдэ тахсар

www.kyym.ru

<https://t.me/kyymsakha>

«СЫЛХАҢЫАТА-2008,2015» НОМИНАЦИЯ КЫАЙЫЛААБА. «ТИРАЖКА – СЫЛРЕКОРДА 2009,2015» БҮТТҮҮН АРАССЫЙАТААҕЫ БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА
«АРАССЫЙА БАСТЫҢ НАЦИОНАЛЬНАЙ ХАҢЫАТА-2018» БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА

Өлүөнэ очуостарыгар "Азия оболорун" уота УМАЙДА

18 с.

КҮН-ДҮҮЛ

Кулун тутар 21 күнэ
ЧЭППИЭР

Күнүс -2° С (-6° U)

Түүн -15° С (-19° U)

Былыттаах, кыралаан хаардыа.

Кулун тутар 22 күнэ
БЭЭТИНСЭ

Күнүс +1° С (-3° U)

Түүн -13° С (-17° U)

Былыттаах, кыралаан инчэбэй хаар.

Кулун тутар 23 күнэ
СУБУОТА

Күнүс -7° С (-11° U)

Түүн -17° С (-21° U)

Былыттаах.

Кулун тутар 24 күнэ
ӨРӨБҮЛ

Күнүс -11° С (-15° U)

Түүн -24° С (-28° U)

Былыттаах, кыралаан хаардыа.

Кулун тутар 25 күнэ
БЭНИДИЭННЬИК

Күнүс -9° С (-13° U)

Түүн -27° С (-31° U)

Былыттаах.

Кулун тутар 26 күнэ
ОПТУОРУННЬУК

Күнүс -10° С (-14° U)

Түүн -21° С (-25° U)

Былыттаах, кыралаан хаардыа.

Кулун тутар 27 күнэ
СЭРЭДЭ

Күнүс -10° С (-14° U)

Түүн -18° С (-22° U)

Былыттаах, хаардаах.

U – Угаров шкалата

Сүүйүүлээх оонньотууну көтүтүмэн!

Кулун тутар 25 күнүгэр, ол эбэтэр бэнидиэнньиккэ, киэһэ 17.00 чаастан "Кыым" хаһыаты уонна «Однако, жизнь!» сурунаал-хаһыаты бииргэ, ону сэргэ «Үһү – биирдэ!» («Кыым» хаһыаты кытта «Байдам» уонна «Күрүлгэн» сурунааллары) суруппут дьон ортотугар сүүйүүлээх оонньотуу ыытыллыаба.

Урут этиллибитин курдук, сүрүн успуонсар "Верона" миэбэл салонуттан үс сүрүн бириини уонна "Юнилайн" бэчээт кыһата туруорбут сыаналаах бириистэрин быһа эпииринэн оонньотуохпут. Тэрээһини "Кыым.ру" ВКонтакте ситимигэр эбэтэр телеграм-хааналыгар киирэн көрүөххүтүн сөп.

Мань таһынан, бу ыйга 2024 сыл бастакы аҥаарыгар "Кыымна" суруппут дьон Борис Неустроев-Мандар Уус алгыстаах, мобол ураһалаах, биэс харах бэлиэлээх харысхал магниттары тутуохтара. Ити курдук, "Кыымы" суруппут дьон мэлдьи сүүйүүлээх хаалаллар.

Муус устар 8–18 күннэригэр почтаба "Кыымна" 2024 сыл 2-с аҥаарыгар чэпчэтиилээх сурутуу ыытылларын санатабыт.

ВКонтакте:

Telegram-ханаал:

Бырабыталыстыба мунньабыттан

Ил Дархан Айсен Николаев кулун тутар 19 күнүгэр өрөспүүбүлүкэ экэнэмиичэскэй сайдыытын хааччыйыга суһал ыстаап бүрүсүдүүмүн мунньабын ытта.

Айсен Николаев “Азия оболоро” оонньууларга бэлэмнэнии күүскэ барыахтаабын уонна социальнай эбийи-эктэри кэмигэр үлэбэ киллэрэр туһунан эттэ.

Мунньаха “Туймаада” стадион ха-пыттаалынай өрөмүөнэ хайдах барарын, итиэннэ Дьокуускайга “Спортивной” түөлбөбө оҕо уһуйаанын, Алданга уонна Нерюнгрига гражданныр хаарбах дьыэт-

тэн көһөрүү бырагырааматын чэрчитинэн элбэх кыбартыыралар олоһор дьыэлэри тутуу болпуруостарын көрдүлэр.

Санатар буоллаха, быйыл Саха сири-гэр 5015 миэстэлээх 18 оскуоланы, 555 миэстэлээх 5 уһуйааны уонна 644 миэст-элээх эбии үөрэхтээһин икки эбийиэгин үлэбэ киллэрэхтэрэ. Өрөспүүбүлүкэбэ 705 тыһ. кв.м кырата суох олоһор дьыэни тутуохтара.

Оҕо саас сыла

2024 сыл Саха сиригэр Оҕо саас сылын биллэриллибитэ. Бу бэлиэ сыл былаанын СӨ Бырабыталыстыбата кулун тутар 13 күнүгэр бигэргэттэ.

Былаан түөрт бастаах: “Тас эйгэ”, “Эргимтэ – төрөппүт, дьиз кэргэн, соци-ум”, “Оҕону бары өттүнэн сайыннарыы, үөрэтии, иитии”, “Сүрүн тэрээһиннэр”. Хас биридии баһы тэрээһиннэринэн “Кут-тала суох оҕо саас”, “Арктикаҕа Оҕо саас сыла”, “Оҕолоох ыл бигэ туруктаһыта”, “Үлэ чиэппэрэ”, “Лиичинэни сайынна-ры” тус сыаллаах биедэмистибиэннэй бырайыактарга тырыбыттар.

Холобур, “Оҕону быһаа!” суһал-сэрэтэр тэрээһин хабыр сыһыаны уон-на табыллыбатах дьиз кэргэни кытта үлэбэ, ону туоратыыга туһайыллар. Аны

үөрэххэ ураты ирдэбили эрэйэр оболору көрөр соруктаах Арктика 13 улуһугар психологтар, медиктар, педагогтар хамыыһыалара тийиэбэ. Итиэннэ төрөппүттэри кытта киэн хабааннаах тэрээһиннэри ыытыыга, эппиэтинэстээх буолууга туһайыллыбыт үлэлэр кири-биттэр. Ил Дархан иһитиннэрбит “Саха сири кырачаан олохтообун каартата” бырайыагы олоххо киллэри эмиэ кириэ сылдьар.

Оҕо саас сылын өрөспүүбүлүкэ ми-нистэриститибэлэрэ, биедэмистибиэлэрэ бары кыттыһан ытыахтара.

Сыстыганнаах ыарыылар балыһалара

Саха сирэ сайдарыгар ордук суолталаах эбийиэктэр, ол иһигэр сы-стыганнаах ыарыылары эмтиир саҥа балыһаны тутуу тустарынан СӨ Ил Дархана Айсен Николаев РФ Бэрэсидьиэнэ Владимир Путины кытары видео-кэмпириэнсийэбэ кэпсэппиттэрэ.

Айсен Николаев Владимир Путинга федеральнай киин өрөспүүбүлүкэ дору-обуйатын харыстабылын сайдытыгар онгорой өйөбүлүн иһин махтаммыта.

“Владимир Владимирович, Саха сири-нэһилиэнньэтэ өйөбүлгүт иһин махтанар. Кэники 6 сылга мэдиссиинэ бөдөҥ эбий-иэктэрин: Перинатальнай, Сүрэх-тымыр, Онкология кииннэрин туттубут. Арай бири тийибэт тиһикпит сыстыганнаах ыарыы-ларга өрөспүүбүлүкэтээби балыһабыт буолар. Бырайыагы онгорбуппуг, эспэрти-исэни ааспыппыт. Билигин бу болпуруоһу өссө көтөбүөхтүгүн, элиги өйөбүлгүтүн туһанахпытын баҕарабыт”, – дьибитэ.

Владимир Путин көрсүһүү кэмигэр ки-ирбит болпуруоһу барытын РФ Бырабыы-талыстыбата көрөрүн, үөрэтэрин эппитэ.

СӨ доруобуйатын харыстабылын мини-истирэ Лена Афанасьева икки салайааччы көрсүһүүтүгэр «Доруобуйа харыстабыла» бырайыак инники соруктара чопчу бэлиэ-тэммитин эттэ.

“РФ Бэрэсидьиэнин өйөбүлүнэн Саха сиригэр социальнай эбийиэктэри тутуу салбана уонна мэдиссиинэ бири наада-лаах тэрилтэтин – сыстыганнаах ыарыылар балыһаларын – тутуу саҕаланара ордук үөрүүлээх. Владимир Владимирович ону таһынан мэдиссиинэ үлэһиттэригэр хамнаһы үрдэтэр соруку туруорда. Онон сотору кэ-минэн эбии төлөбүрдэр аабыллыахтара, бу эмчиттэри тыа сиригэр сыһыарарга улахан суолталаах. Билигин мэдиссиинэбэ перинатальнай, оҕо, акушер-гинекология сулууспаларын модернизациялааһынгга саҥа соруктар тураллар. Бу бири кэлим үлэ түмүгүнэн бииги нэһилиэнньэ олоһун хаачыстыбата үрдүүрүн, өрөспүүбүлүкэ

демографияба көрдөрүүтэ туруктаахтык туспарын ситиһиэхтээхпит”, – дьибэ Лена Афанасьева.

СӨ Доруобуйа харыстабылын мини-стириститибэтин штаты таһынан кылаабы-най инфекционна, мэдиссиинэ билимин дуоктара, ХИФУ Мэдиссиинэ институтун сыстыганнаах ыарыыларга, фтизиатрияба уонна дерматовенерологияба кафедра-тын сэбиэдиссэйэ Снежана Слепцова:

“Көрсүһүүгэ сыстыганнаах ыарыылар балыһаларын тутуу болпуруоһа турбута олус суолталаах. Билингги кэмгэ пато-геннай вирустар саҥа көрүннэрэ үөскүүр. Киһи аймаха сыстыганнаах ыарыы кутала саҥа таһымга тахсар, онно бэлэм буолуох-ха наада. Онтон доруобуйа харыстабылын систиэмэтэ килииниэкэли уонна үчүгэй научнай базаба төрүттэниэхтээх. Ил Дар-хан бэлиэтээн эппитин курдук, кыахпыт билинггитэ тийибэт. Сыстыганнаах ыарыы-лар балыһалара оболорго уонна улахан дьонго көмөнү онгорор мэдиссиинэ анал тэрилтэтэ буолуоба. Кыахпыт тийибэтин, итэбэһин хамсык кэмэ эмиэ көрдөрдө. Саҥа балыһаны хааччыйыыга сүрүнэ, биллэн турар, элбэҕи быһаарар үчүгэй лабораты-арыйалар баар буолаллара. Ол, бастатан туран, эрэггийиэнгэ эпидемиологическай куттал суох буолуутун хааччыйы”, – дьибэ эрэггийиэн сыстыганнаах ыарыылары э-мтир балыһаба наадыһыта олус үрдүгүн бэлиэтээтэ.

Дьокуускай Дууматын дьокутаата, куорат 2-с №-дээх балыһатын кылаа-бынай бырааһа Саргылаана Васильева балыһа тутууларыгар сир учаастага Пётр Алексеев аатынан уулуссаба аһаммытын иһитиннэрдэ.

СКЭ

Өрөспүүбүлүкэбэ судаарыстыба кэлим эксээмэнин (СКЭ) 7630 үөрэнээчи туттарарыаба, итинтэн 176 – доруобуйатынан хааччахтаах оҕо. Эксээмэн тутуутугар барыта 226 пуун үлэлиэбэ.

Кэлим эксээмэн манньк биридимизт-тэргэ ытыллар: нуучча тыла, математика (уустугурдуллубут уонна судургутуллубут), физика, химия, биология, география, обществознание, устуоруйа, литэрэтиирэ, омук тыллара, информатика.

Нуучча тыла уонна математика ат-тестат ыларга ирдэнэрин быһыытынан, булгуччулаах биридимизт буолаллар.

Быйыл 11-с кылааһы бүтэрээччилэртэн элбэх оҕо обществознание биридимизтин талбыт. Ол курдук, 2 678 оҕо туттарарын биллэрбит, ити СКЭ-ни туттарааччы уоп-сай ахсааньттан 36,9% буолар. Иккис миэстэбэ уустугурдуллубут математика турар, барыта 2306 оҕо (31,8%) туттара-рын биллэрбит. Үһүс миэстэбэ инфор-матика – 1 392 оҕо (19,2%) туттарыаба.

СКЭ сүрүн түһүмэҕин иннинээби түһүмэх 2024 сыл кулун тутар 22 күнүттэн

муус устар 22 күнүгэр дьибэ ытыллыаба. Эксээмэн тутар 4 пуун үлэлиэбэ. Сүрүн түһүмэх иннинээби тиһик үлэтигэр сыһыарыллыбыт исписэлиистэр бары “Тургутук федеральнай киинин” платфор-матыгар онлайн үөрэби ааспыттар.

СКЭ сүрүн түһүмэбэ 2024 сыл ыам ыйын 23 күнүттэн от ыйын 1 күнүгэр дьибэ, эбии түһүмэх балаҕан ыйын 4–23 күннэригэр ытыллыаба.

Тэрийээччилэр иһитиннэрэллэринэн, дойду бэрэсидьиэнин соруудаһынан сибэ-эстээн, уларыыи кириэн сөп. Санатан эттэххэ, Владимир Путин Федеральнай мунньаха туһайытыгар “үрдүк үөрэххэ кириир дьибэ оскуоланы бүтэрээччилэр талар бири эксээмэннэрин хаттаан туттаралларын көнүллөөххэ” дьибэ этии киллэрбитэ.

Поздняковтуун көрсүһүү

“Азия оболоро” оонньуу уотун уматыы сиэрин-туомун иннинэ Ил Дархан Айсен Николаев Арасыйа Олимпийскай кэммитиэтин бэрэсидьиэнэ Станислав Позднякову кытта көрүстэ.

“Саха сиригэр быыс булан кэлбикки-тигэр улахан махтал! Бүгүн бииһэхэ “Азия оболоро” оонньууга бэлэмнэнии чэрчитинэн аан дойдуга бири саамай кэрэ миэстэтигэр, Өлүөнэ очуостарыгар, күрэхтэһии уота умайыаба”, – дьибэ Айсен Николаев.

Дьокуускайга “Азия оболоро” оонньууну ытарга бэлэмнэнии былаан быһыытынан иһэрин иһитиннэрдэ. Бу иннинэ Ил Дархан кулун тутар 16 күнүгэр күрэхтэһии ытыл-лыахтаах устуорт эбийиэктэрэ бэлэмнэрин хонтуруоллаабыта.

“Бииги сыаналыырбытынан, Дьоку-ускайга Оонньууну ытарга бэлэмнэнии сөпкө барар. Устуорт эбийиэктэрин тутуу болдьобор болбомтобутун уурдубут, бэдэ-рээччиттэри, СӨ Бырабыталыстыбатын бэрэстэбиитэллэрин кытары кэпсэтибит. Эбийиэктэр бэлэм буолаллара саарбах-таммат. Саха сиригэр манньк улахан, ма-ассабай тэрээһини ытыы улахан уопутун

учуоттаан, “Азия оболоро” Норуоттар икки ардыларынаабы оонньуулары тэрийэр кэ-митиэккэ эрэл үрдүк таһымнаах, – дьибэ Станислав Поздняков.

Көрсүһүү кэмигэр тэрээһин болпуруоста-рын дьүүлэстилэр. Ону тэнэ 2024 сылга Дьокуускайга ытыллар эдэр олимпиецтар Аан дойдугаабы пуорумнарын ытыы болпу-руостара көрүлүннэ. Тэрээһин аан бастаан дойдуга киин куората Москубаны таһынан ытыллыаба.

Кулун тутар 19 күнүгэр “Азия оболоро” уотун Өлүөнэ очуостарын аттыгар уматыы сиэрэ-туома буолла.

Тэрээһингэ дойдуга Олимпийскай кэ-митиэтин бэрэсидьиэнэ Станислав Поз-дняков, “Азия оболоро” Норуоттар икки ардыларынаабы кэммитиэтин бэрэсидьи-нэ Владимир Максимов уонна хаккыйага икки төгүллээх олимпийскай чөмпүйүөн Вячеслав Фетисов кытыннылар.

Юридической көмө

«Защитники Отечества» судаарыстыбаннай пуонда филиала Саха сири-гэр бойобуой дьайыы бэтэрээннэригэр уонна байыаннай дьайыы кыттыы-лаахтарын дьиз кэргэннэригэр босхо юридической көмөнү онгорор.

Пуонда филиала СӨ Борокуратуура-тын, СӨ киһи быраабын боломуочунайын, СӨ Суут бириистэптэрин федеральнай сулууспатын, СӨ Нотариальная пала-ататын уонна Арасыйа Юристарын ассоциациятын Саха сиригэр сала-атын кытта босхо юридической көмөнү онорууга сөбүлэн түһэрсибитэ.

“Ордук элбэхтик бэтэрээннэр ыстаат-ыстарын туоһулуур докумуоннары бигэр-гэтиигэ, дьыэни-оту ылыыга, байыаннай сулууспалаахтары демобилизациялааһын болпуруостарыгар көмө оноруллар. Пуонда филиала 2023 сыл бэс ыйын 1 күнүттэн үлэлиэбиттэн босхо юри-дической көмө 300-тэн тахса киһиэхэ онорулунна”, – дьибэ “Защитники Оте-чества” судаарыстыбаннай пуонда салайа-аччытын быраап болпуруостарыгар сол-буйааччы Александр Захаров бэлиэтээтэ.

2024 сыл тохсунньуттан пуонда филиалыгар 160-тэн тахса гражданин, ол иһигэр албакаат өнгөтүн 130-тан тахса киһи туһаммыт.

Санатан эттэххэ, судаарыстыбан-най пуонда филиалыгар дьону кытта көрүсүһүүлэри ый иккис оптуорунньугар уонна төрдүс бээтинсэтигэр СӨ Бороку-ратууратын бэрэстэбиитэллэрэ, нэдиэлэ ахсын бэнидизиниэккэ уонна сэрэдэбэ – албакааттар, оттон ыйга биридэ СӨ киһи быраабыгар боломуочунайа тэрийэн ытыахтара.

Босхо юридической көмөнү туһаныыга байыаннай дьайыы кыттылаахтара уонна киһилэр дьиз кэргэннэрэ филиал социальнай координатордарын нөһүө су-рутуохтарын сөп. Судаарыстыбаннай пу-онда филиала Дьокуускай к., Ойуунускай уул., 4/1/1 баар. Билсэр тел.: 506-506.

“Утум” саха уһун үйэлэниитин киинэ Байкал-Амьр Магистрал (БАМ) тутуутугар ыччат-хомсомуол хамсааһына тэриллибитэ 50 сылыгар аналлаах “Тын-да – БАМ сүрэбэ” дьибэ уһун үйэлэниитин турун саҕалыыр. Аан бастакытын Саха сири олохтоохторо уонна ыалдьыттар эрчимнээх эдэр саастарын сирдэринэн тимир суолунан айанга турунуохтара!

ТУР БАҔАҔААМАТА:

- Поехынан бэрт сынналанг уонна умсугутуулаах айан;
- “Таежная” эбэтэр “Бам” гостиницаба түһүү;
- Тында куорат кэрэ-бэлиэ миэстэлэригэр сыл-дьыы: БАМ устуоруйатын түмэлэ, хомсомуол сүдү тутуутун умнуллубат миэстэлэрэ, аатырбыт тимир суол вокзала, тыйаатырга уонна кэнсиердир саалаба сылдыы, БАМ бэтэрээннэрин кытары көрсүһүү, хомсомуол кэмин саныыр ахтыы киһэтэ.
- Баҕалаахтар “Надежда” сонотуоруйга чэбдигирдэр процедуралары ылы-ахтарын сөп;

Билигин турга кыттыһан баҕалаахтары барыллаан сурутуу ытыллар. Турга турунуох иннинэ Саха уһун үйэлэниитин киинигэр медицинскэй чек-ап аһаргытыгар сүбэлиибит. **Аадырыс:** Дьокуускай к., Октябрьскай уул., 26/4, **сипилии билсэр тел.:** 89142710088

Кыстыгы этэнгэ туораан, эдэр сааспытын санатар сааскы алгыстаах айанга турунарга ыгырабыт!

ЫҔЫРЫЫ

Кулун тутар 29 күнүгэр күнүс 3 чааска

Национальной библиэтиэкэ исторической саалатыгар

Тамара Ивановна ПЕТРОВА

төрөөбүтэ 90 сылын бэлиэтиир

АХТЫЫ КҮНҮГЭР

Кэлиң, сылдың, кыттың.

Ыытааччы Дьөгүүр Суркуоп

Быыбар кэнниттэн

Кулун тутар 15–17 күннэригэр Арасыйыа бэрэсидьиэннн быыбара буолан ааста. Ол түмүгүнэн, В.Путин урут хаһан да ылбатах элбэх куолаһын – 87,28 бырыһыаны – ылан, 5-с болдубун бэрэсидьиэнни хаалар буолла.

Ону аан дойдуга хайдах ылыннылар, төһө биһирээтилэр?

ФРГ бырабыыталыстыбатын бэрэстэбиитэлэ Кристиан Хоффманн: “Канцлер Олаф Шольц В.Путины кыайытынан эбэрдэлээбэт. Биһиги бу буолан ааспыт быыбары сокуоннайа суобунан аабыт”, – диир. Германия МИДэ “биһиги кэпсэтэрбитигэр кинини “дойду баһылыга” да, “бэрэсидьиэнэ” да диэбэппит, көннөрү “Путин” эрэ диибит” диир.

“Мири” тохто сатыыллар?

Быйыл олунньуга АХШ Үбүн министриэристибэтэ Арасыйыаны утары саага саансыйалар испииһэктэрин ылыммыта.

Онно РФ 500 биридиилээн дыоно уонна хампаанньата кирибиттэрэ. Ол иһигэр, “Мир” каарта оператора. Онон, кулун тутар 30 күнүттэн Армения бааннарын банкоматтарыгар-терми-

АХШ былаастара “бу быыбардар демократия нуорматын тутуспакка, чизинэйэ суохтук ытыллыбыттарын өйдүүбүт. Төһө да биһиги Путины бу кыайытынан эбэрдэлээбэтэпит иһин, кинини кытта син бири бэрэсидьиэн курдук салгы үлэлэнэр былааннаахпыт.

Британия тас дыалаба министриэ Дэвид Кэмерон “Путин бэйэтин бэли-тичэскэй утарсааччыларын барытын суох гынаттаан, СМИни тус хонтуруолугар ылан баран баран, “быыбарга кыайдым” диирэ – демократия көстүүтэ буолбатах” диир.

Франция МИД-гэр “Арасыйыаба көнүл уонна демократты быыбар усулуобуйата толоруллубата. Ол эрэри Франция бу быыбар эрдэттэн сэрэйиллэр түмүгүн учуокка ылынарга күһэллэр” дэһэллэр.

Бу быыбар түмүгүн биһирээбэт санааларын Польша, Литва салалталара эмиэ биллэрдилэр.

Онук бөбө буоллаба, дынгинэн, ол улахан сонун да буолбата ини.

налларыгар “Мир” каартаны кытта үлэлээн бүтүөхтэрэ.

Биллэрин курдук, кэнники кэмгэ төһө да өйдөнүспэт түгэннэр баалларын иһин, Армения биллэрин да Арасыйыа “союзнигынан” аабыллар, ону сэргэ, Арасыйыа лидэрдээх ОДКБ, Таможня сойууһун чилиэнэ. Итини таһынан, Армения хас эмэ сүүһүнэн тыһыынча гражданина Арасыйыаба үлэлииллэр. Таах сылдыахтаабыр, хата, ол дыон кэккэ кыһалбалары көрсүүһүлэр.

Турция саарбахтыыр

Турция Тас дыалатын министриэ Хакан Фидан: “Арасыйыа–Украина иирсээнэ 2024 сылга да бүппэт, Киин уонна Илинги Дьобуруопа өссө атын дойдуларын хаһан, ыра кэнээн иһэр чинчилэннэ.

Онно эбии, ядернай сэрии сэбин туттуу, Украинаба Дьобуруопа байыаннай күүстэрин киллэрии туһунан тыл-өс элбэхтик иһиллэр буолла. Ити барыта олус кутталлаах. Бу – икки өттүттэн элбэх сүтүктээх, күүс-кыах баранар сэриитэ эрээри, ким да кыайан быстыбат. Иирсээн өссө тэнийэн иһэр турукка тийидэ. Турция онтон дыксинэр”, – диир.

Кытай көрүүтэ бигэ, чинг

Аны сайын Швейцарияба Арасыйыа–Украина иирсээнин тохторор сыаллаах эйэ кэмпириэнсийэтин тэрийээри онгостоллор.

Швейцария онук кэмпириэнсийэни ыытар былааннаабын истэн баран, Арасыйыа МИДэ “туох да туһата суох тэрээһин. Швейцария – киһи итэбэйбэт “оонньооччута”. Ону киһи баччаанга диэри Арасыйыаны утары ыытан кэлбит бэлиитикэтэ туоһулуур”

диэн биһирээбэтин биллэрбитэ. Абыах хонуктаабыта Кытай былаастара “бу эйэ кэмпириэнсийэтигэр Арасыйыаны ынгырбат буоллаххытына, биһиги онно эмиэ кыттыбаппыт” диэн туох да муоһа-чуоһа суох судургутук санааларын эппиттэрэ.

Санаттахха, Швейцарияба буолар эйэ кэмпириэнсийэтигэр В.Зеленскэй (Украина) онгорбут “эйэтин формулатын” быһаарсыахтаах этилэр. Швейцариялар онно арбаангы дойдулары эрэ буолбакка, кэпсэтии түмүктээх-суолталаах буоларын туһугар, БРИКС (Кытай, Индия, Арасыйыа, Бразилия, Сојуруу Африка уо.д.а.) дойдуларын эмиэ ынгырар былааннаахтарын этэллэр.

Саамай кырдыабас эмээхсин

“Аан дойду саамай кырдыабас дыахтара” диэн бочуоттаах ааты сүгэр Испания олохтооһо Мария Браньяс Морера 117 сааһын бэлиэтээтэ.

Мария 1907 с. АХШ Калифорния штатыгар төрөөбүт. Киһи 8 саастаабыр

дьоно Испания Каталониятыгар көһөн кэлбиттэр. Ол кэннэ киһи ханна да халбаннаабакка онно олорбут. Мария 1918–1920 сс. аан дойду үрдүнэн 100 мөл. тийэ киһини сууһарбыт “испанка” диэн кутталлаах ыарыынан ыалдыа сылдыбыт, Испанияба буолбут гражданскай сэриини, Аан дойду I, II сэриилэрин, о.д.а. бэрт элбэби көрбүт-билбит. Үс оҕоломмут. Кэргэнэ – быраас идэлээх киһи – 1976 с. өлбүт.

Трампа этэр-тыынар

АХШ урукку бэрэсидьиэнэ, быйыл кыһын буолуохтаах бэрэсидьиэн быыбарыгар эмиэ кыттаары сылдыар Дональд Трамп “мин быыбарга кыайдым да, Арасыйыа–Украина иирсээнин кэпсэтии көмөтүнэн тутта тохтотуохпун сөп.

Мин В.Путинга уонна В.Зеленскэйгэ улахан суолталаах этиилэр-дээхпин, бигэ былааннаахпын, ону биллэрин иһитиннэрбэппин” диир. Ону сэргэ, киһи В.Путины кытта сирэй билсэрин, урут бэрэсидьиэнни олорон Путины кытта Украина боппуруоһун элбэхтик дүүллэспиттэрин этэр.

Суруналыыстар, уопсайынан, Трамп Украина боппуруоһугар уруккутан иитиэхтээбит бүччүм уонна кистэлэн былааннаабын сылыктыыллар.

Быйыл буолбут уонна буолуохтаах быыбардар

Аан дойду барыта 2024 с. тохсунньутун 13 күнүгэр Тайванга буолуохтаах бэрэсидьиэн быыбарын түмүгүн дыксинэ-долгуйа күүппүтэ.

“Ол быыбарга ким кыайарыттан АХШ уонна Кытай байыаннай утары турсуута, сэрии буолара-буолбата быһаччы тутулуктаах” диэн. Ол быыбарга “АХШ хандыдаата” аатырар Лай Циндэ кыайыта эрээри, билингитэ барыта этэнтэ курдук.

Быйыл олунньу 7 күнүгэр Азербайджанга бэрэсидьиэн быыбара буолан ааспыта. Субу соторутаабыта Арменияны кыайыт, Хайалаах Карабабы босхолообут Азербайджанга быыбарга ким кыайыахтаабын сэрэйиллэрэ эрээри, аан дойду барыта ону кырабытык кэтээн көрбүтэ. Ол быыбарга эрэллээх 92,12 %-ны ылан, Ильхам Алиев 5-с болдубун бэрэсидьиэнинэн быыбардаммыта.

Быйыл саас Индияба парламент быыбара буолуохтаах. 1 млрд кэрингэ быыбардааччылаах Индияба быра-

быталыстыбаны кыайыт баартыйа тэрийэн-дыһайан тангар. 1,5 млрд нэһилиэннээлээх улуу дойду ханнык суолунан салгы сайдара кими баһарар долгутар.

Бэс ыйын 2 күнүгэр Мексикаба бэрэсидьиэн уонна парламент быыбара буолуоҕа. АХШы кытта ыкса экэнэми-ичэскэй сыһыаннаах эрээри, сокуоннайа суох миграннарынан, наркотик трафигынан бэрт элбэх уустуктары үөскэтэр Мексикаба былаас ким илиигэр кириэрэ улахан суолталаах.

Итини таһынан, быйыл сайын Европарламент дыкутааттарын талы, Венесуэлаба – бэрэсидьиэн, Австрияба – парламент, Грузияба – бэрэсидьиэн уонна парламент, АХШка – бэрэсидьиэн уонна сенат, Молдоваба бэрэсидьиэн быыбардара буолуохтара.

Кэрийдэр көмөлөһөллөр

Сојуруу Кэрийдэ оборудонатын министриэ Шин Вок Сик: “Былырынгыттан саҕалаан Хотугу Кэрийдэ Арасыйыаба көмөлөһөн араас сэрии сэтэ, байыаннай тэрил угуллубут 7,5 тыһ. контейнерын ыытта”, – диэн сырдатта. Бука, “ыаллара” тугу гыналларын, кимниин тугу ылсалларын-бэрсэллэрин бэркэ билэн олорор дыон буолуо.

Associated Press аабыныстыба (АХШ) “2022 с. Арасыйыа–Украина иирсээнэ саҕаламмытын туһанан, Хо-

тугу Кэрийдэ бэйэтин сэриитин сэбин “дынгнээх дыалатыгар” бэрэбиэркэлиир кыахтанна. Маны тэнгэ, Москубаны өйөөн, хотугу кэрийдэлэр АХШы утары туһуламмыт улахан сойууска чилиэн быһыытынан кириэхтэрин, онно кыттыһахтарын уонна ол көмөтүнэн саансыйалартан төлө көтүөхтэрин баһараллар” диэн суруйар.

Сојуруу Кэрийдэ былаастара “Хотугу Кэрийдэ Арасыйыаны сэрии сэбинэн хаачыйарын манньатыгар, аһынан-үөлүнэн, үбүнэн-харчынан уонна байыаннай технологиянан көмө ылар буолуохтаах” диэн дыксинэллэр.

Харчыны ханна кистиэххэ?

Ханнык да бааны итэбэйбэт, харчыны-көмүһү бэйэлэрин дыиэлэригэр харайар дыон баар буолаллар.

“бэрэбиэркэлиэ” суоҕа.

Бөх кутар солуур. Бөх кутар солуур түгэһэр салапаан бакыакка кистиэххэ сөп.

Сымыйа турба. Сорох мындыр дыон умывальникка баар санузел турбаларыгар майгыннатан, куранах турбалары хам сыбааркалаан кэбиһэллэр эбит. Сыаналаах малы-салы кистиригэ анаан. Чахчы, ким ону хасыһан көрүөй...

Аан “наличнигы” анныгар. Сорох дыон аан холуодатын уонна истиэнэ икки ардыгар баар хайабаһы туһаналлар эбит. Сыаналаах малларын онно симэн баран наличнигынан хам саайан кэбиһэллэр.

Хаартыска арааматыгар. Кумаабы харчыны истиэнэбэ ыйанан турар хаартыска, хартыына арааматын иһигэр кистиэххэ сөп.

Кинигэбэ. Дыиэрт иһигэр ыскапка кинигэлэрдээх буоллаххытына, бири эмэ халын, улахан уонна аабыллыбат кинигэни листэрин ойо быһан кистиир сир онгоруот. Долбуурга сааһыланан турар кинигэлэри ханнык да уоруйах арыталаан көрбөтө – 100 бырыһыан мэктиэлэнэр.

Быырпабы тоҕо саха брендэ онгорбоппутуй?

Иһитиннэриини дьон санаатын бутуйарга араастаан албаһыран тутталлар. Бастакыта: улахан кыһалбаттан, айдаантан дьон болжомтотун аралдытарга туора кыра болпуростон “сахсырбаттан сулуон саҥа гына онгорон” тарбатан, улахан кыһалбаны умуннаран кэбиһэллэр. Ити өттүттэн көрдөххө, соцситимнэринэн “ИП Борисов” быырпабын “арыгылаах” диэн, “норуот өстөөҕө” онгоро сатаабыт быһыылара онно олус майгынныыр эбит дии санаатым.

Соруйан баһаабырдыыга майгынныыр

Биһиги олус олуона майгылаахпыт: кыайбат түбэлтэбитигэр күрүө намыһахтыы бастаан бэйэбит дьоммут үрдүгэр саба түһөбүт. Ол ордук өрөспүүбүлүкэ салайааччыларын талар быыбарга көстөөччү. Атын омугу куһаҥан дьыалалаабын да иһин, тоҕо эрэ саллан кириитикэлэ-эбэппит. Саамай улахан кыайтарбатах кыһалбабыт – арыгы. Итини, “биһиги тииспит хоппот” улахан биисинэһин – омук дьон баһылыыллар. Дьокуускайга арыгыны, пиибэни атыылыыр “наливайкалар” хаһаайыннара кыабыран, сокуоннарбытын эргитэ тутан албаһыран, куорат кытыытыттан киингэ кэргээн, улаатан, кимэн киридилэр. Куорат былаастарыгар хайдах да кыайтарбакка олороллор. Аны арыгы онгорор “Якутия” ФАПК-ба көмөлөһөн, 500 мөл. солк. бэриллибитэ дьону соһутта. Ол кэnnэ үүт харчыта тыа дьонугар үһүс ыйын ыытыллыбатах айдаана табыста.

Дьэ, итиннэхэ дьону аралдыттан “кэнэтэн биэрэргэ” бэйэ киһитэ, быырпах онгорор урбаанньыт Борисов көстөн кэлбит диэххэ сөп. “Быырпаба испиридээх, хара сарсыардаттан атыыланан, норуоту сизтэ” диэн айдаан бөҕө. Бээрэ, оттон Дьокуускайга “общепит” дэнэр эйгэбэ киирэр кафе-ларга, эрэстэрээннэргэ хара сарсыардаттан ыкса түүнгэ диэри арыгы атыылыыллар, күнгэ хастыы эмэ мөлүйүөнү эргитэр буолуохтаахтар. Онно тоҕо ким да кыһамматый? “ИП Борисов” быырпабын атытын харчыта ити акулалар эргиридэрин аңгар атабын тарбабар да тийбэтэ чохчы.

Аны атын кыһалбаны эттэххэ, куоракка саха тылын эйгэтин кэнэтии – уустук болпурuos. Кафеба, эрэстэрээннэргэ сахалыы да сангардахха, официаннар наар нууччалыы кэпсэтэллэрин бэлиэтии көрбүт буолуохтаахпыт. “Сахалыы сангардахха, тоҕо сахалыы кэпсэппэккит?” диэн, хас да сиргэ киирэн, анаан ыйыталаастым. **Киһи соһуйуох, хаһаайыннара килийиэни кытта сахалыы кэпсэтэллэрин боболлор эбит.** Хара сарсыардаттан пиибэни, арыгыны хадабалыыллара сөп үһү, оттон официаннарын сахалары кытта сахалыы кэпсэтэллэрин боболлор. Наһаа дии.

Иккиһинэн, нэһилиэнньэбит абыйах, онон Саха сирин ырыынагар ордук үрүгү аһы, ол иһигэр кымыһы, быырпабы батарыы улахан күчүмэбэйдээх. Холобур, быырпах киһиэн курдук хамабатык атыыламмат. Оттон куоракка хас да быырпах онгорооччу баар эбит. Онон “ИП Борисов” аатын ыттан, туора-

тан ырыынагы ыла сатааччылар суох буолбатахтара чохчы. “ИП Борисов” кылгас кэмгэ бородуксуйатын тохтото сылдыбытыгар, Борисов киэнигэр майгынныыр этикиэккэлээх саҥа быырпах баар буолбут.

Быырпах төһө испиридээх буолуон сөбүн туһунан “СӨ Ас технологияларын киинэ” хааһына тэрилтэтин салайааччыта Р.П. Гудуеваттан ыйыталаастым. Түөрүйэ туһунан истиэм диэбитим да, атыны кэпсээн соһутта. Кинилэр лабаратыарыйаларыгар бу айдаан күөрэйэрин саҥана, биир чааһынай киһи икки иһит “ИП Борисов быырпаба” диэн аҕалан туттарбыт. Бэрэбиэркэлээбит-тэрэ испиирэ, килиэп доруоһата, саахар көрүлүөхтээх нуорманы таһынан эбит. Лабаратыарыйа анаалыһа сыһына диэбэппин. Ол эрээри кинилэр быырпах онгоһуутун Роспотребнадзор курдук, атыыга бараары турар быырпабы аактаан ылан бэрэбиэркэлиир боломуочуйалара суох. Аны туран, быырпабы сыахха баран, бэйэлэрэ ылбатахтар. Кимэ биллибэт киһи ханна онгоһуллубута, хайдах харалыбыта биллибэт быырпабын биэрэн анаалыстаппыт. Онон, бигэ туруктаах үлэлээх олохтоох киһини баһаабырдаары да онгорбут буолуохтарын сөп.

Оттон “ИП Борисов” туох диирий?

Бу сыах салайааччыта С.С. Борисовы көрсөн кэпсэттим. Урутаан эттэххэ, кини Роспотребнадзор быырпабын ылан, кулун тутар 13 күнгүр онгорбут анаалыһын түмүгүн көрдөрдө. Онно барыта үчүгэй, баһылла сытар испиир суох.

– **Спиридон Спиридонович, абыйах хонуктаабыта быырпах туһалаабын эбэтэр туһата суобун туһунан саайтарга, соцситимнэргэ кэпсэтии тахса сырытта. Эһиги онгорор быырпаххыт ахтылынна, ол туһунан тугу этиэн этэй?**

– Кырдык, элбэх кэпсэтии табыста. Мин бастаан быырпах туһунан дьонго сөптөөх өйдөбүлү биэриэхпин баҕарабын. Биһиги, сахалар, ханна да суох сүрдээх тыйыс, ураты усулуобуйалаах сиргэ олоробут. Ол иһин да буолуо, култуурабыт, олохпут-дьаһахпыт, аспыт-үөлбүт эмиз букатын ураты. Аан дойду омуктарыгар ханна да хатыламмат. Успуорду холобурдаатахха, мас тардыһыта, хапсаҕай аан дойду таһымнаах улахан эйгэбэ биһирэбили ыллылар. Күөрчэхпит, быырпахпыт эмиз ураты: аатырар кыахтаах астар. “ИП Борисов” онгорон таһаарар быырпаба эмиз норуоппут ураты технологиятынан онгоһуллар. **Биһиги доруоһаны олох туттубаппыт. Аһытыта, ол эбэтэр быырпах олобо – дьингээх сылгы кымыһа.**

Аҕам урут 5–6 сыл устата эриһэн иитэн онгорбут аһытытын эрэ туттабыт. Быырпах онгорорго эмиз саҥа суоратын тыа улуустарыттан ТХПК-лартан атыылаһан туттабыт. Онон “хайа да омука биһиги быырпахпытыгар майгынныыр туһалаах, амтаннаах утах суох” диэн бигэтик этэбин.

– **Тоҕо итинник санааба кэллин?**

– “ИП Борисов” онгорон таһаарбыт быырпабынан атын эрэггийиэннэртэн кэлбит чунообунньуктары, блогердары, туристары, айанньыттары көрсөн күндүлүүллэр. Ол дьон бары быырпахпыт ураты амтаннаабын сөбөллөр-махтайаллар. Манна олорор кыргыстар, бүрээттэр сүрдээбин сэргээн, атыылаһан иһэллэр. Маны таһынан Бүрээтийэттэн, Калининградтан, Татарстантан, Новосибирскайтан “биһиэхэ аҕалан атыылаан” эбэтэр онгорон таһаарар производствота арыйын” диэн көрдөһөллөр. Ити барыта саҥа омук уратытын, төрүт аһа эмиз чынгха атынын туоһулуур дии саныыбын.

– **“Быырпах туһунан сөптөөх өйдөбүл” диэн тугу этэй?**

– Быырпах үгүт аһытыы (кисломолочнай) бородуктата буоларын быһытынан, ас буһарга, иммунитеты бөбөргөтөргө туһалаах диэн, элбэх учуонай бигэргэтэн турар. Ол аата, быырпах доруобуйага туһалаах пробиотик эмп курдук сыаналаныхтаах уонна оннук нуормалаан иһилиэхтээх. Дьингэр, киһиэхээнги аһылык кэнниттэн 200–300 мл иһилиэхтээх. Хоруона хамсыгын кэмигэр “быырпах иһэн, бу куһаҥан ыарыыга ылбаттыт” диэн биһиэхэ элбэх дьон этэрэ. Маны таһынан быырпабынан сири-уоту аһатарга, сиргэ-туомна, алгыска туһанарга сөптөөх төрүт ас буолар.

– **Интэриниэккэ “ИП Борисов” быырпаба итирдэр диэн суруйалларыгар туох диэн этэй?**

– Биһиги бородуксуйабыт онгоһуллан тахсытыгар этилывай испиирэ суох. Ол туһунан бу Роспотребнадзор бэрэбиэркэтин туоһута баар (2024 с. кулун тутар 13 к. түмүк). Быырпах минньигэс буоллун диэн, саахар тутуллар, манньык ас хараллар тэмпэрэтирэтэ 0-+4 кыраадыс буолар. Үрүгү ас сүрдээх хаппырыыс. Тэмпэрэтирэтэ кэһилиннэбинэ, ханнык баҕарар үрүгү ас амтана, туруга уларыйарын, аһыарын энгин бары билэбит. Онтон быырпах сылыыда да, көөнньөн (молочно-спиртовое брожение) барар. Биһиги бу тэмпэрэтирээ сыахха кэһилибэтин туһугар тымнытар элбэх тэриллээхпит, рефрижератор тээхникикэлээхпит.

– **Хаһаангыттан быырпах онгоруутунан дьарыктанан барбыккытый?**

– Ийэбинэн эбэм Васильева (Алексеева) Мария Ивановна Хангалас улуһун Булгуннахтаабыттан төрүттээх. Сэбиэскэй кэмгэ кымыс онгорооччунан 12 сыл үлэлээбит. Аҕам Спиридон Иванович Борисов Саха сиригэр киэнник биллибит чабылхай тустуук Николай Захаров-Сахаачча чугас доборо этэ. Чугас доборун истинник санаан, бэйэтин үбүнэн Сахаачча аналлаах түмэли туттарбыта.

Билигин санаатахха, аҕам ыраабы өтө көрөр эбит. Аан

бастаан Аммаба олонор, 1985 с. Уларыта тутуу саҥа саҕаланан эрдэбинэ, Илин Үрэх диэн сиргэ андылыы тахсан баран, 100 км сиртэн ынах сизэтэн киирбитэ. Бастаан дьон күлбүттэрэ, абыйах сыл буолан баран, ыал бары кэриэтэ ынах иитэргэ күһэллэбиттэрэ. Онтон 1996 с. биһигини, үс үрдүк үөрэххэ үөрэнэр уолаттарын, батыһан, ынахтарын сизэтэн Дьокуускайга киирбитэ. Ол ынахтарын үтүн-сүөгэйин кэнники Бааһынай ырыынагар атыылаабыта. Салгыы сыта-тура толкуйдаан, быырпах онгорор санааба кэлбитэ. Онтон ыла, дьон биһирэбилин ылан, 21 сыл устата быырпах онгоһуутунан кыһыннары-сайыннары тиһигин быспакка үлэлиибит.

– **Удьуор утумнаах кымыс-быырпах онгорооччу эбиккит. Бэйэн тускунан кэпсээ түс эрэ.**

– Ийэм Борисова Людмила Николаевна биолог-химик үөрэхтээх, учууталлаабыта. Бүтэһик 25 сыл Бааһынай ырыынагар биир да күн сынньаммакка, сүрдээх бэринилээхтик сарсыарда 8-тан киһиэ 8-ка диэри үлэлээбитэ. Ийэм уонна аҕам – үлэһит, бүгүрү дьон.

Бэйэм туспунан кэпсээтэххэ, экзениэмкэ билимин хандьыдаатабын. Учуонай истиэпэммин көмүскээбит дьыссэртээссийэм “Государственное регулирование мясопродуктового подкомплекса на примере Республики Саха (Якутия)” диэн тыа хаһаайыстыбатын сайыннары туһунан этэ. Кыра эрдэхпиттэн аҕабыт үлээн иппитэ. Тыа хаһаайыстыбатын үлэтин, переработка, аты-эргизэн ыараханын эппинэн-хааммынан билбит киһибин. Икки убайым үрдүк экзениэмкэ үөрэхтээхтэр, урбаан эйгэтигэр үлэлиллэр.

Мин аҕам тэрийбит тэрилтэтин сайыннаран үлэлиибин. Бородуксуйабыт ый айы Роспотребнадзор бэрэбиэркэтин аһар. Үрүгү аһы онгорор буолан, Меркурий уонна ХАССП систиэмэлэринэн эмиз хонтуроллууллар. Онгорон таһаарар сыахлар кыбаартал айы сыһытаарыйа-гигийиэнэ ирдэбилигэр эппиэттирибит инниттэн хонтуроолу аһабыт.

Маны таһынан АБДь сэриилэһэ сылдьар дьонго, искэн ыарахан ыарыытыгар ылларбыт дьон эмтэнэллэригэр, уокка дьизэлэрэ эмсэбэлээбит дьонго бэйэм баҕа өттүбүнэн үбүнэн көмөлөһөбүн.

– **Олус интэриэһинэй кэпсээннээх киһи эбиккин, түмүккэ тугу өссө эбии этиэххин баҕарабын?**

– Саха быырпаба ураты туһалаах ас буоларын дьон-сэргэ өйдүүх тустаах уонна харыстабыллаах сыһыаннаах буолуохтаах. Холобур, кэрийдэр “кимчи” салааттарын ЮНЕСКО

киһи аймах материалнайа суох нэһилиэстибэтин испиһиһигэр киллэрэн тураллар. Ол иһин биһиги омукупут ханна да суох ураты аһыгар – быырпахха, ити мас тардыһытыгар, хапсаҕайга болжомто уурулларын курдук, суолта бэриллэрэ буоллар бэрт буолуо этэ. Сахабыт быырпаба – Арасыйа уонна аан дойду да таһымыгар тахсар кэскиллээх ураты төрүт аспыт.

Туомтуу баайан эттэххэ

ИП Борисов быырпаба сыахтан тахсарыгар испиирэ кыратын Роспотребнадзор бигэргэтэр. Оттон быырпах стерилизацияламмата тыыннаах ас. Нууччалар пиибэ өрдөхтөрүнэ, сылааска өр туран кыраадыһа улаатарын “добрее”, диэчилэр. Онон быырпах маҕаһынгна тийиэн, хараллар тэмпэрэтирэтэ кэһилиннэбинэ, эбии көөнньөн, утах кыраадыстаныан сөп диэн сөптөөх быһаары дии саныыбын.

Интэриниэт киэҥ эйгэтигэр үрүгү ас, кымыс 2–5 кыраадыстаныан сөп дииллэр. Дьингэр, мусульманнар кымыһы арыгылаах диэн сирэхтээх, бобуохтаах этилэр. Ол оннугар башкирдар, татардар, казахтар национальнай бреммит диэн, кымыстарын көмүскүүллэр аҕай. Кымыс кыра кыраадыстаныахтаах, ити утах үлэлээх үгэс буолан кэлбит технологиятын сокуона үһү. Оттон кымыһы, быырпабы стерилизациялаан буһардахха, туох да туһата суох өлбүт ас буолар.

Саха быырпабын туһунан билиибит олох кыра эбит. Мин көрдөхпүнэ, аҕалара С.И. Борисов бэрт мындыр киһи буолан, сылгы кымыһын быырпах аһытыта онгорон, уолаттарыгар хаалларан улахан үтүөнү онгорбут.

Быырпах туох буруйдаах буолуой? Полиция субуокка-тыгар ким эрэ быырпабы олус иһэн баран күлүгээннээбитин, буруйу онгорбутун туһунан хаһан да сурулла илик. Быырпабы биэдэрэнэн истэххэ да, итирдэрэ биллибэт. Онон дьингээх абааһыны: арыгы атытыын, “наливайкалары” утары охсуһан кыайар албаһы тобулуохха. Бэйэ-бэйэбитин сизспэккэ, кымыспытын, быырпахпытын тэпсибэккэ. Оттон быырпабы, чохчы, саҥа кизэн туттар бренд аһа онгорон таһаарар туһунан С.С. Борисов этэрэ оруннаах. Атын хайа да сиргэ быырпах курдук утах онгоһулларын истибэтэбим.

Владимир СТЕПАНОВ.

Сылгы бирикээһэ Саха сиригэр туттуллубат

РФ ТХМ-ын ааспыт сыл ахсынны 26 күнүнээби дойдуга сылгыны көрүү-хараыы саҥа бэтэринээринэй быраабылатын киллэрэр 939-с №-дээх бирикээһэ Саха сирин нэһилиэнньэтин улаханньык долгуппута.

“Кыым” олунньу 29 к. нүөмэригэр СӨ ТХМ-ын ити бирикээскэ быһаарытын сүөһүнү иитии, племенной дьыала, кэпэрээссийэ, пизмэрдээгин дэпэртээмэнин салайааччытын солбуйааччы Галина Николаевна Осипова биэрбитин бэчээттээбиппит. Кини “министир А.А. Александров соруудабынан быһаары сурук ирдээн ыппыппыт” диэбитэ. Онно “биһиги сылгыбыт аһаҕас халлаан анынгар итиллэр, ону учуоттаан бу саҥа быраабылаларга, бирикээскэ уларыты киллэрин” диэн туруорсубуттар.

Ааспыт нэдиэлэ бүтүүтэ Галина Николаевна эрийэн: “Сурук-путугар эппизэт кэллэ. Сэрэйбиппит курдук, уларыты киллэрбэтэхтэр. Быраабыла мөккүрдээх 8 пуунун “данная норма не устанавливает обязательное требование к установке дополнительных конюшен, а лишь предполагает возможность такой установки” диэн эбии быһаарыттар. Ол аата, ити эбэһинэстээгин буолбатах, эрэкэмэндээссийэ диэбиттэр”, – диэн бу ыксата сылдыбыт быраабыла туһунан эбии быһаары кэлбитин кэпсээтэ.

Онон, сылы быһа таһырдыа сылдыар сылгыларбыт ити быраабылааҕа хабыллыбаттар, оннук да буолуохтаах этэ.

ЫАЛ – ЫЧЧАТ КУТ ДАБААН КУОРСУННАНАР БИҢИГЭ

2024 с. Арасыйыаҕа – ЫАЛ, Саха сиригэр – ЫЧЧАТ, төрөөбүт Чурапчым улуунугар АҕА сылын биллэрдиһэр. Ыалы бөбөрөгүтү тобо манньк чорботон бэлиэтээннэ? Эппиэтэ биллэр: дойду биир саамай күчүмэбэй кыһалбата – демография. 1991 с. диэри үс сүүс мөлүйүүн нэһилиэнньэлээх “Улуу СЭБИЭСКЭЙ СОҢУУС” диэн ньиргирдээх ааттаах мааны ЫАЛ АЙМАХ этибит. ССРС соһуччу үрэллэтин түмүгэр нэһилиэнньэбит аңаара уонна территориябит 23%-на көбүрээтэ. Ыстатыстыкаба “өлүү-сүтүү кириэһэ” диэн өйдөбүл күөрэйдэ.

**85 сыллаах үлэм
отчуота**

**Дьалхааннах кэм
суһал ирдэбилэ**

Улуу Арасыйыа киэнг нэ-
лэмэн сириг, сүбэрэниитин
көмүскүүргэ нэһилиэнньэ-
бит көбүрүүрү төрүт
табыллыбат. Ол иһин
Арасыйыа былааһа оҕо
төрөөһүнүн эл-
бэтэргэ улахан
өйбөлүгү онорор.
Итини санга Ыал
аңаара арах-
сыта күлүктүүр.
Мин көрөрбүнэн,
бу кыһалбаны
быһаарарга ыч-
чаты кытта үлэ
күүскэ бары-
ахтаах. Ыччат
ыал экология-
тын биллэригэр
биһиги Кут Да-
баан идийэбит
туһалаах толкуйу
уһугуннарын сөп.

ССРС үрэллэн, кэлин отут
сыл аан дойдуга социаль-
най-экологиче-
скай энтропия
будулбана ор-
гуйда. Айылҕа
кыһырда, кили-
имэт уордайда.
XXI үйэ баста-
кы чиппэригэр
уопсай биосфе-
рабытын (эко-
биосфера) өрү-
һүйүү суһал
кыһалбата ыган
кэллэ. Аан дойду
олобо саңаттан
т э р и л л э р
быһык кэмин
кыттылаахтара
буоллубут.

Ол эрээ-
ри эко-дьиэ
абыс миллиард
нэһилиэнньэтэ
өрүһүнүү ирдэ-
билигэр эппи-
эттир бэлэмэ суох.
Баста-
кытынан, айылҕаны
кэлтэй
туһаны үгэнигэр уонна аныгы
технологическай сайдыы алып-
таах усулуобуйатыгар найы-
ламмыт дьон өйө-санаата бы-
тааннык үһүктэр. Иккиһинэн,
халыг хапытаал элииттэ
айылҕаттан байар интэриэһин
сүтэриэн ончу бабарбат. Дьэ,
бу быһаарылаах түгэнгэ икки
атахтаах, сир сиэмэх хаһаайна,
уларыар оннугар, төттөрүтүн,
айылҕаны кытары атааннаһар
сыһыанын хаһаангытааһар
дабаны сытырхатан биэр-
дэ. Цивилизация байыаннай
харсыһытыгар тириэртэ. Ол
аата, глобальнай кириисис икки
суостаах көрүнгэ хара дьай суо-
лугар холбосто. Интэриэһинэйэ
диэн, геобэлиитикэ кириисис
экологическай-климатическай
кутталын убаарыгар улахан
болбонтотун уура илик. Сэ-
рии экология алдьархайын
түргэтэр кутталлаах. Киһи
аймах сир үрдүгэр тыыннаах
олобу симэлитэр ядернай апо-
калипсис туочукатыгар үктэннэ.

Бу түөрэккэ балаһыаннаһа
мин Үрдүк Дьылҕа Хаантан
Сир үрдүгэр ким дабаны ядер-
най эстиини соруйан эбэтэр
албас, киэптээн эбэтэр иирэн
төлө тардыбатын диэн, би-
ири көрдөһөбүн. Арасыйыа
кыайыта аан дойдуга тыын-
наах олох өрөгөйүн тургутар

бэрээдэги олохтуура саарбах-
таммат.

Технократия экологияга албаһын көннөрүү

Эко-духуобуна тосхоло
“Айылҕа-Киһи-Уопастыба” эко-
системэ үс эйгэтин ситимин
ырытар. Вильям Шекспир “Олох
диэн тыаатыр” диэбитэ, соци-
альной дыраамаҕа кылаабынай
оруолу киһи оонньуур (антропо-
генный фактор). Киһи айылҕага
интэриэһэ – экэниэмикэ. Киһи
уопастыбага сыһыана – бэли-
итикэ. “Политика концентрирован-
ное выражение экономики” ди-
ллэр. Олох уопсай тыын ситимэ
– экология (латынны “эко”-дьиэ,
“логос”-наука, билим). “Экология
– айылҕа экэниэмикэтин билимэ”
(Эрнст Геккель, 1866 с.) диэн
дириг ис хоһоонноох өйдөбүл.

Киһи айылҕа экэниэмикэ
туһунан, иллээхтик дьүөрэлэһэн
олорбут устуоруйата аграрнай
цивилизацияны кытта бүппүтэ.
Кэлин 100–150 сыл иһигэр науч-
най-техническэй өрөбөлүссүйэ
олобу түөрэ эргиттэ. Экэниэмикэ
тиэхиникэнэн сэбилэнэн, энэр-
гизтикэнэн күүрэн, экологияны
хам баттаата. Күүһүлээтэ. Быра-
мысыланнаһа тулалыыр эйгэ хи-
миятын уларытан, “Биосфера” бу-
олан кэлбит Орто дойдуну “искус-
ственной техносферага” кубу-
лутта. Хапытаал (харчы) былааһа
сир баайын былдьаһы үлүскэни
күөртээн, экэниэмикэни милита-
ризациялаан, уопастыбага киһи
сыһыанын сэрии бычыгынан
мээрэйдир буолла. Ол түмүгэр
билим уонна технология бастын
ситиһиһилэрэ тыыннаах олобу
утары турдулар. Билигин биоин-
женерия, сыппара технологията,
“искусственной интеллект” киһи
ис айылҕатын быһа кэрбири
кутталын үөскэттилэр. Мин ити
иирээки сыһыналарын “экологиче-
скай бэйэбэй тийинни угаайта”
диэн ааттыбын уонна ону туора-
таары эко-дух “SOS!” түрбүнүн
тардыбытым 15 сыл буола обу-
ста. Миигиттэн, уордаах урааны ту-
тан-хабан дойду ядернай көмүскэли
тутуспут атомшиктан, суруна-
лыыстар: “Эн, байыаннай-быра-
мысыланнай комплекс кулута,
айылҕаны көмүскэлигэр хайдах
эргийбиккинэй?” – диэн ыйыта-
аччылар. Мин эппиэтим: “Техно-
кратия содулун технарэ буолан,
иһиттэн ордук билэбин, суобаһым
утарар”.

Тиэхиникэни олоххо хай-
дах туһанары учуонайдар
быһаарбаттар. Бэлиитикэ салай-
ар, дыһайар. Социальной-экэ-
ниэмическэй уонна научнай-тех-
ническэй сайдыы геобэлиитикэтин
саамай улахан историческай
сыһыата “айылҕа экэниэмикэтэ”
диэн билими тутуспата буолар.
Биосфера күөх хаххатын киртиттэ-
көөрөттө, килиимэти уларытта.
Киһи доруобуйатын кэбирэттэ.
Ол түмүгэр киһи биологиче-
скай үйэтин кыабын (140–150

сыл) аңаарын сарбыян олорор
эбээт! Билиниэххэ, суһаллык
көннөрүүххэ наада,

Учуонайдар ХНТ таһымыгар
бастагы холонууну 1972 с. “Сай-
дыы мунгуругар тийдэ” (Рим-
скэй кулууп, “Пределы роста”) да-
кылаатынан онгорбуттара. Ол
сорууну айылҕаны харыстааһыны
сатаан саҕалаабакка умуллу-
бута. Айылҕа эмсэһэлээһинин
ынчыга өссө 20 сыл барбыта.
1992 с. сайын ХНТ 170-ча дой-
ду бэрэстэбиитэлэ кыттылаах
Бразилияга ытыллыбыт эко-
форумугар “XXI үйэ бэйэскэтэ”
диэн туруктаах сайдыы стратеги-
ята ылыныллыбыта. Сайдылаах
дойдулар национальной быра-
гырааманы онгорон, экологиче-
скай сомоболоһуу үөскүөх курдук
чинчилэммитэ. Ону баара, 1991
с. ахсыннытыгар эмискэ ССРС
урусхалланан, киһи аймах бэли-
итикэ эмоциятын үлүскэнигэр
обустарбыта. Ол курдук, өссө 30
сылы сүтэрэн, Ийэ Сир иэдээне
күүһүрэн, глобальнай эколо-
гия кириисинин чыпчаалыгар
тийээн кэлибит. Икки атахтаах
“сиэмэх мироед” нааастанар,
Сир үрдүттэн үүрүллэр, симэ-
лийэр кэмин чуғаһаттыбыт. Хаһан
өйдөнөбүт? Хайдах өрүһүнэбит?
Быһаанар кыах баар дуо? Бу
боппуруостарга эппиэти тобо
эрэ үөһэттэн күүтэбит. Адьарай
абааһы элбээбит Орто дойду-
тун Ньургун Боотур халлаантан
быһыһы түһэрин кэтэһэбит.

1. Киһи аймах дьылҕата ыал –
оҕо саада – оскуола таһымыгар
быһаарыллар. Хайаабыт да иһин,
тыыннаах эт-хаан ытырыктатар
буоллаба. Арбаа хапытаал учу-
найдар: “Эргэ тутул бүтэр-өһөр,
саңа уларыһы өтөн кэллэ” (Ста-
рый мир обречен – новый мир
неизбежен) (Римский клуб, 2018
с.) диэн бириигэбэри билинэргэ
тийдилэр. Ону өйөөн, 2021 с.
180 дойду волонтердара сиэмэх
(потребительская) уопастыбаны
уларытан, чэлгийи (созидания)
суолугар таһаарар соругу туру-
ордулар. Хомойуох иһин, бу тыын
кыһалбаны тобулар суолу кыайан
ыйбатылар.

Итини барытын анааран туран,
мин эко-духуобуна тосхолун тол-
куйдуурбар манньк сүрүн түмүккэ
кэлбитим. Сир үрдүгэр күөрэйэр
кыһалҕа барыта биир уопсай би-
ричиинэлээх. Туох баар иэдээн
киһи айылҕаны кытары тыын си-
тимин кэбирэтэриттэн-кэһэриттэн
тахсар уопсай онкуллаах. Ити
кыһалҕа бэрт кыраттан, хас
биридии сир олохтообуттан
сағаланар. Сиргэ бөҕү бырахтыг
– үөскээбит айылҕабын сэнээтин.
Куһаҥан тылы саңардын – тына-
р салгынтын киртиттинг. Кири су-
уйдун – иһэр уугун буортулаатыг.
Аныгы үйэ хабааныгар ол барыта
химиянан сүтүлүллэн, тиэхини-
кэнэн төгүлүнэн, күөх биосфе-
ра чап-чараас, нарын-наскыл,
кэбирэх аранатын буортулуур,
алдьатар. Онон киһи айылҕага хо-
ромнуулаах сыһыанын төрдүттэн
уларытар өйгө-санаага тийиэх-

тээхпит. Иккиһинэн, технократи-
ческай цивилизация олох матери-
альной: эт-хаан уонна духуобунай
куйаар кэлим фундаментальной
ис хоһоонун түөрэ кэстэ. Онон
духуобунай кэхтии уонна өй-санаа
сатарыйытын тохтотон чэлгитэр
суһал көннөрүүнү эрэйэр. Ол
аата, эко-дьиэбэ таһаарыт бары
сыһыабытын туоратар ньыма-
булан, сүр-кут күүспүтүн күүрдэн,
байытан ситиһиэхтээхпит.
Көмүскэл буолар Ньургун Бо-
отурбутун бэйэбит испититтэн
үүннэрэн таһаарыахтаахпыт.

Өйдөөн-болбойон көрүг эрэ,
бу судургу пуормуланы. Этэнгэ
олох, доруобуйа (ис эйгэ) туругун
айылҕа уонна уопастыба (тас
эйгэ – айылҕа, эко-дьиэ) – ОС
хаачыстыбата быһаарар:

Человек – дитя природы, сози-
датель, кузнец счастья
Состояние ОС = -----

Человек – “Хозяин природы”,
потребитель, разрушитель

Барыта киһиттэн тутулуктаах.
Эко-иэдээни сиэмэх “айылҕа
хаһаайына” онгорор. Кинини эргэ
үөрэх систимэтэ иитэн көннөрөр
кыаҕа суох. Онон эко-духуобунай
айылҕылаах саңа көлүөнэни куль-
тивациялаан, үүннэрэн таһааран
аныгы кэм суһал эппиэтин биэ-
рэргэ биир – Кут Дабаан өрөгөйө
суоллаахпыт. Киһи аймах эко-
дьылҕата бүгүн ыал-оҕо сада-
оскуола иһигэр уонна тыа сиригэр
быһаарыллар тускуллаах.

Кут Дабаан чэлгийи тос-
холо үөрэх ыстандардын кул-
туура таһымттан духуобуна
үрдэлигэр таһаарарга этэр (кван-
товой переход). Ол аата, эргэ кы-
лаассыкалыы мэхээникэ, Эвклид
геометриятын өйдөбүлүгэр бук-
суйбут үгэспитин аныгы атомнай
энергизтикэ, информация-сыппа-
ра технологията үйэтигэр сөп
түбэһиннэрэр гына көтөбөбүт.
Өбүгэ интуитивнай өйүн-толкуйун
эргитэ сатыбыт. Эко-духуобуна
тосхолун уратыта диэн, киһиэхэ
“бэлэм быһаарыһыны, аһыыр ба-
лыгы сиз” диэн туттарбат. Ону
толкуйдаан, бултуур ньыма-
на – күөгүнү – туттарар. Онон бу
сакральнай изиийлээх, алып-
таах дьайылаах тускул, үөрэх,
идийэтэ үөскээтэ. Өйү-толкуйу,
сэрэиини-билгэни сааһылыыр.
Иити-иитилии-тилли, үөрэтии-
уһуйуу, айны-тутуу ис сүр-кут
күүһүн күөттүүр. Ону муударай
бэрэпиэссэр Ульяна Винокурова
“Айылҕа тыһынан айар тыын-
наны” диэн чопчу быһааран
кэбистэ. Олонхо “Нол” диэн ис
кулаһынан этитэр дорбонунан
кынаттанан үөһэ көтөбүт. Диа-
лектика эриллэр кирилизэһинэн
Ноосферага – үрдүк өй-санаа
(разум) идеалыгар ыттыат. Үрүг
Күн Таһара сарыал арчытын
ылабыт.

**Иоган Максимов, тэхни-
ическэй билим хандыдаата,
СӨ Духуобунаһын академи-
ятын бочуоттаах академига,
атом бырамысыланнаһын
бэтэрээнэ.**

Новосибирский куорат.

(Салгыыта бэчээттэнэ)

Национальной-региональной компонены төннөрүүнү көрдөһүү

**Бу күннэргэ СӨ “Сайдыы” саха тылын, литэрэ-
тиирэтин, төрүт култууратын учууталларын
түмсүүтүттэн Арасыйыа Бэдэрээссийэтин Бэрэ-
сидьиэнэ Владимир Владимирович Путин аатыгар
улахан көрдөһүү сурук барда.**

Сурукка Арасыйыа Дь-
оруойа Александр Гавриль-
евич Колесов уонна түмсүү
салайааччыта Жанна Федо-
ровна Барашкова илии бат-
таабыттар. Кинилэр 2007 с.

ахсынны 1 күнүгэр 309-ФЗ
№-дээх “Судаарыстыбаннай
үөрэхтээһин тутулугар уонна
өйдөбүлүгэр Арасыйыа Фе-
дерациятын сокуону онгорор
сорох аактарыгар уларытыы

киллэрэр туһунан” сокуонугар
олобуран суох онһулулубут
“национальной-региональной
компонены” чөлүгэр түһэрэргэ
көмөлөһүг диэн көрдөспүттэр.
Национальной-региональ-
най компонент арбаангы
дойдулар бүгүнгү саарбах
сабыдыалларыттан дойдубут
аасытын, бүгүнгүтүн,
кэлэрин ситимнээн, ыччат
өйүн-санаатын көмүскүүргэ
сөбүмэр оруоллаабын арыян

көрдөрбүттэр.

Арасыйыа Федерация-
тын судаарыстыбаннай на-
циональной бэлиитикэтин
стратегиятын олоххо кил-
лэрэргэ, алын, уопсай орто
уонна орто үөрэхтээһин бы-
рагырааматыгар националь-
ной-региональной компоне-
ны киллэрии төрөөбүт төрүт
тылбытын үөрэтии хаачы-
стыбатын үрдэтэр, Ийэ дой-
дуга бэриниилээх буолуу-

ну, тапталы ингэрэр, дойду
патриоттарын иитэр үлээ
улахан суолталаах. Нацио-
нальной-региональной ком-
понент үөрэх тэрилтэлэригэр
үөрэтии ис хоһоонугар эрэг-
гийээн олобурут үгэстэрин
киллэрэн биэрэр, онон Арас-
ыйыа Федерациятын суда-
арыстыбаннай национальной
бэлиитикэтин стратегиятын
күүһүрдэр диэн этиллибит.

Бу компонены төнүннэри
Арасыйыа бары төрүт но-
руоттарыгар туһалаах, ки-
нилэр судаарыстыба
тула сомоболоһууларын
бөбөрөгөтөрө чаччы.

Александр Кугаевскаяй: «интэриэһинэй кэм этэ»

Кини “оҕо сылдьан туохтааҕар да лүөччүк буолуохпун баҕарарым, сөмөлүөтүнэн кыырайа көтөр ыра санаалаабым” диир. Дойду уустук сылларыгар өрөспүүбүлүкэ саамай эппиэттээх министиэристибэлэрин салайбыт, экэниэмикэ билимин хандьыдата, ХИФУ проректора Александр Андреевич Кугаевскаяй кулун тутар 20 күнүгэр 75 сааһын туолла.

– **Оҕо сылдьан дьоруойдарың кимнээх этилэрий?**

– Дьэбит үрдүнэн сэбиэскэй, Эмиэрикэ сөмөлүөттэрэ көтөн ааһаларын оонньуу сылдьан көрөрбүт. Ол АлСиб тырааската этэ. Аттыбытынаабы дьэбэ АлСиб лүөччүктэрэ ололорлоро. Пуормалара, көрүгнэрэ, “первым делом, первым делом самолеты” диэн бириинсиптэрэ – барыта миигин абылаабыта.

Ленинградтаабы авиация үрдүкү училищетыгар кирибитим. 1919 сыллаахха тэриллибит үөрэх кыһата этэ. Инньэ гынан, салгын тырааныспарын экэнемииһигэр үөрэнэр буолбутум.

Биһигини үөрэтэр учууталбыт “эһиги авиация экэниэмикэбэ саамай көдүүстээхтик үлэлиир салаатын булан, онно үлэлиэхтээхит” диэн такайара. 1-кы куурус кэннэ биһигини Ригаба көһөрбүттэрэ. Дьэ онно сөмөлүөт тутулун, двигателлэрин конструкциятын, аэродромнары тутуу схематын – барытын ингэн-тонгон үөрэтэбит. Манна

кэлэн баран, дельтапланернай кулууп тэрийэн, Хатың Үрэххэ көтөр этибит.

– **Төрөппүттэригит хайдах иппиттэрэй?**

– Ийэбит “дьэ үлэтэ диэн үлэ буолбатах, сынньалан” диэн, айар, тугу эмэ онгортон таһаарар үлэни үлэ диирэ. Аҕабыт Үөрэх министиэристибэтигэр иниспектэр этэ, мэлдьи айаһа сылдьара. Үлэлэриттэн киһэ кэлэллэрэ. Биһигини улаханник хааччахтаабат этилэр. Инньэ гынан “уулуссаба улааппыпыт” дьэххэ сөп.

Дьокуускай оччолорго түөлбөлөргө араасара, Ил Түмэн турар сиригэр “Пожарка” хамаандата “баһылыра”. Артур Алексеевтаах Орджоникидзены “тутан” ололорлор. Биһиги, 8-с Нөдөөх оскуола үөрэнээччилэрэ, Пионерскайынан олорооччулар, туспа этибит. Сэри кэннинээби уолаттар тугу-тугу gymматахпыт баарай.

“Туох баар үчүгэй барыта төрөппүттэригиттэн” дибиин. Аҕабыт киһилии майгытын-си-

гилитин иһин дьон-сэргэ олус сөбүлүүрө.

Биһиги, оҕолор, сүгэ, устуруус, эрбии тутуурдаах улаатан, барытын тутта үөрүйэх этибит, оонньуурбутун бэйэбит онгосторбут.

Аҕабыт улахан, кппэ киһи этэ, уопастыбанник, спортсмен бэрдэ. Ийэбит биһигини үлэбэ сыһарбыт буоллабына, аҕабыт уопастыбаннай интэриэспит уһуктарыгар көмөлөспүтэ.

Институту бүтэрэбэр аспирантураба хааларга эрэкэмэндээссийэ биэрбиттэрэ. Дьупулуомум үлэтэ авиация экэниэмикэтигэр таһабыс тийиһэ этэ. Сөмөлүөт тэхиницэскэй өттүн эмиэ бырайыактаабытым. Бэл, мэхэньиктэр сөбөллөрө, “биһигиннээбэр элбэи онорбуккун” диэн. Домодедовоттан, Шереметьевоттан, Ленинградтан ыйыталаһа сылдьыбыттар да, Дьокуускайга төннүбүтүм. Гражданскай авиация управлениетыгар үлэбэ кириээппин кытта, Билим академиятыттан “салгын суолун экэнемииһэ наада” диэн сурук кэлэн, онно баран икки сыл үлэлэбитим. Онтон аспирантураба кириэн, икки сыл үөрэммитим.

Таһабыс тийиһэ

– Билим академиятыгар бэрт интэриэһинэй үлэхамнас саҕаламмыта. 1972 с. тэрилтэлэринэн сүүрэн, Госпланга, араас мунһаахха сылдьар буолбутум. Институтка

“комплекснай сайдыы” диэни өйгө уган үөрэппиттэрэ манна туһалаабыта.

Таһабыс тийэр боппуруос ырытыһытыгар барытыгар сылдьарым. Бу билигин хотугу таһабыс тийиһин туһунан федеральной сокуон табыста, оттон ол былыргыттан силистээх. Мин аспирантураба үөрэнэ сылдьан, хотугу таһабыс тизмэтинэн дьарыктаммытым. Ол биһиэхэ хайдах тэриллэригэр ингэн-тонгон кирибитим, ханнык кыһалбалар баалларын үөрэппитим.

1973 с. аспирантураба бараары сырыттаһына, аҕа кэллигэм “эн Дьокуускайга диэри тимир суол уонна автомобильнай тырааныспар суолун тутуутун суоттаан таһаарар кыахтааххын дуо?” диэбитэ. Мин “суоттуохпун сөп эрэри, итиннэ толкуйдуур да наадата суох: тимир суол хотторор, маньаха диэри тутар ыарахан буолуо” диэн, суоттаан көрдөрбүтүм. Тимир суол баар буоллабына, саппаас наадата суох. Билигин оннук буолбат дуо? Бэстээххэ улахан ыскылааттар суохтар, оттон манна урукку ыскылааттар туттулла сылдьаллар.

Биһиги “тимир суол туһалаах, онон баар буолара хайаан да наада” диэн олохтоохтук суруйан, ону обкуоммга тизрдибиппит. Ол сағана Нерюнгри разрезин арыяары сылдьаллара. Онно оруобуна бу сурук кирибит. Аҕыйах хонон баран Г.И. Чиряев дьонун санаатын истээри ынгаран ылбыт этэ. Истэн баран: “Дьокуускайга диэри тимир суола көдүүстээх буолуо дуо?” диэн ыйыппыт. Онтон ыла 38 сылааста. Хаһан Бэстээххэ пассажир пуойаһа кэлиэр диэри, мин онон дьарыктаммытым. Мэтээл биэрбэтэхтэрэ эрэри, онно кытыгастаахпынан киэн туттабын.

– **Саха өрөспүүбүлүкэтэ сүбэрэнитиэт ылан, көгүл тыын кэмизгэр хайдах этэй?**

– Михаил Ефимович “бу төһө наадалаабыт?” диэн мэлдьи ырааһтанан көрөрө, ыйыталаһара. Бары “сүбэрэнитиэт” дии-дии хаһытыыр кэмнэригэр кини ити тылы эмиэ туттара эрэри, бэйэтэ туспа көрүүлээбэ. Атыттар “биһиги оччо баайбыт, бачча баайбыт, кимтэн да тутулуга суох буолуохтаахпыт, бэйэбит олоруктаахпыт” дэһиһи бөбө.

Хайдах “кимтэн да тутулуга суох” буолуохпутуй? Сөп, кыһыл көмүс баар – ону ким хостуур? ССРС хостоон кэллээбэ дии. Сордохтор “һыһа баар!” дэһэллэрэ. Саппаас энгин туһунан өйдөбүл суох.

Михаил Ефимович өгөтүнэн өрөспүүбүлүкэ Арасыйыаба саҕаламмыт элбэх инициатива саҕалааччыта этэ. Холобур, бородуксуяны үллэстиигэ. “Сүбэрэнитиэттээх буоллахпытна, бэйэбит хааччынабыт, онон биһиги сорох боппуруоһу бэйэбит быһаарыахха” диэбиппит. Алмааһы барытын хостоон илдэ бара тураллара. ГоХран оччолорго тэриллибитэ. Көмүскэ 15%-ны ылар буолбут. Ол эбэтэр, Арасыйыаба аан бастакынан, Саха сирэ бэйэтэ валютаба саппаастаммыта – бары тизэр кэлэн түһэ сыспытара. Ким даһаны оннук гына илик буоллаба. Мэдиссиһэ киһнэ, Муусука үрдүкү оскуолата, Оҕо уонна ийэ киһнэ, о.д.а. эбийиэктэр тутуллубуттара. Ити барыта Михаил Ефимович өгөтө, ол салгыта этэ.

Бүддьүөт туһунан этэр буоллаха, 2000-с сылларга биһиги Арасыйыа бүддьүөтүттэн саҕа мэтиэдыккэнэн харчы ылар буолбуттук. Ол мэтиэдыккэнэ мин эрэгийиэннэри өйүүргэ РФ Үбүн министиэристибэтин пуондатыгар мэтиэдыккэ онгорор бөлөбөр кириэммин онгорсубутум. Бастатан туран, биһиги бу пуонда тэриллэрин ситиспиппит. “Көмөлөсүһүү хаассатын” курдук.

Тыа хаһаайыстыбатыгар

– Биридэ М.Е. Николаев ынгаран ылан: “Харчы эйиэхэ, онон тыа хаһаайыстыбатын бырагырааматын эн салайабын”, – диэтэ. Инньэ гынан, Үп министиэристибэтигэр Тыа сири сайдыытын киһнэ тэрилиннэ. Михаил Ефимович этиитинэн, онно интэриэһинэй түгэннэри киллэрэн, кэлин ону салбаабыппыт. Биһиги бүддьүөт кирэдьииттээһинэ диэни киллэрбиппит. Дьингэ, оннук өйдөбүл да суох буоллаба. Биридэ бэрэсидьэммит Хаһалас улууһугар сылдьан кэпсээн кэллэ: икки учуутал чугаһаан: “Биһиэхэ саас харчыта биэрин, оччоҕо биһиги тэпилииссэ онгостуохпут уонна күһүн оҕо саадтарын, оскуолалары, балыһалары оҕуруот аһынан хааччылаахпыт, харчыгытын оннук аахсыахпыт”, – диэбиттэр. Онон биһигини мистэтигэр таһан, үөрэтинг диэн сорудахтаата. Ол кирэдьиит да буолбатах, сакаас диэн буолара буолуо. “Обурсу, хортуоппуй, хаппыыста үүннэрэн, социальная эйгэни хааччыаллар, харчыларын оннук төһөрөллөр” диэн. Биһиги харчыны сылга биридэ эрэ биэрэбит, кинилэр ону бородуксуянан төһөһөллөр. Ол балыксыттарга, булчуттарга, табаһыттарга, быһата, бородуксуя туттарааччыларга кирибитэ. 2000 сыл бүтүүтэ, үп төһөөһүнэ 86% тэннэһэрэ. Оччолорго “акаарылар эрэ иэстэрин төһөрөллөр” диэн бириинсип баһылаан турар кэмизгэр, эбиитин тыа хаһаайыстыбатыгар оннук этэ. Биһиги уурайыппыт кэннэ, ол систиэмэни алдаппыттар, харчыны судургутук түгэтэн кэбиһэр буолбуттара...

– **Эн улахан эппиэттээх биздэмистибэлэри, министиэристибэлэри салайбыт киһи буоллабың. Салайааччы хайдах буолуохтаабың?**

– Салайааччы судаарыстыба сулуспалыыр үлэһит буоларын өйдүөхтээх. Саллаат Ийэ дойдутугар сулуспалы сылдьарын курдук. Туох баар тус интэриэһин таһыгар хаалларыахтаах, умнуохтаах. Иккиһинэн, манна ололор хас биридди киһи туһугар эппиэти сүгэрин чуолкайдык өйдүөхтээх. Хомойуох иһин, билигин ону бары өйдүүр буолбатахтар быһылаах...

Оччолорго мин экэниэмикэ миниистирэ этим. Үлэһиттэрбит үксэ Госплантан тахсыбыт, эппиэтинэһи өйдүүр дьон этилэр. Биридэ уочараттаах инвест-былааны бэлэмниир, сабаҕалаһын (прогноз) торумнуур, инвест-бүддьүөт онгорор кэмнэ сарсыарда 7 сағана үлэбэр кэлбиппэр, арай икки кыыс ололор – көрдөххө олох үлү сылайбыт көрүгнээхтэр. Ыйыппыппар, бээтинсэттэн ыла, субютаба-өрөбүлгэ дьэһэлэригэр барбакка эрэ, күнүстэри-

Кугаевскаяйдар дьэ кэргэннэрэ

1977 с. Госплана тигимир суол кедьдүүнүн тула мунньах

түүннэри үлэлээбиттэр! Оччолорго көмүүтэр энгин диэн суоҕа, барытын илигинэн тутан-хабан, калькуляторунан суоттаан онгорорун. “Хайдах аһабыккытый?” диэн ыйыппыппар, астарын дыиэлэриттэн аҕалан биэрэллэр эбит. Ити – Госплан “оскуолата”, онтон тахсыбыт үлэһиттэр. Оннук хамаанда үлэлиирэ. Билигин көрөбүн ээ, бары-барыта баар, баай-тот олох, туох да кыһалҕа суох...Ол кэмтэн чынха атын.

Талакаан айдаана

– Оттон туох киһи кыбыстар түбэлтэтин ахтыаххын сөбүй?

– Суруналыыстар “Талакаан-гейт” диэбит айдааннарын өйдүүргүт буолуо. Ол кункуруска Сургутнефтегаз уонна Саханефтегаз (кини кэннигэр ЮКОС турара) кыттыбытара. Саханефтегаз кункуруска кыайбыта эрэри, бэйэтэ анаабыт буонуһун кыайан төлөөбөт туруктамыта. Айылҕа баайдаах сиргэ ылсыан баҕалаах, аукцион кыттааччыта бириэмийэ төлүөхтээх этэ. Ол кээмийин Минпром, геологтар, бырамыысыланньыктар 56 мөл. дуоллар диэн аахпыттара. Кункуруска онтон улаханы анаабыт кыайар диэн. Биһиэннэрэ ону тоҕо эрэ 501 мөл. дуоллары төлүүбүт диэбиттэрэ, оттон Сургуттар 61, 91 дуу мөл. дуоллары. Арай, харчыгытын төлөөн диэбиттэригэр – биһиэннэрэ харчылара суох. “ЮКОС, көмөлөс, Ходоровская көмөлөс” диэтэхтэрэ дии. Биһиги буоллабына, ол буонуһа суох, эбиитин ЮКОСка иэстээх хааллыбыт. Ити 2001 с. эргин сыл, хамнаска иэспитин саҕа сабан бүтэрбиппит (1998 с. Минфингэ кэлэрбэр хамнас иһэ 4–5 ыйга диэри этэ). Онон, биһиги итиннэ туох да сыһыана суох ЮКОСка 152 мөл. солк. төлүөхтээх буолан тахсыбыппыт. Кункурус түмүгэ сотуллубута, Саханефтегаз монкуруут буолбута. Этэргэ дылы, быһыны сааан, сиэртибэлээбэтэхпит дии.

Биир түбэлтэ

– Биир өйдөөн хаалбыт түгэни – Ленскэй ууга барыта, ол содулун туоратыы. Харчы да, туох да суох, В.В. Путин кэлэ сылдьан, “бастатан туран, оскуолалар үлэлиэхтээхтэр, дьон кыһын бары сылаас дыиэбэ олоҕор буолуохтаахтар” диэбитэ. Оттон биһиги, бэл, хоту таһаҕас тийэрбитигэр харчыбыт суоҕа. Арктика оттуга суох олороро. Бэрэсидьиэннэ миигин “харчы биэрбэт” диэн, бииртэн биир үгсүү киирэрэ. Бэрэсидьиэн ыгыран “Хотугу таһаҕас тийиитин бэйэн ылан дьарыктан” диэтэ. Онон поставщиктары кытта сибээскэ тахсан, миэхэ үлэлигит диэтим. Ону “суох, биһиги, Бырабыыталыстыба бэрэссэдээтэлин эрэ билинэбит” энгин дэһии буолла. “Суох, бэрэсидьиэн иннэ диэтэ, онон

бүттэ”, – диэбиппэр, “Чэ сөп” диэтилэр.

Бастакы суудунаҕа 25 тыһ. туоннаны тийэбиппит кэннэ, “Александр Андреевич, тугу этэргин барытын толоруохпун!” диэн буолла. Ол эрэри хобдох сонун кэллэ: түөрт суудунаттан 200 туонна итээбит, биэрэккэ тийбэтэх. Мин биэрэккээби үлэһиттэри ыгыран ыйыппыппар, “биһиэхэ оннук хачайдабыттара, тугу да билбэппит” дэһэллэр. Онуоха морякпар этэр буоллабым, хайдах оннугуй диэн. Ону киһим: “Андреич, мин финскэй суудуналардаахпын. Лиитиргэ диэри барытын счетчик ааҕан кутар. Эн биэрэккэ бэрэбиэркэлээ”, – диир.

Оннук бэрэбиэркэ ытан баран, мин ЛОРП начаалынньыгар “эбэтэр сарсын баар гын, эбэтэр сарсын борокуруорга олоруон” диэтим. Сарсыныгар барыта көһүннэ. Күн аайы итинник ирдэстэххэ, туох эрэ түбэлтэ тахса турара. Онуоха кимизэхэ эрэ сокуону санаттахха, кимизэхэ эрэ кытаанахтык эттэххэ итинник быһаарыллара. Дьингэ, кинилэр тийиммэттэрин, оттук ылынар харчылара суобун, туохтара барыта тийбэтэтин, онон

В.И. Птицын хайдах үлэлээбитэ буолла? Барыта эмискэ сууллубута, туох даҕаны датаассыйа кэлбэт этэ. Арасыйыа Федерациятын кытта, үбүлээһин туһунан биир да быраабыла, сокуон суоҕа. Ол иһин, били, Өйөбүл пуондатын толкуйдаатахпыт. Билигин олох быдан чэпчээтэ, барыта толкуйдаммыт, былааннаммыт, бэлэм онгоһуллубут, оттон оччолорго барытын сонно сүүрэн-хааман иһэн, толкуйдуу охсорун, барытын ыраас лиистэн саҕалыырын.

Билингни көлүөнэ туһунан

– Биһиги оскуолаттан уопсай дьыалаҕа ыалдьар буолан тахсарбыт. Билингни көлүөнэ олох атын. Мин аудиторияҕа ыгырдахтарына, мэлдьи орто сааһын ыйыталаабын. Тоҕо диэтэххэ, киһи кэпсириин кэнни көлүөнэлэр саараама өйдөөбөттөр. “Тугу-тугу туойар, хантан-хантан кэллэ” дииллэр быһылаах (күлэр – Н.Г.).

Билингни ыччаты наһаа элбэби сүтэрдилэр диэн, аһына

атахтара.

Билигин “Инникилэр хамсааһыннара” диэни тэрийдилэр. Салгы бардаҕына, сайыннабына, көрүөхпүт. Менеджердэри энгин бэлэмнии сатыыллар да, ол олох атын. Билигин РАНХГС бэлэмниир диэн буолар, туһата суох – хайдах “непонимайкалар” киирэллэр да, соннук “непонимайкалар” тахсаллар.

– Оттон биһиги бэйэбит идеологиябытын, устуоруйабытын, тугу барытын тэпсилгэн гыммыппыт дии.

– Билигин элбэх билиннэ. Биһигини утары олус өйдөөх, күүстээх өстөөх үлэлээбитэ – биһиги баайбытын, биһиги бас билиибитин барытын салайаары, биһигини тобуктатан ону туһанаары.

– Эн баартыйа чилиэнэ этин дуо?

– Мин баартыйаттан тахсыбатабым. Билигин да ССРС ССКП чилиэнин билиэтин ууруна сылдьабын. 1980 сыллаахха киирбитим.

– Оччоҕо “бэйэм бириинсиптэрбин таңнардым” диэн санаа биридэ даҕаны киирбэтэ дуо?

– Миигиттэн тутулуктаах буоллабына, тоҕо маннькынабытый, оннук буолбакка диэн хайаан да быһаарыллара. Оччоҕо тугу гынарын, хайдах хамсанарын ол быһаары ис логикатыттан тахсара. Бары биир кэм дьоно буоллахпыт, онон ол быһаарылар логикаларын, ис айылгыларын сөпкө өйдүүрбүт. М.Е. Николаев даҕаны, В.А. Штыров даҕаны оннук этилэр. Арай, ити Талакаан аферата, ЮКОС кыттыта сокуону кэһии этэ. Мин онно “сокуоннайа суоха илии баттаабаппын” диэн кытаанахтык элпитим. Онон Үп министиэристибэтэтин босхолобулум.

– Кириитикэни төһө тулуйан ылынабын, истэбин?

– Ким кириитикэлииритэ эмэ тутулуктаах. Тугу да өйдөөбөт киһи кириитикэтэ

ааччыта буола сылдьар киһи “хотону кэрийэ сылдьар үп миниистирэ баар үһү дуо?” диэбитэ. Арааһа, түһэрэ сатаан буолара дуу? Ону “бэрэсидьиэнмит хотону кэрийэр буоллабына, үп миниистирэ хотонтон тахсар бырааба суох” диэбиппэр, дьон күлсөн тоҕо барыта. Михаил Ефимович хомондурропкаҕа сылдьан, барытын бэйэтэ ингэнтонгон билсэрэ.

– Дьиз кэргэнин эйиэхэ тыыл дуу, эбэтэр, эн кэргэнгэр кини карьератыгар, үлэтигэр, дьарыгар көнүл биэрэбин дуу?

– Кэргэммин кытта сарсыарда ким эрдэ турбут – ол астыр диэн бириинсиптээхпит. Барытын тэнгэ үллэстэн онгоробут. Ыалдыттар кэлэр буоллахтарына, барытын бээтинсэттэн эрдэттэн иккиэн астаан бэлэмниибит. Мин ас астыбын даҕаны, иистэнэбин даҕаны. Кыстаахпыт, кинини эрдэттэн бэлэмнээн ииппиппит, барытын бэйэтэ билэр, элбэхтик аяанныыр. Соторуааҕыта Патагониянан 100 км сатыы хааман похуокка сырытта, билигин өссө Непалга бараары сылдьар. Москубаҕа үлэлиир, Гарвардка үөрэнэ киирбитэ. Биһигиттэн туох да көмөтө суох, бэйэтэ барытын ситиспитэ.

– Туох хоббилааххынын?

– Дьингэ, “хоббим” элбэх буоллаҕа. Кыра эрдэхпиттэтин ийэбит быысыбайдыырга үөрэппитэ, кириэстии, “гладью”, улаатан баран, иистэнэр буолбутум. Массынам дьигателигэр “Наташа” матырыйалыттан халпаак тигиммитим. 45 кыраадыска бэрт үчүгэйдик сылдьар. Дельтапланынан көтөр эрдэхпитинэ, комбинезон тиктибитим. “Ханна сакаастатын?” диэн ыйыттаһтарына, бэйэм тигиним дирибин олох итэҕэйбэт этилэр. Ырбаахыны уонна ыстааны таңаска тэлгээн, түһэрэн ылан, ол моһуонун кырыяабын, бүттэ дуу.

Оскуоланы бүтэриэхпэр диэри авиамоделирование куруһуогар дьарыктаммытым, ону тэнгэ чэпчэки атлетиканан. Хайыһарга 2 эрэсэрээттээбим, волейболга 1 эрэсэрээт. Билигин успуордунан дьарыгыра саабаппын. Дьиз таһыгар хамсанарым, ону кытта үлэлиирим сөп буолар.

– Бэйэбэр хайдах сыһаннааххын? Сорохтор тос курдук туттан баран сылдьаллар...

– Киһи бэйэтигэр кыра ирониялаах, элэктээх сыһыана, мин санаабар, олус үчүгэй. Хомойуох иһин, киһи барыта ону өйдөөбөт. Сорох билэр дьонум миэхэ “Саха, эн үс төгүл миниистиргин дии...” диэн “санатан” этэ сатааччылар. Улахан эбит. Ол үлэ буоллаҕа дии.

– Нууччалыы өс хоһооно баар “Встречают по одежке, провожают по уму” диэн.

– Дьингээх олоххо баар көстүү итинник. Мин байыаннай аңаардаах үөрэх кыһатыгар үөрэннэбим. Бастакы куурустан “эһиги эписиэрдэргит, тас көрүнгүт энкилэ суох, араапаргыт, хаамаргыт олох чуолкай буолуохтаах” диэн ирдииллэрэ. Байыаннай пуормабытын кэтэн, чиккэнгээн, көрө түһүөххэ, кырасыабай уолаттар этибит. Ол эрэри ол – бастакы көстүүгэ. Син биир өйүнэн, билиинэн, киһилии майгынан, сатабыллан тахсарбытын өйдүүр буоллахпыт.

– Олоххо тутуһар дэбиинг ханныгы?

– Эмиэ кэллигэм, француз лүөччүгэ уонна суруйааччыта Антуан де Сент-Экзюпери “Ты в ответе за тех, кого приручил” диэн цитататын өссө эдэрбиттэн өйдөөн хаалбытым уонна ол дьын ис хоһоонун кэлин өйдөөбүтүм диэххэ сөп.

Нина ГЕРАСИМОВА
кэпсэттэ.

2011 с. Аллараа Бэстээххэ бастакы пуйас кэлиитэ

Сэбиэскэй Сойуус саҕана бэйэлэригэр диэн 1,5–2% хаалларыналларын бары билэллэрэ ээ, туох да диэбэттэрэ. Кинилэр ону ханна да атыылаан туһамматтар, бэйэлэригэр хаалларынар буоллахтара. Төһө даҕаны мөбөттөөбүтүг иһин, кинилэр хаһан даҕаны наһаалаабаттара. Оттуктарын төннөрбүттэригэр, “чэ сөп, эһиэхэ хантан эмэ оттук булан биэриэм, аны уорбакка үлэлээн” диэтэбим дии. “Наада диэн этинг эрэ, төлөһүөхпүт, булуохпун, аҕалыахпыт” диэтим. Оччолорго ким да кимизэхэ да эрэммэт кэмэ этэ. Тоҕо диэтэххэ, харчы суоҕа. Мин иннибинэ

саныбын. Пионер, хомсомуол диэни билбэт дьон улааттылар. Биһиги кыра эрдэхпиттэттэн сатыы бохуоттарга сылдьан, кутаа уматан, оннук романтикаҕа улааппыппыт. Сайыны быһа үлэлээн тахсарбыт. Чахчы, буһуу-хатыы оскуолата этэ.

Оттон ол барыта мээһэ буолбатах этэ – киһини кыратыттан иитэр систиэмэ этэ. Уопсай дьыалаҕа ыалдьар, оболору түмэр, салайар – ол лиидэр тахсан эрэр диэн буолара, салгыы бараара. Онон, оччотообу салайааччылар олох атыттар. Ол да иһин ити систиэмэни бастагынан урусхалла-

диэн атын, оттон элбэби билэр, муударай киһи кизэнэ эйиэхэ туһалыа эрэ. Ол да буоллар аһаҕастык “сыһа гынабын” дииллэрин истэ иликпин. Мин тус санаабын көмүскээччибин. Михаил Ефимович биһигини наар аҕалыы, соробор куруубайдык мөбөр-этэр, сангарар буолара. Онно өһүргэнээри гыннахха, “тугу оргуйабын?” (“не кипятись”) диирэ. Оттон дьэ өйдөөбүтүм: кини итэҕэйэр, “бэйэм дьонум” диир дьонун оннук мөбөр-этэр, сангарар эбит этэ. Атыттары олох сангарбат, бэл, ааһан иһэн, хайгыан да сөбө.

Биир баартыйа хос салай-

Банаарынан сырдатына сылдьан, хайдах сайдабыт?

“Сыппара” технологиятыгар киридит, тэтим-нээх интэриниэт Уһук Хоту, кытыы сиргэ тиийдэ. Ынахпыт-сылгыбыт чииптэннэ, табаларбыт ханна тиийбиттэрин, ким сүөһүтэ буоларын “көрө-ааба олобобут” диэх курдук, үтүөкөн сонуннары үгүстүк истэбит. Үөрэбит, айхаллыбыт. Сайдыбыт тэнгэ сананабыт. Кырдыга да, сайынныбыт. Сүөһү, таба, сылгы ииттэргэ көмө улаатар, кэтэх ыал ынабар кытта субсидия көрүллэр.

Ол быһыгар ким эрэ, этэргэ дылы, аһыыртаннар, тыа сиригэр олохсуйар баббаттан бөһүөлэк иһигэр олорон, киниттэн тутулууга суох төрүөтүнэн... ынахтарын ырыгар банаарынан сырдатынар эбит! Бу, добооттор – сайдыылаах 21-с үйэбэ!

“Эс, хайдах оннук буолуой?! Ыраах сайылыкка ини?” – бэйэм да бастаан утаа итэбэйиминэ, кэпсир киһибин көнөрө сатаабытым. “Суох, Таня, Дьаарханга, бөһүөлэк иһигэр ээ! Буолаары буолан, бэйэнг улуускар”, – диэ-битигэр букатын буорайбытым.

Төрдүн-төбөтүн билээри ту-стаахтарга эрийэн кэпсэтиэх-пин бабарбытым. Ол кэнниттэн сөбөрүм, бэркиһиirim өссө улаатта. Биir өттүнэн, уустуктан ингибэт үлэһит дьонноохпун-туттан үөрдүм. Иккис өттүнэн, сүөм түстүм. Диринтик анааран көрдөххө, бу биir ыал холо-буругар билигин тыа сиригэр көһөн, сүөһүлэниэн бабарар киһиэхэ туох кыһалга баар буолуон сөбө, туохпут ситэтэ суоҕа, туох ньыма көмөлөөбө дьэңкэтик көстөн табыста. Онон киэңник, үтүөнү-мөкүнү хайдах баарынан, суруйар санааланным.

Бүгүнгү дьоруойум **Александр Степанович Данилов** барытын санаттан, о.э. “суохтан” сабалаабыт. Онон билингитэ илиинэн ыыр, биir оннук илии күүһүнэн хотонун күрдьэр, илиинэн (чопчута, мотокосанан) оттуур...

Хотонугар уота суох буолан, төһө да банаарынан сырдатынан үлэлээтэр, бэйэтин сүөһүтүн эрэ буолбакка, сааһыран, сатаан көрбөт буолбут эбэтэр иллэнгэ суох, атын үлэлээх-хамнастаах биir дойдулаахтарын сүөһүтүн ылан көрөн, туһата баһаам эбит. Күһүн төбөлөөбүнэн 47 сүөһүнү кыстыкка киллэрбит. Онтутарыгар эбии билингитэ 5 ынаба төрөөн, биir оччо ньирэйдэммит. Онуоха “Длинная королева” сунтаардар киллэрбит табыгастаах ньымалара тирэх буолбут.

Төрүт сиргэ төннүү

Александр Данилов:

– Сыбаарсык идэлээхпин да, онтубунан үлэлээбэтэбим тэнгэ. Намынан, Чурапчынан сылдьан, хаһаайыстыбаларга үлэлээбитим. 2021 с. дойдубар эргиллэн, үлэ көрдөһөн көрбүтүм да – туох да суоҕа. Сүөһүнэн эрэ дьарыктаннахха киһи тыага олорор диэн, сүөһүлэнэргэ санаммытым. Үчүгэйэ, “Длинная королева” бырагыраама баар буолан, 2 ынабы ылан, бастакы сылбар ыалларым хотонугар кыттыгас туруоран кыстаппытым. Усуллубуйа быһыытынан, ол 2021 с. ылбыт ынахтарым оннугар эһиил, 2025 сылга, икки уулаах бургунаһы бириэстээхпин. Иккис сылбар көспүт ыал хотонун уларсан, икки ньирэйдээх ынах көңдөйдөтүүнү диэн уонна хамнастана да түһээри, дьон сүөһүтүн көрүүгэ ылан, 19 сүөһүнү кыстаппытым. Дьэилэ-риттэн көспүт буолан, сэрэххэ, хотоннорун уотун араарбыттар этэ. Онон онно да банаарыгынан сырдатыммытым. Былы-рыын хайа мэлдьи ыал хотонун

кэрийиэмий, дьон да сүөһүтүн көрдөрүүнү диэн, хотон тутту-бутум. Ыал уолаттарым биir-биэс харчыта суох көмөлөһөн, өр gymматахпыт. 40-ча сүөһүгэ суоттанан, 20х7-лээх gymмытым. өссө кэнгэс уонна үрдүк гынах-таах эбиппин, сыһа суоттананы буолбут. Дьингинэн, сүөһүтүн туруоруон бабалаах элбэх, мин эбии ылар кыабым суох. Ол кур-дук, кыстыкка кириигэ 47 сүөһү буолбута. Итинтэн 14-дэ – бэйэм киэнэ. Оттон 5 ньирэйтэн – ик-китэ. Бары төрөөтөхтөрүнэ, 24 ыанньыктанабын.

“Длинная королева” – абыраллаах ньыма

– Сүөһүгүн, кылгас кэм иһигэр бачча элбэппиккин. Хайдах?

– Икки ньирэйдээх ынахпар эбии 2022 сылга биir ыал-тан эмиэ “Длинная королева” усуллубуйатын курдук кэпсэ-тэн, 2 тыабаһы ылбытым. Он-тубун быйыл 2 тыабаһынан төлөһүөхтээхпин. 2023 сыл күһүнүгэр өссө биiri ылбы-тым. Онтубун 3 сылынан эмиэ тыабаһынан төлөһөбүн.

– Тутта уонна харчынан төлөһүү кыаллыбат түгэнигэр абыраллаах ньыма. Кэтэх сүөһүлээхтэр кытта туттар буолбуттар дуу?

– Оннук. Санаттан сүөһү тэринэр киһиэхэ олох үчүгэй. Бастакы оболоро улаатан, төлөһөрүг сабана оччо буолал-лар.

Икки өрүккэ табыгастаах дьаһаныы

– Ону таһынан былырыын дьон киэнин көрө ыларбар 8 борооскуттан үһүн бэйэбэр ыларга кэпсэппитим.

– Бэрт дьаһаныы. Таарыйа, кэпсээ эрэ: дьон сүөһүтүн, сүрүннээн, хайдах кэпсэтэн көрөбүнүй? Отун ким хааччы-арый? Холобура, мин солото суох учуутал эбэтэр эбээ Маарыйа буолуум: ньирэйдээх ынахтаахпын. Эийэхэ көрдөрүүхтөн бабарабын. Ыйдаабы төлөбүрэ төһө буоларый?

– Отун бэйэлэрэ биэрэллэр. Сирим, тиэхиникэм да суох. Аһам ууга сытар сирин оттуох-ха сөптөөх өттүн уонна ханна эмэ оттоммокко хаалбыт сир көһүннэбинэ, ону чордоон отту-убут. Тиэхиникэ кыйан кирибэт сирэ. Мотокосанан охсобун.

Көрүү-харайыы төлөбүр ынахха – 2,5 тыһ. солк., ньи-рэйин борооску буолар – 1 тыһ. солк. Дьон сүөһүтүн кыстык эрэ кэмигэр көрөбүн. Ол кэмгэ ыабыт үппүтүн бэйэм ылабын. Сүөһү хотонтон табыстабына, бэйэлэрэ ылан ыллалар.

– Эбэтэр борооскуларын уотан, идэхэ гынахтарын бабардахтарына, ыытан кэбиһиэхтэрин сөп?

– Дьэ, ону ынахтаах бэйэтэ быһаарар. Сайын оттуур буолан, дьон киэнин ыабаппын. Оттуур сирбэр сатыы кэлэрим-барарым да бириэмэни ылар. Сорохтор, иһиттэххэ, ынахтара төрөөбүт кэмигэр үттэрэ ньирэйдэригэр барарын уонна ньирэй көрүүтэ эбиллэрин иһин, 500 солк. эбии төлөтөллөр эбит.

Сир барыта хаһаайыннаах, сир исписэлиинэ суох

– “Социальной хантара-ак” түһэрсэн, судаарысты-баттан 500 тыһ. солк. ылан, хаһаайыстыба тэриниэххэ, сайыннарыахха сөп дириллэр. Холонон көрбөтөбүг дуу?

– Сүөһү ииттээри көрдүүр түгэнгэр бэйэн ааккар отту-ур ходуһалаах буолуохтаахпын эбит. Мин сирим боппуруоһа сол да быһаарыллыбакка, та-быллыбакка сылдьар. Туттул-лубат ходуһа, сир баар да, ба-рыта хаһаайыннаах. Ол иһин аһам “сирбин уолбар биэрэ-бин” диэн, дьаһалтаба, өссө сир исписэлиинэ баар эрдэбинэ, бара сылдьыбыппыт. Сайылы-анһа суруйбута. Ону: “Мантын эмиэ сиринг докумуона хатта-ан онһоллуон, мээрэйдэниэн куоратынан эргийиэн наада”, – диэн, уһатан-кэнгэтэн ис-питэ. Оттон букатын да урайда. Кураанабы кууһан хааллыбыт. Быһаарыыны күүппүппүт 3-с сыла буолан эрэр. Көнөрү киһи толкуйдаатахпына, бас билээччи аата эрэ уларыыан сөбө.

– Сирин докумуона баар дуу? Межеваниета, кадаастыр үлэтэ санаттан ыытыллыахтааба буолуо. Ол да үрдүнэн уһун күүтүү буолбут.

– Сибидиэтэлистебэтигэр “бачча гаа сирдээх” диэн сурул-ла сылдьар. Урут мээрэйдэм-митинэн сырыттаба. Туран эрэ улааппатаба чуолкай. Уу ылан, арай, кычаатаба буолуо. Бары-та “куорат нөнгүө” быһаарыллар эбит. Сир суоҕа улаханлык атахтыыр. Тиэхиникэ сылдьар үчүгэй сирдээх киһи, тиэхиник-элээхтэрдии кыттыһан да, син оттуо этэ. Холобур, сүөһүлэрин көрдөрөр дьонум тиэхиникэ-лээхтэр, кыттыһан оттуохпун, сүөһүбүн эбиэхпин сөбө. ТХУ салайааччыта баһылыктыгар “хoduһата булан биэрин” ди-эбитэ. Дьингинэн, оттоммокко хаалар чугас сир ончу суох

буолбатах. Сорохтор киэнг сир-дэриттэн сөптөөх оту булан, кыра сирдэрин оттооботтор. Кэлин оттоохпут диэн буолуо, биэрбэттэр.

– Онтутара устунан сэтэи-нэххэ кубулуйбат дуу?

– Чугас буолан, от үлэтэ түмүктэннэ да, нэһилиэк сүөһүтэ мэччийэр. Баһылык ыраах үрэххэ оттуур сир баарын этэр. Ол эрэри тиэхиникэтэ суох киһи санаммат сирэ. Оттоотоххо да, аһалтарыта – кыһалҕа. 10 км сиртэн 3 тыһ солк. этэ. Үрэх сир-тэн кыччаабыта 5 тыһ. аһалаллар быһыылаах. Уматык сыаната өссө үрдүүрэ буолуо. Ыһа хо-луйан, 20-чэ км тэйиччи буолуо. Ол диэн, сайын туох да бэйэлээх тиэхиникэтэ сылдьар кыаба суох. Ол иһин оттооботтор. Арай сылгылаахтар барыахтарын, база туттуохтарын сөбө дуу? Кинилэр да бэттэх оттууллар.

– Онно уот-күөс да суох буоллаба дии?

– Бөһүөлэккэ банаары иит-тинэ-ииттинэ сылдьар эбит буоллахпына, антах букатын да мэлыйэбин. Арай былыргылыы чүмэчинэн олодоххо.

– Бу сайдыылаах 21-с үйэбэ хотонго банаарыгы-нан сырдатыныы – сүрдээх. Сүөһүлэри да аһынах кур-дукпун.

– Кыһыннары күн аайы хайа-ан да биirдиитэ таска таһааран аһатабын. Күннэтэ ойбонго уулууллар.

Сүөһүлэрин хаартыскаларын ыыттаран көрбүтүм – өнгөрө-түүлэрэ ырааһа сүр. Буол-лун-хааллын диэн буолбакка, кыһамныылаах сыһыан баара биллэр. Туох кистэлэй, ардыгар, бэл, уоттаах-күөстээх, толору мэхэнысээссийэлээх хотон сүөһүлэрин буута бүтүннүү “мэ-тээлинэн симэнэн” турар буо-лааччы. Оттон киниэнэригэр оннугу көрбөтүм.

Бырабыллыбыт уһаайба да бабалаах!

– Сүрүн ыйытыгым: хото-нуг тобо уота суобуй? Киллэр-бэккэ хааллын дуу биитэр?

– Уһаайба докумуона та-быллыбакка, бэйэм ааппар ыла илик буолан, уот тартарар, кил-лэртэрэр кыабым, быраабым да суох. Бастаан “итиннэ олоро сылдьыбыт ыалтан “уһаайбаттан akkaастанабын” диэн сурукта аһал диэбиттэрэ. Аһалытым.

Онтум олох да кинилэр бас били-илэригэр буолбакка, “олохтоох дьаһалтаба сылдьар эбит” диэн буолбута. Күн бүгүнүгэр диэри сатаан көһөртөрө иликпин. Ол кыаллыар диэри миэхэ уоту холбооботтор.

– Онно уопсай бас билиигэ баар дьэ турбут, турар дуу?

– Туох да суох. Кубус-кураа-нах этэ. Урут олоро сылдьыбыт ыал көһөн барбытын кэннэ туһата суох турдаба дии.

– Муниципальной бас билиигэ баар сири кэтэх хаһаайыстыба тэринэргэ, дьэ туттарга анаан түүлэһиигэ би-эри, дьингэ, уустуга да суох буолуон сөбө. Оттон олохтоох дьаһалта туох дириий?

– Эрдэ сир исписэлиинэ манна баарын сабана, иккитэ-хаста сайабылыанналаспытим. Билигин кини үлэлээн бүппүтэ, онон дьаһалта улуус киинигэр ыыппыта. Ый анараа өттүгэр, өссө ыраатта дуу, Сунтаарга ынгыра сылдьыбыттара. Онно эмиэ хаттаан сайабылыанһа суруйтарбыттара, эмиэ “дьыа-ланг Дьокуускайынан эргийэн, ый курдугунан билиннэбинэ, ынгыраахпыт” диэбиттэрэ да, эмиэ сүттүлэр. Аны онтубун түүлэһиигэ буолбакка, бэйэ бас билиитигэр ылар түгэммэр, сураба, атылаһахтаах үһүбүн.

– Бэйэрит билигин ханна олоробутуй?

– Аһам дьэитигэр кыттыһан олоробут. Ол дьэит таһыгар балтым аах олороллор. Кинилэр бэйэлэрэ сүөһүлээхтэр, хотонно-охтор. Эбии хотон батар кыаба суох.

– Хас оболооххутуй? Бабар, элбэх оболоох быһыытынан, босхо сир ылар бырааптаах буолаайабыт?

– Төрдүөлэр да, улахаттар. Онон хапсыбаппыт. Куоракка бааллар. Ким да наадыбат учаастагы ыларым судургутук быһаарыллыа дии санаабытым.

– Итинтэн атын кураанах уһаайба, учаастак суох дуу?

– Көрдөххө элбэх. Оттон эмиэ ылаары гыннахха, биir итинник кыһалҕа. Сүөһүлэрим уулуур сирдэрэ ити уһаайбаттан чугас. Бабана уулуссаба чугас турар. Икки өттүбүтүгэр ыаллар оло-роллор. Уһаайбам быһаарыллара буоллар, дьэ туттан олохсуйуом этэ. Кэргэним дьыссаакка үлэли кириде. Миэнэ, дьингинэн, уулус-са кытытыгар турар. Хотонго тиэрдэргэ арай бабана наада буолуон сөп. Төһө сыаналаабын билбэппин. Биir киһи “уоту холботуу – 60 тыһ. солк.” диэн, салыннарыта. Оччотугар мин бабана чугаһыгар дьэ туттан ба-ран, онтон хотонго ытыахпын сөп курдук.

Сүөһүлээх аһыыыр, үүт тутар сыах сайын эрэ үлэлиир

– Дьаарханга сүөһүлээх хаһаайыстыба, ыал элбэх дуу?

– Икки улахан КФХ – Сэ-миэнэптэр уонна Васильевтар киэnnэрэ – баар. Мунгутуур элбэх сүөһүлээхпит – Василий Васильевич. Арааһа, аһаардас ыанньыга 60-ча буолуо. Сэ-миэнэптэр “төбөлөөбүнэн 46 сүөһүнү кыстыкка киллэрдит” диэбиттэрэ.

– Төһө да банаарынан сырыттаргын, уопсай ахса-анынан бөһүөлэккэ иккис миэстэбэ сылдьар эбикиин дии!

– Оннук диэххэ сөп. Кыстатар сүөһүм ахсаанынан, 1 төбөнөн элбэх эбит.

– Оттон кэтэх сүөһүлээх төһө элбэгий?

– Абыахтар. Үүт туттарар 3 ИП буолбут баар дуу? Собоут сайын эрэ үлэлиир. Кыһынын Тойбохойго илдьэллэр. Хайдах туттаралларын бу диэн билбэппин. Үүт туттараары ИП буолуохпун баарбытым. Ол эрэри бэйэм ыанныгым быйыл 5 эрэ буолар. Ыйыталаһан көрбүппүн “итиччэ ынабы ыан үүт туттаран, барыһырбаккын – нолуоккар эрэ үлэлиэбин” диэбиттэрэ.

– **Оннук буоларыгар тиийэр. Урбаанныт буоллун да ПФР уонна ОМС Булгуччулаах пуондаларга төлөһөбүн. Биэнсийэҕэ тахсаргар, бүлүтүөннэнэргэр, биллэн турар, үчүгэй. Ол гынан баран, бэйэҕэ туох да хаалбатыгар тиийэр диэн, абыах сүөһүлээхтэр дураһыйбаттар. Арай бэйэ дьарыктаах (самозанятой) быһыытынан киир-сиэххин сөп. Онно аахсыбыт дохуоккуттан 6 % ны (биирдиилээн дьонго атыылыырга – 4 %). Сорох улууска оннук дьаһаналлар.**

– Бассаапка сурыйалларынан, оннук. Маннаабылартан ыыта сылдыбыппар ТХУ бэйэ дьарыктаахтардан туппаппыт диэбитэ. ИП, КФХ, быһата, тэрэһиннээхтэр эрэ туттараллар үһү.

– **Үүт квотатын былаана онто да суох таһынан барар диэн буолуо. Уопсайынан, быһааран, сырдатан биэрээччи суох, сотору-сотору “бассаапка” диигин?**

– Бэйэбит бэйэбитигэр сылдыабыт. Арай “5 эрэ ыанныктаах түгэнгэр субсидияны ынабыт төбөтүгэр ыларын ордук” диэн, ТХУ начаалынньыга быһаарбыта. Уонча ынахтаннаах, үүт туттарар ордук диэн өйдөөбүтүм. Манна оччо ыанныктаахтар туттараллар. Субсидияны ынах ахсааныгар ылабын. Үүппүн арыылаан батарабын.

Ускуустубаннай буоһатыы ордук да...

– **Ночоот-ороскуот дохуокка кубулуйарыгар төрүөх хаачыстыбата элбэҕи быһаарар. Эһиги диэки ынахтаргыт айылбалара биэрбитинэн төрүүлэр-уһуулар биитэр ускуустубаннай буоһатыыны**

туттабыт дуу?

– Сизмэһиттэр бааллар да, били, сизмэтин аҕалыы кыйтарбат, өр күүтүүлээбин иһин ылсыбаттар быһыылаах. Кэмигэр туттуллубакка хааллабына, буортуйар дииллэр. Мин аҕам эмиэ, дынгинэн, осемена-тор үөрэхтээх. Үйэтин тухары үлэлээбит идэтэ.

– **Ээ дьэ, оччоҕо төһө туһалаабын-туһата суобун кини билэн эрдэҕэ. Билигин баар дуу?**

– Баар. 70-тан тахсан, үлэлээбэт. Бастайааннай көрөр, дьарыктанар наада ээ. Көбүгүр кэмин куоттарбат гына.

– **Наада диэбит сирдэригэр “Сахаагропленнар” босхо сизмэлиир тэрилинэн, сизмэнэн да хаачыйаллар эбит.**

– Төрүөх тупсар бөҕө буоллаҕа. Оҕустар баалларына ынабын сизмэни ылынара, арааһа, уустук соҕус буолуо. Кыра атыыр борооску элбэх. Барыларын аттатаһаххын наада курдук.

“Отчуот чизгинэн буолуо” дииллэр

– **Ынаххалар субсидиябыт отчуота суудургу дии?** Быйылгы үрдээн, 39 тыһ. солк. буолбут төлөбүр тиийэ илигэ буолуо?

– Быйылгы бакаа дуоҕа-барга да илии баттаһа иликпит. “Булгуччу чизктээх буолуохтаахпыт үһү”. Бу иннинэ сэлээркэ, комбикорм ыллыбыт, ким эрэ от атыыластым диэн, тылынан да отчуоттуохха сөбө. Үчүгэй этэ. Быйыл, холобур, кэтэх дьонтон от атыылаһар түгэннэригэр чааһынайдар туох чизгин биэриэхтэрэ эбитэ буолла? Тус бэйэбин этэр буоллаахха, уһайбам сатанан, уотум тардыллара буоллар, ол көмө үбүнэн ыыр аппараат ылдынар санаалаахпын. Отчуокка билинэллэр диэн өйдөөбүтүм. Тизхиникэ ыларга туһаннаахха, отчуокка билинэллэрэ дуу? Былырын бассаапка “киирбэт” курдук эппиттэрэ.

Илиинэн ыы сырыттааххына, үүт туттарар да кыабын суох курдук.

Билингитэ ИП-лар илиинэн да ыан туттараллар.

Балбаах сокуона долгутар

– Сүөһүлээхтэр биир саллар боппуроспут, били, сүөһү хойуутун харайыыга сыһыаннаах “балбаах сокуона” буолар. Хотонум үрдүгэр кутарга ана-

ан, буор хаспытым. Билингитэ ол дьааматыгар кутабын. Элбэх сүөһү хойуутун ханна гыныамый.

– **Урут ити диэки миинэйдэр, перегнойу эргинэччилэр энин балбаабынан хомуйар буолаллара. Сокуон тахсыабыттан хайдах эбитэ буолла?**

– Билигин тыраассанан балбаах тиэнэн баран холкутук сылдыар кыабын суох. Онон санамат да буоллупар быһыылаах. Тиэһии-таһыы, атыы-тутуу да ирдэбилэ кытаатта.

Түргэнник ситэр салаа

– **Эбии дохуот быһыытынан түргэнник ситэр салаабы ылсыаххын сөп быһыылаах?**

– Иллэрээ сыл Хатас комплекситтан аҕалан атылаабыттарыгар 2-ни иитэн, идэһэлэммиппит. Былырын, хомойуох иһин, аҕалбатахтара. Эбии гынан, сибиинньэ ииттибит киһи дуу диэн эмиэ саныбын. ИП да буолуохха сөбө. Уһайбам да быһаарылла илигинэ тугу да былаанныамый?

– **Эмиэ да оннук. Аһа баар буоллабына, үндүүк үчүгэй быһыылаах. Сунтаарга да**

балачча иитэллэр этэ.

– Итинник дииллэр дии. Эдьийим үндүүк сэнээрэн, миэхэ этэ сылдыбыта. Олох билбэт көтөрдөрүм буолан, ырах курдукпун. Быйыл ылабына, мин хотоммор аҕалара буолуо. Бэйэтэ хотон суох.

– **Кроһуттан, боруодатытан тутулуктанан, 5–6 ыйыттан салгы улааппат, ыйааһына эбиллибэт буолан, кыһыннары иитэр остуойута суох. Арай төрөтөн-ууһатан, элбэтэр, атыылыыр санааланнаххына эрэ, сылаас тутуу, хотон наада.**

– Этэ элбэх дииллэр. Улуус биллэриитигэр үндүүк оботун атыылыыр биллэри баар буолааччы. Үнүр нэдиэлэлээхтэри 800 солк. биэрэбит диэбиттэрэ.

Сайылык

Бөһүөлэктэн 7 км сайылык баар. Онтон оттуур сирим чугас. Онно сайынын көһөн тиийэн олордоххо, арааһы барытын иитиэхпин сөп этэ диэн ыйыталаһа сылдыбытым. Онно эмиэ күрүөтэ-хаһаата, дьиэтэ-уота суох, уонча кураанах учаастак баар да, бары хаһаайынаахтар үһү. “Көнники онгостуохпут, тахсыахпыт” диир буолуохтарын сөп. Сирин бэйэлэриттэн түүлэһэн ыллаахха, олоччу онгостуоххун наада.

– **Онно төһө киһи сайылырый?**

– Былырын – үс ыал этэ. Биир ИП уонна онно улахан КФХ пиэрмэтэ баар.

Тыа дьоно талааннаах

– **Олус наадалаах сыбаарсык идэлээх эбиккин ээ. Ити өттүнэн дохуоттанар кыаллыбат дуо? Бу диэки өгөлөрүн сыаната сүр дии. Тыа да сиригэр наадыйаллара буолаарай? Сибэкки иһитэ, борута, устуул, ыскаамыйа, шашлык буһарар мангаал уо.д.а. барыан сөбө.**

– Онтуг бистах кэмнээх дохуот: ылаахтар эрэ ылымаахтара. Кэлин Кытай сыбааркалыыр

дьобус тэрилэ тэнийэн, үгүстэр бэйэлэрэ сыбааркаланаллар. Ыал аайы кэриэтэ баар буолла. Урут олбуор энгин онгоруута сыаналаах этэ. Билигин сүрбэ суох эрэ киһи дьарыктаммат быһыылаах. Сылыты киэнин тардыаххын, саҕа дьиэни туттааччылар бары былаастыкка көһөн, уруккулуу тимиринэн онгортороочу ахсааннаах да буолуо. Турба, чугуун сыаналаммыта сүрдээх.

– **Эмиэ да оннук, бэл, эргэ дьэбиннирбит турбаны үрдүк сыанаба атыылаһан сөхтүм этэ дуу.**

Түмүк

Истэр тухары “куоракка, киин сиргэ көһүү билигин да тохтообот, саастаахтар эрэ хааллылар, сүөһүбүт абыһыыр” диэн буолар. Оттон сорох түгэнгэ сүөһүлэниэн да баҕалаах киһи батынан кэбиһиэн сөптөөх туорайа-мэһэйэ элбэх чинчилээх. Холобур, сир суох, тийбэт кыһалбата, каадыр суоҕа, баҕар, хайа эрэ өттүнэн таһыма, бэлэмэ эппиэттэспэт буолуон сөбө. Тыа хаһаайыстыбатын сайдыытыгар нэһилиэк баһылыгын оруола, эбээһинэһэ ситэтэ-суоҕа, бүрүкүрээттии сыһыан баара, сир сокуона чопчута суоҕа, солуута суох сокуоннар ылыллыылара уо.д.а.

Ол барыта тыа сиригэр үлэһит киһитин санныгар дьаакыр буолар. Ол үрдүнэн тыа сиригэр, биһиктэрин ыйаабыт сирдэригэр төһөнөн, үлэлиир, сайдар баҕалаах, үлэлиир-хамныыр саастарын үгэнигэр сылдыар, суохтан саҕалыыртан толлубат дьон син бааллар. Холобур, Александр Степанович 43-с сааһыгар сылдыар, кыһыл тылынан кыырбакка, чаччы, үлэлиир баҕалааһын дьыаланан көрдөрбүт буолбатах дуо? Того, бырастыы гынын, чөркөөкү туугуттан эрэ ингибитигэр дылы, **кини биир кумаабы сыһа табыллымына, им балай быһыыгар ынахтарын ыахтаабыт?** Барыта “биир түннүк”, кылгас кэм иһигэр быһаарыллар ааттаах судаарыстыбаннай өгөбүт киһи туһугар эрэ кэлэн, сыарбалаах обус айанынан дьүккүйэр дуу?

Татьяна Захарова-ЛОҢУУРА.

СУРУЛЛУБУККА ЭРГИЛЛЭН

Биз кээһиитигэр сыһыаннаан этиилэрим

Институппут биир туттаах учуонайа, сылгы ыарыытыгар идэтиэн дьарыктанар бэтэринээр билимин дуоктара, бэрэпиэссэр М.П. Неустроев аҕан көрүүтүнэн, сыччах биз кээһииттэн биир сылга 1 млрд 200 мөл. солк. хоромньу тахсар.

Кини кээһи төрүөтүн сылгыга сыстыганнаах микробунан тарбанар САЛЬМОНЕЛЛЕЗ уонна РИНОПНЕВМОНИЯ вирустаах ыарыылар тарбамматтарынан быһаарар. Кини салайар учуонайдарын быһаарыларынан, сальмонеллеһы көбүтэр микробчуолаан кутуйахтарга баар. 1985 – 2022 сс. Өрөспүүбүлүкэ 21 улуунун 151 пуунугар бу ыарыы бэлиэтэммит. Кинилэр 2021 с. сальмонеллеһы утары быһыыны айан, ону туһаныы түмүгэр кулуну ылыы 19 %-га тиийэ үрдүүрүн ситиспиттэр.

Чинчийиилэрэ ринопневмония кулуну ылыыны 34 %-га диэри түһэрэрин көрдөрбүт. Бу ыарыыны сүүрүк сылгылар аҕалыттар диэн түмүктээбиттэр. Диагноһы сөпкө туруоруу уонна тустаах ыарыыны сэрэтэр, бопсор дьаһал, быһыы да кэмигэр онгоһуллубатын түмүгэр 2000 – 2022 сылларга 16 улууска (100 пуунга) ринопневмония баара бэлиэтэммит.

Сальмонеллезтан уонна ринопневмониятан кулуну ылыы 20–40 % тиийэ аччыан сөп диэн, бэтэринээр учуонайдарбыт этэллэр.

Оттон СӨ Бэтэринээр дэпэртээмнин отчуотугар көрдөххө, сыстыганнаах ыарыылартан кулуннааһын тахсыыта дуона суох курдук. Холобур, 2022 сылга 204 биз кулуннаабыттан 9 түбэлтэтигэр эрэ – сыстыганнаах ыарыыттан диэн буолбут. Атын да сылларга итиннэхэ дьүөрэ көрдөрүү отчуоттаммыт. Ол эрэри маһыаха өрөспүүбүлүкэ 70 тыһ. тахса биэттэн ааһара кээһэр буоллабына, 200-тэн эрэ тахса үөскэх хомулларын, онтон 30-та эрэ (!) лабораторияҕа чинчиллэрин бэлиэтиир тобоостоох. Бу – быстар абыһах. Хас улуус киинин аайы төһө эмэ үлэһиттээх лаборатория, ону таһынан нэһилиэк аайы бэтэринээрдер баалларын үрдүнэн итинник абыһах.

ТХНЧИ сылгы ыарыытын анаан үөрэтэр 10-тан тахса эрэ учуонайа бэтэринээр сулууспатын хас эмэ бүк элбэх үлэһитинээбэр элбэх үөскэби хомуйан чинчийэллэр. Дьэ, ол түмүгэр бу 2 тэрилтэ сылгы иитиитигэр олус кутталлаах ыарыылар тарбаныларыгар икки аңыы өйдөбүллээх буолан тахсар.

Мин санаабар, сыстыганнаах ыарыы тарбанытыгар сыһыаннаан, бэтэринээр сулууспата ситэтэ суох үлэлирин сүүрүн төрүөтэ – ылар хамнастара сылгыга сыстыганнаах ыарыы турарыттан-турбатыттан тутулуга суох. **Нэһилиэк бэтэринээрдерин интэриэстиир гына, үс ый түмүгүнэн ким элбэҕи чинчийбиккэ бириэмийэлиэххэ баара.** Оччотугар ыарыы дьайыытын дынг хартыыната арыллан, эмтээһин таактыката, тохоло онгоһуллан, былааннаах, тиһиктээх үлэ барыа этэ. Манньык эрэ дьаһанан, сэрэхтээх ыарыы тарбаныытын абыһатар, кулуннааһынтан тахсар хоромньу кыччаттар кыахтаахпыт.

Уопсайынан, бэтэринээр сулууспата СӨ ТХМ иһинэн үлэлиир ордук этэ. Оччотугар тыа хаһаайыстыбатын онгортон таһаарар бордодуускуйата элби-

иригэр эпипэтинэстэрэ биллэ үрдээн, 1,5 тыһ. тахса анал үөрэхтээх дьон үлэтэ-хамнаһа тупсуо, сылгылаах, сүөһүлээх дьонго аҕалар туһалара биллэ улаатыа.

Биллэн турар, биз кээһиитэ сыччах сыстыганнаах эрэ ыарыыттан буолбат. Институт сылгы сэлэксийэтин лабаратыарыатын уон кэмнэ салайбыт, билиилээх учуонайбыт **Н.Д. Алексеев** чинчийиилэринэн, биз күһүн эрдэ бырабаара быһаарыллыбыта. Чинчийии сорох сылгы күһүнгү бастакы тымныы түһүүтүгэр, этэ-сиинэ соһуйан, бырабарын көрдөрбүтэ. Күһүн үррэн аҕалыыга сорох биз титирээн бырабарын үгүс сылгыныт билэр. Улахан тымныы түһүүтүгэр эмиэ кээһэллэр. Ону тэнэ кыстык аһаара ааһан эрдэбинэ, бу баччаларга, ырыганнаабыт эмиэ кээһэр кыахтаах. Бэл, оту, эбиэһи кыарабас, кыбычыын сиргэ кутан аһатар буоллаахха, сылгы тэпсиһэн кулуннааһын да тахсара ыраахан буолуо суоҕун сөп.

Өйдөөбүккүт курдук, билигин сыстыганнаах ыарыыттан дуу эбэтэр атын төрүөтүнэн биз кээһиитэ ордук элбэхтик тахсарын, чопчу хастыы бырыһыаны ол ыларын күн бүгүн

этэр күчүмэбэй. М.П. Неустроевтаах толкуйдаан таһаарбыт вакциналарынан **хас күһүн аайы баар бизгэ барытыгар быһыы онгорон, ити ыарыылары суох гыннаахха, кээһи атын төрүөттэрин быһаарыахха, ону утары үлэлэһиэххэ сөп. Иккиһинэн, сыллата төрүүр биэлэри туһунан сүүмэрдээн, сэлэксийэлиир үлэни күүһүрдүөххэ.** Бу хайысхаба эмиэ анал чинчийии барыан наада. Үчүгэй төрүөхтээх атыыр уонна биз геннэрин быһааран, онно олобуран, **сылгыны убаһа эрдэбинэ талыы, сүүмэрдэһин барыахтаах.** Итинтэн атын технологическай төрүөттэри туораты балачча судургу буолуоҕа.

Өрөспүүбүлүкэ салалтата, бэтэринээр сулууспата, билим үлэһиттэрэ, ону тэнэ сылгылаах дьон бары бары күүспүтүн түмэн, көмөлөөн үлэлээтэхпитинэ эрэ сахалар төрүт салаабыт – сылгы иитиитэ – биэрэр көдүүүһэ биллэ-көстө улаатыа, ахсаана да биллэ ханҕа.

Р.В. ИВАНОВ, СӨ ТХНЧИ сылгы иитиитин лабаратыарыатын сэбиэдиссэйэ, т/х билимин дуоктара.

Дойдуга быыбар хайдах ааста?

Кулун тутар 15–16–17 күннэригэр дойдубут инники дьылбатын быһаардыбыт – кэлэр алта сылга Арасыйыны ким салайарын таллыбыт. Эрдэттэн сэрэйиллэрин курдук, Владимир Путин ыраас кыайыны ситистэ. ВЦИОМ генеральной дириэктэрэ Валерий Федоров “биһиги сылыктаабыппытынаабыр быдан элбэх киһи куоластаата уонна Путины өйөөтө” диэтэ. Быыбар дойдуга хайдах ааста? Быыбар түмүгэ баартыйаларга хайдах дьайыабыт?

Рекордаах быыбар

Бэрэсидьиэн быыбарыгар аан бастаан үс күн куоластаатыбыт итиэннэ 29 эрэгийиэнгэ тэйиччтэн куоластааһын ытылынна. Инньэ гынан, Арасыйы саҥа устуоруйатыгар быыбарга дьон кыттытынан рекорд олохтонно. Киин быыбардыыр хамыыһыа (ЦИК) салайааччыта **Элла Памфилова** иһитиннэрбитинэн, быыбарга 77,44% киһи кытынна. Урукку сыллардаабы бэрэсидьиэн быыбардарын ылан көрөр эбит буоллаха: 2018 сыллаахха – 67,47%, оттон быыбарга кытты саамай үрдүк көрдөрүүтэ 2008 сыллаахха бэлиэтэммитэ – 69,81%. Онон үс күннээх быыбар уонна электроннай куоластааһын дьон көхтөөх кыттытын хааччыйар эбит.

Тас дойдуларга быыбардааччылар эмиэ күүскэ кэлбиттэр – рекорд олохтонно. МИД иһитиннэрэринэн, уопсайа 372 тыһ. 779 киһи куоластаабыт.

ЦИК дааннайдарынан, ааспыт быыбарга дьинэ суобунан аабыллыбыт бүлүтүн элбэтинэн рекорд олохтоммут. Кулун тутар 18 күнүнээби туругунан 1 мөл. 178 тыһ. оннук бүлүтүн баара бигэргэммит. Ити – 2021 сыллаабы 3 күннээх Госдума быыбарынаабыр элбэх. Оччолорго 1,171 мөл. бүлүтүн марайдаммыта. Оттон 2018 сыллаахха бэрэсидьиэн быыбарыгар – 791 тыһ.

Бырачыастыыр аахсылалар

Алексей Навальный (*экстремист, террорист дьэ-ралыктаах*) диэки буолааччылар “кулун тутар 17 күнүгэр быыбардыыр учаастактарга 12 ч. бааргытын биллэрэн миитинни тахсаарын” эгин диэн сири-буору аннынан ыгырталаабытара. Ол угуйууларыгар ким да бэриммэтэ, оннообор, Москуба, Санкт-Петербурга ити сокуон-

найа суох аахсыланы ким да сэнээрбэтэ.

Быыбар күннэригэр ууруналарга сөлүөҥкэни, дьуоту эгин ыһан бүлүтүннэри буортулуур хас да түгэн бэлиэтэннэ. Бастакы күнгэ 18 куоракка ууруналары атакалаатылар. Уопсайа куоластааһын кэмигэр полицияба быраабы кэһии тахсыбытын туһунан 1,4 тыһ. иһитиннэри киирбит, 61 холубунай дьыала көбүтүллүбүт. Маны таһынан учаастактарга 52 араас кыраасканы, убаҕаһы уктан киирбит дьону туттулар. Манньк аахсылалар түмүктэригэр 200-тэн тахса бүлүтүн сүппүт.

Холобур, Екатеринбургга Ураллаабы федеральной университетка бэрэпиэссэрдиир эмээхсин уурунаба сөлүөҥкэни кута сатаабытын тутан хайдылар. Пермь куоракка биир дьахтар учаастакка педарданы дэлби тэптэрдэ, ол түмүгэр аҥаар илиититтэн матта. Молотов коктейлын бырабан, учаастактары уоттуу сатыыр 8 түбэлтэ табыста. Үксүлэрэ дьахталлар манньк акаарытык быһыланналар. Кинилэри “массыанньыктар төлөпүөннээн төбөлөрүн ыттыбыттар” диэн буолла.

Туох да диэбит иһин, бу дьонго быыбары туорайдаһыга холубунай дьыалалары көбүтүлэр, биэс сылга диэри хаайыллыахтарын сөп. Ааспыт быыбардар мөкү уопуттарыттан үөрэх ылан, аны бүлүтүннэри марайдыр дьонго эппиэтинэни күүһүрдэргэ диэн, тойон-хотун этэн-тынан ээр.

Кемерово уобалаһыгар баар Прокопьевскай диэн куоракка оскуолаба тэриллит быыбардыыр учаастакка куоластааччылары бэрэскилэх арыгынан күндүлээтилэр. “Выборные 100 грамм” дэммит аахсыаба олохтоох дьаалта уонна Үөрэх министиэристибэтэ силиэстийэ ытан ээр.

Быйылгы быыбар Курскай уонна Белгород уобаластарын

маассабайдык ытыалааһын кэмигэр ытылынна. Онно хаста да ракета кутталын биллэрбиттэрэ. Элла Памфилова Запорожье уобалаһыгар быыбар хамыыһыатыгар үлэлиир дьахтар өстөөх ытыалаабытын түмүгэр суорума суолламмытын, киһи онугар уола кэлэн үлэлээбитин кэпсээтэ. Ырахан балаһыанһа тыҥаатар да, ити эрэгийиэннэргэ быыбар көхтөөхтүк ааспыт. Биллэн турар, үрдүкү главнокомандующайга элбэх куолаһа кирибит.

Көхтөөх куоластааччылар

Быыбарга көхтөөхтүк кытты дойду бары кэриэтэ эрэгийиэннэригэр бэлиэтэннэ. Уопсайа 87,1 мөл. быыбардааччы кытынна. Саамай үрдүк көрдөрүү Чечняба бэлиэтэннэ – 97,1%. Иккис – Кемерово уобалаһа – 96,4%, үһүс – Кабардино-Балкария, төрдүс – Тыва, бэһис – Ямал-Ненец уокуруга.

Арасыйыа Сэбиллэнии-лээх күүстэрин байыаннай сулууспалаахтара 99,8% куоластаабыттар. Арктика уонна Антарктида бары полянай ыстаансылаларыгар үлэлиир дьон 100% кыттыбыттар. Москуба СИЗО-ларыгар эмиэ 100% куоластаабыттар.

Оттон быыбары соччо аахайбат эрэгийиэннэни Коми Өрөспүүбүлүкэтэ ааттанна – 58,6%. Алтаай кыраайыгар быыбардааччы 59,9% кыттыбыт, Томскай уобалаһыгар – 60,1%, Карелияба – 60,2%, Удмуртияба – 62,6%.

Уһулуччу көрдөрүү

Боротуокуоллары 100% аабыы түмүгэр Владимир Путин 87,28% (76,3 мөл. куолаһа) ылбыт. Киһи бүтэһик быыбарыттан көрдөрүүтүн олох тупсарда – 19,9 мөл. куолаһынан элбэби ылла.

Чэчиэннэр Путины өйүүллэрин өссө төгүл бигэргэтиилэр – 98,99% куолаһы биэрдиһэр! 2018 сыллаахха Путины өйөөн бастакы миэстэбэ тахсыбыт Кабардино-Балкария бу сырыыга бэһис буолла – 94,21%. Кемерово уобалаһа Путинга 95,72% биэрдэ, үһүс үрдүк көрдөрүү Тываба бэлиэтэннэ – 95,37%. Төрдүс – ДНР – 95,23%.

Түөрт эрэ эрэгийиэнгэ Владимир Путин 80%-ны ылбата: Ненец уокуруга – 79,08%, Архангельскай – 79,25%, Карелия – 79,53%, Вологодскай уобалас – 79,74%.

2018 сыллаахха Путины соччо өйөөбөтөх, кыра куолаһы биэрбит эрэгийиэннэр бу сырыыга үчүгэйдик өйөөтүлэр: Дьэбириэй АУо, Саха сирэ, Хакасия, Приморье уонна Алтаай кыраайдара, Амыр уобалаһа уонна Сахалин.

Тас дойдуларга Путинга 2018 сыллаахха 85,02% биэрбит эбит буоллахтарына, быйыл релоканнар, эмиграннар 72,3% куоластарын биэрдиһэр. Саамай эдэр хандьыдаат, “Саҥа дьон” баартыйаттан Владислав Даванков тас дойдуларга иккис тахсыбыт – 16,65%. Маны таһынан киһи онлайн-куоластааһынга (ДЭГ) эмиэ иккис тахсыбыт – 6,28% ылбыт.

Быыбарга КПРФ-тан турбут Николай Харитонов уопсай түмүгүнэн иккис миэстэ буолла – 4,31% ылла. Хомуньуустар 1991 сылтан иккис миэстэбэ тахсаллар. Санаттахха, Николай Харитонов Путины кытары 2004 сыллаахха эмиэ киирсэн турардаах. Онно киһи 13,69% ылбыта.

ЛДПР саҥа салайааччыта Леонид Слуцкай (3,2%) баартыйатаабы аҕата, бокуоньук Владимир Жириновскай көрдөрүүтүгэр да тийибэтэ. Ол эрэри быыбар түмүгүнэн бэркэ астыммыт үһү.

Төһө үбү матайдаатылар?

Үгүс киһи “ким кыайара биллэр, туох гынаары быыбарга харчы бөбөтүн матайдыллар” диэн мөбүттэрэ. ЦИК саайтыгар бүтэһик дааннайдар көрдөрөллөрүнэн, саамай элбэх үбү быыбар хампаанньа-

тыгар Владислав Даванков ороскуоттаабыт. Кини быыбардыыр пуондатыттан 368,19 мөл. солк. барбыт. Ол эбэтэр, киһи хас биірдии өйөөччүтүгэр 100 солк. ыппыт курдук буолан тахсар.

Владимир Путин 316,75 мөл. солк. ороскуоттаабыт. Кини саамай кыра үбү ороскуоттаабыт курдук буолан тахсар.

Санатар буоллаха, бэлиитикэ баартыйалара туруорбут хандьыдааттара 3%-тан тахса куолаһы хомуйдахтарына, бүддьүөттэн үп көрүллэр. Сокуон быһыытынан хас биірдии куолаһа иһин 152 солк. көрүллэр. Инньэ гынан, Владимир Путин үс утарсааччыта баартыйа хааһынатын 400–500 мөл. солк. байытыахтара.

Түмүк хайдах дьайарый?

Путин ыраас кыайыны ситистэ – учаастактарга да, электроннай куоластааһынга (ДЭГ) да. ДЭГ систиэмэтинэн 87,41% куолаһы хомуйбут. Атын хандьыдааттартан онлайн-куоластааһынга ордук Владислав Даванков – 6,28% табылынна. Киһи кэнниттэн Леонид Слуцкай – 3,75% уонна Николай Харитонов – 2,56%. Хомуньуус Харитонов 112 тыһ. эрэ куолаһы ылла (холобур, Кырымга Путины 113 тыһ. тахса киһи өйөөбүт).

Баартыйалартан турбут 3 хандьыдаат тыаһа-ууһа суох, күлүк эрэ кэриэтэ быыбардыыр хампаанньаларын ыттылар. Дьинэ, бу баартыйалар бэйэлэрин дьоннорун кэлэтимээри, син тугу эмэ дьаһаныахтарын сөбө. Хайалара да Путины кириитикэлээбэтэ. Ол эрэри бу үс хандьыдаат бэйэлэрин иһигэр электораты былдыһан күрэстэстилэр.

Баай устуоруйалаах хомуньуус баартыйата электоратын көмөтүнэн бу сырыыга эмиэ иккис буолан табыста. 2018 сыллаабы быыбары кытары холоотоххо, быйыл хомуньуустар ным курдук буоллулар. Оччотообу быыбарга Павел Грудинин хомуньуустуу оргуйан олохтооту умуубатах буолуохтааххыт. Оттон бу сырыыга КПРФ саҥата-ингэтэ, уотакүөһэ суох Николай Харитоновы туруорда.

Даванков быыбар иннинээби хампаанньатыгар “эйэ” диэн тылы туттубут суос-суботох хандьыдаат буолуо. Тохсунньуга-олунньуга улахан тыаһы таһаара сылдыбыт, сэрини утарар көрүүлээх Борис Надеждины өйөөччүлэр Даванковка хайыспыт буолуохтарын сөп диэн үгүс эспир бэлиэтиир.

Уопсайынан, “Саҥа дьон” баартыйа Арасыйыа бэлиитикэтигэр олохтоохтук кирибитин бэлиэтииллэр. Путин өрөбүлгэ: “Гражданнары саҥа баартыйа интериэһиргэтэр. Мин олох лиидэрдэрин бэркэ билэбин, кинилэр биисинэскэ үчүгэй усулуобуйаны тупсарыыга үлэлииллэрин сэнээрэбин”, – диэбитэ. Ол эбэтэр, баартыйа ити кууруһун салбаатаабына, былааска “сөп түбэһэр” буолуо диэн сыаналыахха сөп.

Леонид Слуцкай, Жириновскайтан чынха атын буолан, баартыйатын “соһоро” ыарахан буолла диэн элбэх эспир бэлиэтээтэ.

“Сизэрдээх Арасыйыа – Кырдык иһин” парламент баартыйата иккис төгүлүн Путины өйүүр аатыран, хандьыдаатын туруорбата. Ити баартыйа имиджигэр улахан охсуулаах буолуон сөп диэн элбэх эспир этэр. Ол эрэри “бэлиитиичэскэй өлүүнү” суруйар өссө да эрдэ дииллэр.

Дмитрий ИВАНОВ.

САХА СИРЭ Путины өйөөтө

Саха сирэ бэрэсидьиэн быыбарыгар олус көхтөөхтүк кытынна уонна Владимир Путины күүскэ өйүүрүн биллэрдэ.

Кулун тутар 18 күнүгэр **Саха сиринээби Киин быыбардыыр хамыыһыа бэрэссэдээтэлэ Евгений Федоров** суруналыыстары кытары көрсүһүүгэ быыбар барыллаан түмүгүн билиһиннэрдэ.

Быыбар Саха сиригэр үрдүк тэрээһиннээхтик ааспыт бэлиэтэннэ, биир да быыбардыыр учаастакка сокуону кэһии тахсыбата.

Евгений Федоров эппитинэн, Саха сиригэр бу ааспыт быыбарга саамай үрдүк көрдөрүү ситиһилибит – 71,57%. Уопсайа 452 тыһ. 366 быыбардааччы кыттыбыт.

Быыбардааччы баһыйар өттө бэрэсидьиэн Владимир Путины дойдуну салгыы салайарын күүскэ өйүүрүн биллэрдэ – 87,79% (397 тыһ. 51 киһи куоластаабыт) куолаһы ылла, иккискэ – Владислав Даванков (“Саҥа дьон”) – 4,73% (21 тыһ. 376), үһүскэ – Николай Харитонов (КПРФ) – 4,32% (19 тыһ. 524), төрдүс миэстэбэ Леонид Слуцкий (ЛДПР) – 1,76% (7 тыһ. 968).

Саха сирэ бу иннинээҕи быыбардар түмүктөрүнэн, федеральной киинтэ “кыһалбалаах” эрэггийэн аатырара. Бэрэсидьиэн 2018 сыллааҕы быыбарыгар Владимир Путингэ саамай аҕыйах куолаһы биэрбиппит – 64,38% уонна уон бырачыастыыр эрэггийэн кэккэтигэр бастакынан сылдьар этибит. Алтаай кыраайыгар – 64,66%, Приморье кыраайыгар – 65,26%, Хабаровскай кыраайыгар – 65,78%, Хакасияба – 69,19%, Камчаткаба – 69,44%, Алтаай Өрөспүүбүлүкэтигэр – 70,62%, Москубаба – 70,88%, Ненецкэй АУо – 71,15%, Комига 71,44% ылбыта.

Оттон 2020 сыллаахха Конституцияны уларытыга ыһтыллыбыт референдумга утаран, Саха сирэ иккис миэстэбэ тахсыбыта – 58,34%. Биһиги иннитигэр Ненец АУо – 43,78% (быыбардааччы 55,25% утарбыта).

2021 сыллааҕы быыбарга хомуньуустар кыайыттарын бары бэркэ өйдүүбүт. Инньэ гынан, Кириэмил бу ааспыт быыбарга Саха сирэ хайдах куоластырын кырабытык кэтээн көрдө. Уопсайынан, бу быыбарга Улук Илин эрэггийэнэрэ хаһаангытаабыр да көхтөөхтүк кытыннылар уонна Владимир Путины күүскэ өйөөтүлэр. Ону эспирдэр кэнники сылларга

Путин Улук Илини сайыннарыыга болбонтону күүскэ уураарын, ону нэһилиэнньэ астынарын кытары сибээстииллэр.

Саха сиригэр урукку сылларга хомуньуустар иккис миэстэттэн аллара түспэт эбит буоллахтарына, быйыл Харитоновы баара-суоҕа 19 тыһ. 524 быыбардааччы өйөөтө. Павел Грудинин уонна Пётр Аммосов урукку быыбарга хаарды хаампыт эбит буоллахтарына, быйыл хомуньуустар электораттара биллэ сыппаабыт. Ол оннугар Госдума спикерин солбуйааччы, “Саҥа дьон” фракция салайааччытын бастакы солбуйааччы, 40 саастаах Владимир Даванков, 21 тыһ. 376 куолаһы ылан, иккис буолла. Холобур, кини төрөөбүт дойдутугар – Смоленскай уобалаһыгар – Владимир Путин 85,26% ылбыт, иккискэ хомуньуус Харитонов 26532 куолаһы ылан тахсыбыт, үһүскэ – биир дойдулаахтара Даванков 24 тыһ. 365 (4,50%) куолаһы ылбыт. Бары билэргит курдук, бэйэбит киһибит Сардаана Авксентьева – Госдумаба “Саҥа дьон” фракция салайааччытын солбуйааччыта. Онон өрөспүүбүлүкэбэ Даванков иккис миэстэбэ тахсытынан Сардаана Авксентьева өгөтө диэтэхпитинэ, омнуолаһын буолуо суоҕа.

Быыбар хаамыыта

Дойду сүрүн быыбарыгар бөлөмнөһүн күүскэ ыытыллыбыта. “ИнформУИК” диэн быыбардааччылары кэрийэн сылдьан санатар УИК чилиэннэрин биригээдэлэрэ олунньу 17 күнүттэн кулун тутар 7 күнүгэр диэри дьылларынэн сырыттылар. Уопсайа 299 тыһ. 158 дьыбэ сылдьыттар, 466 тыһ. 786 быыбардааччыга быыбар туһунан иһитиннэрибиттэр.

Болдьох иннинээҕи быыбар 25 улууска буолбут, 374 морсуруутунан сылдьан куоластаппыттар. Уопсайа 12663 киһи болдьох иннинэ быыбардаабыт.

Сорох учаастак 3 күн буолбакка, биир күнүнэн үлэтин түмүктээбит. Саха сиригэр 811

учаастактаагы быыбардыыр хамыыһыа бу үс күннээх быыбарга ньиригичи үлэлээтэ. Быыбардааччылар испиһтэригэр уопсайа 632 тыһ. 052 киһи кирбитэ. Быыбардыыр учаастактарга 614 тыһ. 508 бүлүтүн бэриллибитэ, онтон 452 тыһ. 366 киһи кытынна. Болдьох иннинэ 11 тыһ. 121 киһи куоластаабыт. 6336 бүлүтүн дьынгэ суобунан аабыллыбыт.

Көхтөөх улуустар

Суола-иһэ суох, кый ыраах сирдэргэ – сылгы базаларыгар, ыстаадаларга, баахта бөһүөлэктэригэр, метеостансыяларга уо.д.а. – болдьох иннинэ куоластаабыттар. Бэрэсидьиэн урукку быыбардарын ылар буоллахха, 2018 сыллаагы быыбарга кытты өрөспүүбүлүкэбэ 70,99% этэ, оттон 2021 сыллаагы Госдума быыбарыгар – 51,23 %.

Үс күн устата барбыт куоластааһынга саамай көхтөөхтүк манньк улуустар кытыннылар:

- Өлөөн эбэнки национальнай улууһа – 97,13%;
- Анаабыр национальнай (долган-эбэнки) улууһа – 92,59%.

Үс муниципальнай тэриллигэ быыбарга кытты 80% үрдүк буолла:

- Таатта улууһа – 86,1%;
- Горнай улууһа – 85,79%;
- Үөһээ Бүлүү улууһа – 82,71%.

14 улууска быыбарга кытты 70%-тан тахсыбыта. Оттон 16 улууска – 60% үөһэ. Дьокуускай хаһаангытаабыр да көхтөөхтүк кытынна – 65,75%.

36 учаастакка толору саастаабынан быыбардаабыттар, ол иһигэр 15 быстах кэмнээх учаастактарга.

“Ол эбэтэр, Саха сирин 21 нэһилиэнньэлээх пуунугар быыбардааччылар 100% куоластаатылар: Үөһээ Бүлүү уонна Горнай улуустарыгар 6 нэһилиэк, Мэнэ Хаҥалас, Ньурба, Өлөөн, Чурапчы уонна Уус Алдан улуустары-

Ол эбэтэр, Саха сирин географията барыта хабыллан, күүскэ өйүүллэрин биллэрдилэр. Ити – Владимир Путин олус үрдүк эриэйтиннээбин туһута. Дьокуускайга Владимир Путингэ 82,23% быыбардааччы куоластаата”, — диэн Евгений Федоров иһитиннэрдэ.

Оттон быыбарга кыттыыга 60%-тан намыһах көрдөрүү 16 улууска, ол иһигэр Дьокуускайга бэлиэтэммит. Саамай көбө суох улуһунан Булуҥ ааттаммыт – быыбарга кытты 60,57% тэҥнэспит. Усуйаанаба – 60,70%, Өймөкөөнгө – 61,50%.

Урууттан – быыбарга

гар эмиз 100% куоластаабыт нэһиликтэр бааллар”, — диэн Евгений Федоров бэлиэтээтэ. Холобур, быыбар иккис күнүгэр Үөһээ Бүлүү Балааннаабын уонна Хомустаабын, Горнай Бэс Күөлүн уонна Күөрэлээбин быыбардааччылар 100% куоластаабыттар.

Үгэс курдук, бырамыысалыннастаах улуустар быыбарга соччо көбө суох кыттааччылар. Оттон бэрэсидьиэн бу быыбарыгар үрдүк көрдөрүүнү биэрдиһэр. Холобур, Мииринэй улуһугар алта сыллаагыта 66% быыбардааччы кэлбит эбит буоллабына, бу сырыыга 76,53% быыбардааччы кытынна.

“21 улууска Владимир Путины өйүүллэрин биллэрэн, 90%-тан элбэх куолаһы биэрдилэр. Атыттарга – 80%-тан тахса. Путины күүскэ өйөөбүт биэс бастыҥ улууһу Анаабыр улууһа салайар, онно быыбардааччы 94,24%-на өйөөтө. Амма улуһугар – 93,62%. Маны таһынан Дьааҥыга, Нерюнгрига уонна Бүлүүгэ күүскэ өйөөтүлэр.

Ульяна Егоровна Пермьякова гражданскай изһин дьыэтигэр олорон төлөөтө.

Хаһаангытаабыр даһаны көхтөөхтүк барбыт быыбарга дьыэнэн, оһону-урууну сизэпитинэн кытыннылар. Хайдах эрэ сэбиэскэй кэмнээҕи бырааһыннык тыһын санатар быыбар буолан ааста.

Бэрэсидьиэн быыбарын бүтэһиктээх түмүгүн Арасыйа Киин быыбардыыр хамыыһыата бүгүн, кулун тутар 21 күнүгэр, биэрибэ. Ол эрээри хара ааныттан Владимир Путин эрэллээхтик кыайбытын ким да мэлдьэхэр кыаба суох. Арасыйа олохтоохторо Владимир Путингэ бэһис төгүлүн дойдуну салайарын итэҕэйдилэр. Сотору инаугурация, саҥа бырабытталыстыба састаабын биэргэтии буолуоҕа... Дойдубут устуоруйатыгар саҥа хардыы буолла.

**Балаһаны
Дмитрий ИВАНОВ
бэлэмнээтэ.**

Улуус	Владимир Путин	Вячеслав Даванков	Леонид Слуцкий	Николай Харитонов
Абый	90,20%	3,15%	1,77%	4,10%
Алдан	86,45%	3,69%	2,70%	4,37%
Аллайыаха	84,40%	3,64%	3,83%	7,18%
Амма	93,67%	1,63%	0,69%	3,08%
Анаабыр	94,24%	1,88%	0,94%	1,96%
Булун	89,78%	3,21%	2,36%	3,63%
Үөһээ Бүлүү	91,70%	2,44%	0,80%	4,57%
Үөһээ Халыма	87,52%	2,25%	3,75%	5,12%
Дьааҥы	92,95%	1,82%	1,03%	3,35%
Бүлүү	92,06%	2,47%	0,78%	4,01%
Горнай	91,24%	3,23%	0,91%	3,73%
Эдьигээн	91,77%	1,88%	0,96%	3,24%
Кэбээйи	90,75%	1,79%	1,32%	5,39%
Ленскэй	89,31%	3,15%	2,16%	3,51%
Мэнэ Хаҥалас	90,94%	2,81%	0,82%	4,63%
Мииринэй	91,65%	2,45%	1,69%	2,92%
Муома	91,99%	1,86%	0,87%	4,65%
Нам	89,36%	4,16%	0,94%	4,84%
Нерюнгри	92,33%	2,16%	1,72%	2,26%
Аллараа Халыма	91,28%	1,97%	2,19%	2,93%
Ньурба	91,11%	3,08%	0,51%	4,65%
Өймөкөөн	85,25%	4,32%	3,24%	5,54%
Өлүөхүмэ	86,81%	3,26%	2,21%	5,62%
Өлөөн	88,85%	3,70%	1,92%	4,64%
Орто Халыма	91,22%	2,22%	1,28%	4,26%
Сунтаар	90,66%	2,83%	0,71%	4,82%
Таатта	91,95%	2,75%	0,59%	4,04%
Томпо	86,11%	3,50%	2,80%	5,26%
Уус Алдан	91,93%	2,43%	0,47%	4,47%
Уус Майда	88,16%	2,52%	2,20%	5,51%
Усуйаана	87,80%	3,22%	2,15%	5,13%
Хаҥалас	89,18%	3,57%	1,68%	4,37%
Чурапчы	90,65%	2,81%	0,71%	5,33%
Эбээн Бытантай	90,19%	2,56%	0,80%	6,18%
Дьокуускай	82,23%	8,76%	2,31%	5,06%

Надежда Корякина: “Оҕо эрэ барыта – бэйэ киэнэ”

Эдэрбиттэн ылсыбыт эйгэм

– **Надежда Афанасьевна, оҕо иитэ ылар төрөппүт, бастатан туран, туох соруугу тутуһуохтаабыт? Киниттэн туох ирдэнэрий?**

– Оҕону иитэ ыларга санаммыт төрөппүт сүрүн сорууга – оҕо төрөппүт ийэтигэр, аҕатыгар хом санааны туп-пакка, бэйэтин сатаан салайынан, дьону кытта сөпкө алтыһан, тус бэйэтин сүтэрбэккэ, үөрэх ылан, үлэһит, ыал ийэтэ, аҕата буоларын ситиһии. Итинник сорууга санаммыт төрөппүт булгуччу анал оскуоланы ааһар, элбэх докумуону хомуйар, дьизэ кэргэнин, аймахтарын бэлэмниир.

– **Тус бэйэн ити сорууга хайдах ылсыбыккыныт?**

– Оҕо эрдэппинэ дьизэбит кыараҕаһын үрдүнэн мэлдьи дыуаахтаах буолааччыбыт. Ол да иһин атын, туспа дьон диэн өйдөбүл, атыгырааһын суоҕа. Кэргэним Григорий Григорьевич Корякинныын биир паартаҕа олорон үөрэммит дьоммут. Кини ыал соботохо оҕото буолан, элбэх оҕолоох ыалга ымсыырар быһылааҕа. Бүлүүгэ учууталлыы, дириэктэри иитэр үлэҕэ солбуйааччынан үлэлиир кэммэр тулааһа оҕолор уйулбаларын, майгыларын билэ-көрө сатыырым. Оскуолабытыгар оҕо дьизэтигэр кэлэн үөрэнэллэрэ. Кинилэр өттүлөрүттэн бэрээдэги кэһии, үөрэҕи көтүтүү элбэҕэ, уоруу да баара. Ол оҕолору дьизэбэр ыгыран, кэпсэ-тэрим, чэйдэтэrim. Хандыдаат истиэ-пэнигэр үлэлиирбэр салайааччы, академик Геннадий Никандрович Волков тулааһа оҕолорго чынха атын сыһыаннабын билбитим. Ол туһунан элбэҕи кэпсиим. Онтон Дьокуускайга Учууталлар идэлэрин сайыннаран институтка үлэлиир кэммэр хас да сыл Уус Ньаратаабы оҕо дьизэтигэр научнай үлэни салайбытым. Дьизэ үлэһиттэрин, иитиллээччилэрин кытта чугастык алтыспыт. Салайааччы Людмила Ильинична Неустроевалыын “оҕолору дьизэ кэргэнгэ сыһыарыахха наада” диэн сүбэлэспиппит. 2009 с. сайыннарым кини көбүлээһининэн биһиги даачабытыгар лаабыр тэрийэн үлэлэппиппит. Кэлин оҕону иитэр төрөппүттэри иилиир-сабалыыр ассоциация тэрийэн үлэлэппитим. Онно тулааһа оҕолорго аналлаах “Я родился быть счастливым”, оҕону иитэр төрөппүттэргэ анаан “Родителями не рождаются, ими становятся”, “Измени одну жизнь” диэн бырайыактарынан тус бэйэм 60-тан тахса оҕону дьизэ кэргэнгэ сыһыарбытым. Ити үлэ туһунан элбэх матырыйаал баар. Кэмэ кэллэбинэ, кинигэ да таһаарбыт кини дии саныбын. Ити үлэлэrim улахан быһаарыныбытыгар бэлэмнэни курдук эбит.

Оҕо хаһан эрэ төрөөбүт уйатыттан көтөр. Биһиги икки оҕобут эмиэ ыал буолан, туспа барбыттар. Онтон уһаары гыммыт чуумпуу оҕо саҕатынан толорорго бастакы хардыыны кэргэним онгорбута. Биир-биир үлэлэһэн, Уус Ньараба, Бүлүүгэ баар оҕо дьизэлэриттэн уонна Уус Алдан приюттуттан тулааһа, көрүүтэ-истиитэ суох хаалбыт 13–14 саастаах алта оҕону ылбыппыт.

Уустуктары тутуспутунан туораабыппыт

– **Аан бастаан дьизэ кэргэнгэ ким кэлбитэй? Кинилиин хайдах булсубкуктуй?**

– Лаабыр үлэлэппит сайыммытыгар кэргэним Клим диэн кыра уҥуохтаах, чуумпу, успуорка дьобурдаах уолу сөбүлүү көрөн, “иитэ ылыахха” диэбитэ. Ити кэмгэ оҕону иитэргэ толору бэлэм суоҕа. Онтон Климмитин бэйэбитигэр ыларга ыксаабакка, атын оскуолаҕа үөрэттэргэ быһаарыммыппыт. Ылсар быабытыгар буоллаҕа, ол күһүн оскуола ититиитэ өр холбооммокко, Клим бэйэ-битигэр кэлэн, элбэх оҕо кэлэр аартыгын арыйбыта. Эһилигэр лаабырга бииргэ төрөөбүт кыргыттар кэлбиттэрэ.

Ураты өбүгэлээх, атын хааннаах ыал оҕотун иитэ ылыы киһи аайы кыаллыбат. Бүгүн суруйар ыалым алта туора оҕону киһи-хара гыммыт. “Бастаан утаа хаһыакка суруйаары, тэлэбиидэннэҕэ устаары хаайар этилэр. Арай биирдэ эрэ “Саха” НКХХ биэриитигэр сөбүлэнэн турардаахпыт. Оннук түгэнгэ оҕо ахсаанынан баар, остуолга ас турар, ололор усулуобуйа үчүгэй. Оттон салгыы кинилэртэн туох киһи тахсарын туһунан төрөппүттэн ураты ким даҕаны диригник толкуйдаабат. Онон “кэмин иннинэ дьонго тахсыы сөбө суох эбит” диэн толкуйга кэлбиппит. Биһиги үлэбит түмүгэ – кинилэр дьон буолуулар, икки атахтарыгар бигэтик тирэниилэрэ. Дьэ, ол кыалыннабына, сырдатар чахчы наада. Ону эн, хата, таба тайаннын”, – диир улахан дьизэ кэргэн ийэтэ, педагог Надежда Корякина.

Бастакы уоллара Клим уруутугар

Оҕолору иитэ ылбыт үһүс сылларыгар

Кэргэним “аны кинилэри ылыахха” диэн хаайбыта. Ити курдук, биир-биир эбиллэн, улахан дьизэ кэргэн буолбуппут.

– **Ити олус эппиэтинэстээх кэми хайдах аһарбыккытыт? Туох ыарахаттар баалларай?**

– “Оҕо төһөнөн элбэх да, соччонон иити чэпчиир” диэн норуот муудараса этэр. Соботохо оҕону иити өссө уустук буолуо этэ дии саныбын. Оҕолорбут кыраларыттан олох моһоллорун, эрэйи билбит дьон этилэр. Оҕо дьизэтигэр кэлиэхтэрин иннинэҕэ олохторун аһа-бастык кэпсириллэрэ. Ону киһи харах уута суох истибэтэ. Хом санаа, куттал, буруйданы, буруйдааһын, соботохсуйуу ханна барыай? Мэлдьи “куһаҕаны ырытымыахха, үтүөнү, үчүгэйи эрэ кэпсэтиэххэ, сырдыгы ыраланыахха” диэн үөрэтэrim. Оҕолорбут тэн кэри-этэ саастыы буолан, ордук санаһы, манаһы баара. Истэригэр сөҕөн сылдьар ыарыылара, хомолтолоро кэммиттэн кэмигэр тахсыталыра. 2007 с. Москубаҕа истириэстэн көмүскэни киинигэр үөрэммит Хасай Алиев “Кулүүс” диэн ныматын оҕолорум олохторугар көрсүбүт ыарахаттарын өһүлэргэ, хамсаабыт уйулбаларын оннук булларага олус туһаммытым. Аны кэлэн, тугу кистиэмий? Кэргэмминин, оҕолорбутунуун олус ыарахан кэмнэри ааспыппыт. Киһини киһи гынар сүрдээх сыралаах, тугунан да солбуллубат үлэ буоларын бэйэбит эппитинэн-хааммытынан билбиппит. Билигин ол таһабастан босхоломмуттара, чэпчэ-биттэрэ биллэр. Уустук төһө да элбэбин иһин, үчүгэй, кэрэ өттө онтон элбэх эбит. Элбэх буолан үлэни үмүрүтэ тутуу, төрөөбүт күннэрбит, араас тэрээһинмит, көрүдүөспүт барыбытын ситимнир.

– **Дьизэ алта туора оҕо баара ыарахан буолуох курдук эбит...**

– Оннук санаа бастаан эрэ кириэр. Күн аайы бииргэ оло-ро, аһыыр, күннээҕи мэхэйи тэҥнэ туоруур, кыһалҕаны ырытыһар буолангын, бэйэн төрөппүт оҕолорун курдук буолаллар. Хайа эрэ кэмгэ, бэл, ордук да курдуктар. Ол эппиэтинэс ула-ханыттан буолуо дии саныбын. Бу – суда-арыстыба, дьон-сэргэ, тус бэйэн иннигэр улахан эппиэтинэс.

“Туора оҕо” хаһан, хайдах “бэйэ оҕото” буолан хааларын киһи быһаарбат. Дууһа, сүрэх өр кэмнээх күүстээх уонна мөккүөрдээх үлэтин түмүгэр сааһыланар дии саныбын.

– **Быһаарыныгытын төрөппүт оҕолоргут хайдах ылыммыттарай?**

– Бэйэлэрэ үөрэхтээх, үлэлээх, ыал дьон буолан мэхэйдэспэтэхтэрэ. Эми-скэ элбэх киһи эдьийэ, убайа буола түстэхтэрэ. Ол иһин туох кыалларынан көмөлөһөн барбыттар. Билигин оҕолорбут бары улаатан, ыал буолан, оҕолордонон, дьизэлэнэн-уоттанан, биир ыал оҕолорун курдук бэйэ-бэйэ-лэрин өйөһөллөр, элбэхтэриттэн асты-наллар. Улахан дьизэ кэргэн түбүгүн, маанытын бииргэ аастахпыт.

Анал үөрэхтээҕим тирэх буолбута

– **Туран-олорон ырааппыт, майгытын ылыммыт оҕону бэйэҕэ сыһыарар, уларытар олус уустуга сэ-рэйиллэр. Биир тылы буларга туох көмөлөспүтэй?**

– Оннук, сөпкө этэбин. Обургу оҕону бэйэҕэ сыһыарар уустук эрэри, кинини кытта кэпсэти кыалыннабына, кыра оҕолуун алтыһардаабыр судургу. Дьизэ кэргэнгэ аан бастаан үктэммит оҕо, бэрт буола сатаан, албыннаһар идэ-лээх. Бэрт түргэнник “ийэ”, “аҕа” дии охсуон сөп. Оҕолорбун олус үчүгэйдик өйдүүбүн. Оҕо дьизэтигэр иитээччилэр төһө да үчүгэйдик сыһыаннаспыттарын иһин, хайа баҕарар оҕо дьизэ кэргэнгэ тардыһар. Ол эрэри, олохтоох ыал быһаарылатынан, бэрээдэгинэн, дыа-налынан олоруу сыанан аҕабаата биллэр. Күн-дьыл ааспытын кэннэ са-ныбын: барахсаттарым төһөлөөх эрэйи көрбүттэрэ, сирэй-харах манаспыттара

буолуой?! Мин, элбэх оҕолоох, кыта-анах ирдэбиллээх дьизэ кэргэнгэ ии-тиллибит киһи, майгым ханна барыай? Хата, кэргэним сытыары-сымнаҕас буо-лан, оҕолор дьик-дьах туттубат этилэр. Ол да иһин дьон буолан тахсалларын ситистэхпит.

Идэлээх үлэһит буоларым олус абы-раабыта. Биир идэлээхтэрбин кытта Мииринэй, Ленскэй, Сунтаар, Ньурба, Үөһээ Бүлүү, Бүлүү, Эдьигээн, Алдан, Чурапчы, Горнай, Нам улуустарынан, Нерюнгри, Дьокуускай оҕону иитэр тэрилтэлэринэн сылдьан, оскуола-лар учууталларыгар, орто үөрэх преподава-теллэригэр лиэксийэ, тренинг бөбөтүн ыппытым, оҕолору кытта сирэй алты-һан үлэлэспитим тус олохпор улахан тирэх буолбута. Онон оҕону иитэр тө-рөппүт ити өттүнэн билиилээҕэ – улахан ситиһии. Оҕолорбутун улахан, сайды-лаах куораттарынан сырытынанаран, дьон олобун-дьаһабын көрдөрбүппүт эмиэ оруолу оонньообута.

– **Оҕолор туох үлэһит, ыал, дьон буоллупар?**

– Бары олус добордуубут, эрэллээх табаарыстарым курдуктар. Мэлдьи сибээскэ бааллар. Аҕабыт үһүн күнгэ хас биирдии оҕотун кытта кэпсэтэр, билсэр. Бассаап ыстаатыһын көрөн, ким хайдах ололорун, тугу гыммытын, ситиспитин миэхэ биллэрэр. Оҕолор иллэнгэ суохпун биллэллэр. Ол да иһин аҕаларынан сибээскэ тахсаллар. Арай улахан боппуруос турдаҕына эрэ, бэйэ-бэр суруйаллар, эрийэллэр. Бииртэн үөрэбин: кинилэр ханнык да түгэнгэ биһигиттэн өйөбүл, көмө баарын биллэ-лэр. Ол иһин – эрэллээхтэр.

Абыс оҕобутуттан биэһэ – үрдүк, үһэ орто анал үөрэхтээхтэр. Икки уолбут Санкт-Петербурга үөрэммиттэрэ. Клим-мит Санкт-Петербурдаабы Өрүс-муора флотун университетын бүтэрбитэ. Онтон учуутал буолар баҕаттан со-циальной педагог, үөрэх менеджерэ идэтин ылбыта. Билигин Дьокуускай куорат 3-с №-дээх оскуолатыгар социальной педагогунан уонна дири-эктэри иитэр үлэҕэ солбуйааччынан ситиһиилээхтик үлэлиир. Туйаара-быт ХИФУ психология институтун бүтэрэн, маддиссиинэ колледжыгар психологтыыр. Машабыт Эдьигээнгэ баһаарынай чааска диспичээрдиир. Быйыл Арктикатаабы аграрнай универ-ситеты бүтэрэн, эспир-бэтэринээр идэтин ылан, үөрүүбүт мунгура суох. Салгыы эмчиккэ үөрэнэр баҕалаах. Ваниябыт уоттан быһыыр колледжы бүтэрбитэ. Билигин Петербурга ололор. Эрдэтээҕи идэтигэр чугас тутааччы-альпинист үлэлээх. Алинабыт ырыаһыт бөбөтө этэ. Муусука учуутала, иитээччи да буолар кыахтааҕа эрэри, талаанна-ах асчыт буолан ололор. Ирабыт, оҕо эрдэбиттэн инбэлиит буолан, Дьоку-ускайга анал интэринээт-техникумга үөрэнэн, биэкэр идэтин ылбыта. Били-гин оҕолорун көрөн ололор.

Алта оҕоттон биэһэ – ыал. Сизэн эл-бэх. Саха сирэринэн, ахсаанын аахпа-пыт. Киэн туттарбыт, үөрөбүт – оҕо-лорбут майгыларынан да, үлэлэринэн да дьонго сирдэрбэт дьон. Күтүөт, кийиит да быһытынан дьон астынар. “Үчүгэй иитиилээх ийэлэр, аҕалар” диэн хайбаналлар. **Өр сыллаах сыра-быт түмүгэ диэн ити буолар.** Онтон ордук биһиэхэ туох наада буолуой?

– **Дойду үрдүнэн тулааһа оҕолору иитэ ылар хамсааһын күүскэ барар. Итинник улахан хамсааһынга ылсар төрөппүттэргэ тугу сүбэлиэн этэй?**

– Ытан кэлбит сэмнээрдэрбэр, куурустарбар мэлдьи бэлиэтирим, билигин да этэrim биир: аныгы кэм оҕотун тус уратытын көрөн, ону болҕо-йон иитиэххэ наада. **Саамай улахан үлэ оҕо төрөппүт ийэтигэр, аҕатыгар хом санааны туппатыгар туһуланар.** Ону тэнэ төрөппүттэр доруобуйаларын көрүнэ, эмтэнэ сылдьаллара, кэмигэр сынньаналлара олус улахан оруоллаах.

Онно эйгэттэн тирэхтээх, дьоллоох киһи иитилиэн сөп эбит диэн, тус хо-лобурбунан этэбин.

Оксана ЖИРКОВА
кэпсэттэ.

Захар Никитин култуура “кыаһыларын” уонна кыайыыларын туһунан

Бүгүнтү ыалдьыппыт “саха итэбэлин мунутуур чыпчаала, бикин көстүүтүн, сиэрин-туомун бүтүннүү илдьэ сылдьар тэрээһин – ыһыах” диир. Ону таһынан, ускуустуба эйгэтин үлэһитин оболоругар туспа уһуяаны туруорсар, култуура эйгэтин үлэһитэ айар-тутар эрэ буоллабына үлэтэ-хамнаһа үтүө түмүктээх буоларын туһунан этэр уонна ол тоботун быһаарар.

Кулун тутар 25 күнүгэр бэлиэтэнэр култуура үлэһиттэрин идэлээх бырааһынньыгын көрсө, А.Д. Макарова аат. Дьокуускайдаабы култуура уонна ускуустуба колледжын салайааччыта, педогогика билимин хандьыдаата уонна Ил Түмэн дьокутаата Захар Никитинниин кэпсэтибит.

Култуура кыайыыта

– **Захар Николаевич, бастатан туран, идэлээх бырааһынньыккыт иһэринэн эбэрдэлиибин!**

– **Тута кэпсэтиигэ киирдэххэ, кэлин култуура эйгэтигэр туох уларыйыы буолла? Саҥа сокуон, нуорма-быраап докумуона онгоһуллар дуо?**

– Кэлингилэртэн эттэххэ, олунньу 29 күнүгэр дойдубут бэрэсидьиэнэ В.В. Путин Федеральной Сэбиэккэ Анал туһайыытыгар 2025 с. “Земскэй култуура үлэһитэ” бырагыраама киириэхтээбин туһунан эппитэ. Ити барыл култуура үлэһитин аатын-суолун үрдэтэргэ, каадыр тийибэт кыһалбатын быһаарарга улахан көмө буолуохтаах диэн эрэнэбит.

Саха сирэ атын эрэгийиэннэртэн биир саамай улахан уратыта – хас биирдии нэһилиэкпит ахсын кулууптаахпыт, 1990-с сс. ыһыллы кэмигэр тутан хаалбыппыт. Бу – улахан ситиһии. Онон биһиэхэ култуура сайдар, салгыы үлэһиттэр кэскиллээх. Ону бырабыталыстыбабыт да, нэһилиэнньэбит да өйдүүр. Өйүүр миэрэ барыта тэриллэн турар.

– **Атын эрэгийиэннэргэ оннук буолбатах дуо?**

– Суох, 1990-с сс. кэннэ элбэх эрэгийиэннэ кулууптар, сынныалан киниэнэр сабыллыбыттар. Билигин олох үксүгэр чааһынай култуура тэрилтэлэрэ, аралдьытар-саататар кииннэр, ол-бу түүнтү кулууптар, о.д.а. солбуйан тураллар. Эбэтэр биирдиилээн урбаанньыттар тиэндэргэ кыайан, судаарыстыба-муниципалитет сакааһынан тэрээһини ыһталлар. Биһиги атын эрэгийиэннэрдээби кэллиэгэлэрбитигэр “оболорбут тыа сиригэр быраактыкалара бараллар” диэтэхпитинэ, “тыа сиригэр кулууптааххыт дуо?” диэн соһуйаллар.

Култуура “кыаһыта”

– **Култуура диэн буолла да, үксүгэр төрүт култуураны, үгэһи саныыбыт. Оттон онтубут сокуонунан көмүскэллээх дуо?**

– Хас биирдии омук култууратын, үгэһин харыстыыр, ону тэнэ сайыннарар туһунан бэйэбит Төрүт сокуоммутугар баар. Онон, көмүскэллээх.

Бастакы ыйытыга төннөн кэллэххэ, кулууп дьыэлэрин тутан олоруубут – кыайыыбыт. Ол гынан баран, 2003 с. 131-с №-дээх ФС олоххо киириэбиттэн, култуура эйгэтэ улаханньык обустарда. Ити сокуон быһыытынан, тыа сиригэр култуура дьыэлэрэ нэһилиэк бүддьүөтүттэн үбүлэнэр буолбуттара. Ол түмүгэр, каадыр боппуруоһугар, үлэ ис хоһоонугар сытыы боппуруостар үөскээбиттэрэ күн бүгүнүгэр диэри ситэ быһаарыллыбакка тураллар.

– **Ол туох харгыһы үөскэтэрий?**

– Кииннэммит, кэлим салайыы суох буолбута. Судургутук эттэххэ, кулууп дириэктэрин нэһилиэк баһылыга аныыруутар. Аны туран, култуура эйгэтигэр идэлээх ыстандаартан ураты туох да улахан хааччах суох буолан, дириэктэринэн үөрэхтээх да, үөрэбэ да суох киһи аныан сөп. Итини таһынан, бары биир ирдэбилиинэн буолбакка, тус-туска, ким хайдах, тугу сатыырынан үлэлииллэр.

– **Ол аата, нэһилиэккэ култуура хайдах сайдара барыта баһылыктан эрэ тутулуктаах буоллаба?**

– Оннук. Холобур, куһаҕанын талан эттэххэ, биир эмэ боппуруоска улуус баһылыга дуу, култуура министриэс-тибэтэ дуу “дэриэбинэ кулууба – мин боломуочуйам буолбатах” диэн кэбиһиэн

эмиз сөп. Уопсайынан, ити элбэх үтүө да, мөкү да өрүттээх уустук сокуон.

– **Сыыспат буоллахпына, урут ГУ “Арктика”, РПЦ диэбит курдук тыа сирин кулууптарын үлэтин-хамнаһын сүрүннүүр тэрилтэлэр бааллара. Биир сүрүннээх үлэ суох буоллабына, ити икки тэрилтэ тугу үлэлиирий?**

– Ол тэрилтэлэр билигин да бааллар, үлэли ололорлор. Кинилэр үлэ ис хоһоонун көрөллөр, сүбэлииллэр. Ол гынан баран, “Култуура дьыэлэрин модельнай ыстандаарта” диэн онгоһуллан, кулууптар хайдах суолунан сайдыахтаахтара, үлэлиэхтээхтэрэ чопчуланыахтаах. Билигин култуура эйгэтигэр олус элбэх учуутал, бэтэринээр, эконэмиис, атын да идэлээх дьон үлэли сылдьар. Култуура тэрилтэтэ олохтоох бүддьүөттэн чопчу төһө харчыны ыһахтаабын методиката да онгоһуллубакка турар. Ол барыта сааһыланыахтаах.

Култуура уонна шоу

– **Дьиннээх култуураны шоуттан киһи хайдах араарыахтаабыт?**

– Кырдьык, култуураны тэрийэр кэмизрчэскэй тэрилтэ элбэх. Кинилэр нэһилиэнньэ интэриэһин учуоттаан, киһи төлүүр кыаһын ааһан-суоттаан, наадыйарын, көрүн-истиэн бабарарын барытын хааччылан ололорлор. Ити – аныгы олох көстүүтэ. Ону тохтотор наадата суох. Итинэн нэһилиэнньэ наадыйар биир суола хааччыллар. Оттон биһиги, муниципальнай-судаарыстыбаннай тэрилтэлэр, култуура эйгэтигэр судаарыстыбаннай бэлиитикэни ыһахтаахпыт, идеологияба күүскэ үлэлиэхтээхпит. Биһиэхэ харчыны киллэри бастакы миэстэбэ туруо суохтаах. Биһиги патриоттуу иитиигэ, бэйэбит үгэспитин тарбатыга болбомтону ууруохтаахпыт.

– **Харчы диэбиккэ дылы, билигин нэһилиэк кулууптара харчы киллэриитигэр сыллаабы былааннарын кыайан толорбокко эрэйдэнэллэр, “дьон кулуупка сылдьара аҕыйаата” дэһэллэр.**

– Мин өрүү этэбин: ити – миэстэтигэр исписэлиис үлэтин итэбэс өрүтэ эбэтэр кини таһыма тийибэтэ. Култуура үлэһитэ агаардас тэрээһини сүрүннүүр, тэрийэр менеджер эрэ буолбакка, кини, бастатан туран, айар үлэһит буолуохтаах. Айар үлэһит олохсуйбут сиригэр олох-дьаһах тутта уларыйар. Холобур, дэриэбинэбэ тыйаатыр режиссера идэлээх киһи үлэли тийидэбинэ, тутта тыйаатыр дьаһыга тэриллэр, испэктээктэр тураллар. Үнүкүүтү тийибит сиригэр – элбэх киһи үнүкүүлүүр буолар. Сорох баһылыктар “толору хааччыллылаах саҥа култуура дыбарыаһын туттахпытына, култуурабыт сайдыа” дии саныыллар. Биллэн турар, үчүгэй дьыэ-уот үлэлииргэ-хамсыырга үчүгэй эрэри, өскөтүн онно үчүгэй, анал таһымнаах исписэлиис суох буоллабына, үлэ таһыма син биир мөлтөх буолар. Хаарбах да дьыэбэ олорон дьиннээх култуураны оноруохха, ол тула дьону түмүөххэ сөп. Онон, ити барыта кийиттэн уонна кини айар таһымтан тутулуктаах.

Култуура уонна итэбэл

– **1990-с сс. сабалаан Ыһыах, Олонхо, Итэбэл диэн үс өйдөбүлгэ тирэбирэн, күүстээх үлэ барбыта. Билигин ол түмүгүн хас биирдии нэһилиэккэ, улууска, Туймаада хочотугар ыһыллар ыһахтарга, олонхохобут сайдыытыгар уонна итэбэлгэ сыһааммытыгар илэ көрөбүт. Төрүт култуурабыт, үгэспит**

үрдүк таһымнаабын, өлбөккө-сүппэккэ баччаба кэлбитин атын эрэгийиэннэри ааһан, аан дойду таһымыгар бэлиэтииллэр, сөбөллөр.

Ол гынан баран, онтубут салгыы хайдах сайдыахтаабыт?

– Саха төрүт култууратын, үгэһин, итэбэлин – барытын илдьэ сылдьар тэрээһиммит – ыһыах. Ыһыах норуоту сомоболуур, итэбэл чыпчаалын мунутуур көстүүтэ. Ол эрэри кистэл буолбатах, кэлин онтубутун маассабай бырааһынньыкка кубулутан эрэбит. Ыһыахпыт күнэ-дьыла да уларыйда. Дьингэр, мин санаабар, улууһуттан-өрөспүүбүлүкэтиттэн тутулуга суох биир күн – бэс ыйын 21 күнүгэр – ыһыллыахтаах. Ити күнү итэбэл, Айыыларга сүгүрүйүү күнэ курдук ыһылахтаахпыт. Оттон ону ыччаппыт ыһынабына, түмсүүбүт тулхадыйбат буолуоҕа. Онон, ыһыах ис хоһоонун, өйдөбүлүн, итэбэл улахан тэрээһинин курдук ыһынар үлэ күүһүрүөхтээх. Болбомто суолтатыгар, дьон сөпкө өйдүүрүгэр, ыһынарыгар уурулуохтаах.

– **Култуура диэн агаардас ырыа уонна үнүкүү эрэ буолбатаа өйдөнөр. Тыа сиригэр билигин киһи “бу – култуура” диир өссө туга баарый?**

– Кэлин үгүс нэһилиэк Айыы балаһынан тутан үлэлэтэн ээр. Ол эмиэ да итэбэл, эмиэ да төрүт култуура көстүүтэ. Баһалаах, дьулуурдаах дьон түмсэн, олус үчүгэйдик тэринэн үлэли-хамсыы, дьону-сэргэни түмэ ололорлор. Оттон “төрүт култуурабыт тобо сайынна?” диир буоллаха, биһиги колледжпытыгар төрүт култуура салаата үлэлиирин түмүгэр, элбэх ыччат төрүт үгэскэ, култуураба уһуйуллан, анал идэлэнэн, өрөспүүбүлүкэ быһаһын тухары этэнтэ үлэли-хамсыы сылдьар. Кинилэр баар буоланнар, 1990-с сс. кэннэ култуура “өрө туруута” сабаламмыта. Биһиги кыһабытын бүтэрбит дьон миэстэтигэр итэбэл үлэһитин быһыытынан эмиэ үлэлииллэр. Кинилэр киһи төрүүбүттэн анараа дойдуга аттаныар диэри туох сир-туом онгоһулларын билэллэр.

Кэлин биир улахан, долгутар боппуруос – баар култуура суох буолуута. Дьон өйүн-санаатын уларытан кэбистин да, култуура хайа эрэ көрүнгэ уонча сыл иһигэр умнуллан, сүтэн хаалыан сөп. Холобур, билигин саха норуота биир-диилээн дьонтон ураты сөүһү, сылгы тириитин сатаан таҥастаабат буолла, онно сыһааннаах тыл-өс сүттэ. Дьингэр, соторутаабыга диэри өбүгэлэрбит бары ыһах-сылгы тириитэ таҥастаах сырыттахтара. Арай түүлээби таҥастырыбытын эрэ син тутан олоробут. Аны туран, сэргэ туруоруутун сирэ-туома сүтэн ээр. Холобур, урут биһиги энгээр уоллаах ыал уруу ахсын бары сэргэ туруорар буоллахтарына, билигин киһи барыта куттанар, туруорбат. Култуура сорох көрүнгэ ити курдук түргэнник сүтөн сөп. Харыстаабатахха.

– **Култуура, ускуустуба “мунутуур чыпчаала” дэнэр опера, балет, о.д.а. тыа сиригэр ситэ тийбэккэ турар. Уопсайынан, ол биһиэхэ наада дуу, суох дуу?**

– Биллэн турар, ускуустуба үрдүкү көрүнгэрэ баар буолуохтаахтар. Ол гы-

нан баран, ону биһиги бэйэбит норуоппут айымньытын, төрүт култууратын, үгэһин нөҥүө ыһыа сатыахтаахпыт. Оччобуна эрэ ыһынар, өйдүүр буолуохпут. Холобур, ону туоһулуур “Ньургун Боотур” опера, “Чурум-Чурумчуку” балет бааллар.

Култуура хамнаһа

– **Билигин култуура үлэһиттэрэ үлэлэрин таһымыгар эппиэттээр хамнастаахтар дуо?**

– Нэһилиэнньэ уопсай хамнаһын кытта тэнгээтэххэ, наһаа куһаҕана суох курдук. Култуураба баһалаах эрэ дьон үлэлиир. Утуйар ууну, өрөбүлү-сынныалангы умнан туран дьон туһугар үлэлээтэххинэ эрэ, үлэн түмүктээх, ис хоһоонноох буолар. Сарсыарда тобустан кизэ алтаба диэри эрэ үлэлиир буоллаххына – бу эн үлэн буолбатах. Биһиги үлэбит хайдах да хамнаһынан эрэ сыаналамнат.

Уопсайынан, култуура эйгэтэ киһи туспа, ураты айымньылаах сыһыанын ирдийр, хаһан да чааһынан кэмнэммэт. Хомойуох иһин, билигин 1990-с сс. сабалаан саха култууратын, төрүт үгэһин, бу билигин тутан ололор таһыммытын олоххо киллэрбит энтузиаст дьоммут көлөнэтэ баран ээр. Кинилэр түүнү-күнү, кыра хамнаһы аахсыбакка, норуот бүттүүн култууратын сайыннарбытара.

– **Оттон билингги ыччат?**

– Билигин да оннук ыччат суох буолбатах эрэри, дэриэбинэбэ ыччат абыһаата. Онон үлэлиир баһалаах энтузиаст дьону булгуччу өйүөх кэрингээхпит. Биир оннук өйүүр миэрэ Эспиэр сүбэтэ буолуон сөп. Холобур, билигин грант харчыта бырайыак сурулунна, сатаан көмүскэннэ да, бэриллэр. Мин санаабар, грант харчыта онгоһуллубут, түмүктэммит үлэбэ бэриллээхтээх. **Ону Эспиэр сүбэтэ ырытан, көрөн-истэн бириэхтээх: “Бу үлэ чачы туһалаах, салгыы сайдыахтаах, атын сиргэ тарбаталлыахтаах, ол иһин үбүлэниэхтээх”, – диэн салгыы үлэлиир усулуобуйаны тэрийиэхтээх.**

Билигин бырайыак эрдэттэн үбүлүнэр буолан, түмүгэ араас буолуон сөп.

Дабатан эттэххэ, кэлин мин “Этигэн Хомус” курдук улахан бириэмийэ сүппүтүттэн, ону кэмизгэр салалтабыт өйөөбөтөбүттэн олус хомойобун. Дьингэр, А.Д. Готов “Сахалыы Виктория” арадьыйаны үлэлэтэн, “Этигэн Хомуһу” тэрийэн, саха култуурата, ырыата-тойуга сайдарыгар, саҥа таһымна тахсарыгар туох да сүнгэн үтүнүгү онорбута. Ол билигин суох. Түмүгэр, эстрадабыт төттөрү фонограммага уонна “плюсовкаба” көстө. “Этигэн Хомуһу” бары суохтууллар.

Култуура өйөбүлэ

– **Захар Николаевич, кэпсэтиибит түмүгэр өссө тугу этиэн этэй?**

– Бастатан туран, култууралары таһынан, опера, балет, циркэ, тыйаатыр артыыстарын курдук ускуустуба үлэһиттэрэ бааллар. Кинилэри туох да саарбаҕа суох Саха сирин “сирэйдэрэ” диэххэ сөп. Кинилэр үлэлииллэригэр-хамсыылларыгар сөптөөх усулуобуйа тэриллэн наада. Мин санаабар, биир оннук усулуобуйа – култуура-ускуустуба үлэһиттэрин оболоругар аналлаах туспа уһуяан наада. Хонуктааҕа буоллар өссө ордук буолуо этэ. Тобо диэтэххэ, ускуустуба үлэһитин үлэтэ бириэмэнэн кэмнэммэт, кини айар-тутар кэмэ-кэрдиитэ олус кылгас. Олус талааннаах дьоммут дьыэ-уот кыһалбатыгар кыаһыланан олордохторуна, кинилэр Саха сирин туһугар айар-тутар көмүс кэмнэрин сүтэриэхтэрин сөп. Уопсайынан, ити курдук өйүүр миэрэлэр наадалар. Буолаары буолан, ускуустуба эйгэтин хамнаһа кыра дии олорон. Билигин, холобур, саҥа сабалаан ээр артыыс 50-ча тыһыынчаны ылар. 50 тыһыынчаны киһи олобун ускуустуба анаабака, быстах-остох да үлэлээн ый иһигэр холкутук өлөрүүн сөп. Ол иһин биһиги дьоммутун сөптөөх бырагырааманан өйөөбөтөхпүтүнэ, атын эйгэбэ баран хаалыахтара.

– **Захар Николаевич, кэпсээнин иһин махтал!**

Альберт КАПРИНОВ.

Өлөөн үрэх үрдүгэр

Өлөөн улууһа

Өлөөн эбэнки национальнай оройуонун иэнэ – 318 кв. км. Ол эбэтэр, Саха сириҥ хотугулуу-арбаа өттүн барытын сабардаан сытар Өлөөн улууһа сирэ кизгинэн Саха сириҥ 10,31 бырыһыанын ылар. Өрөспүүбүлүкэбит саамай кизг сирдээх улууһа. Тэҥнэбилгэ, Италия сириҥ иэнэ – 301 тыһ. кв. км, Польша – 312 тыһ. кв. км. Өлөөн улууһун сириҥэн Анаабыр, Өлөөн өрүстэрэ усталлар.

Өлөөн улууһа Анаабыры, Булуҥу, Бүлүүнү, Үөһээ Бүлүүнү, Ньурбаны, Эдьигээнни кытта кыраныс-салаһарын сэргэ, Красноярской кыраайга баар Эбэнки уонна Долган-Ненец оройуоннарын кытта ыпсыһар.

Нэһилиэнньэтин ахсаана – 4361 (2023 с.).

Түөрт нэһилиэктээх: Дьэлиндэ, Кирбэй (Харыйалаах), Өлөөн, Солобон (Ээйик)... Өлөөн сэлээнньэтигэр 2438 киһи олорор эбит буоллабына, Дьэлиндэбэ – 709, Харыйалаахха – 843, Ээйиккэ – 336.

Улууска барыта 6337 таба, 136 сылгы, 31 ынах сүөһү (Ээйик бөһүөлэгэр), 800-чэкэ куурусса баар эбит.

Өлөөн көстүлэрэ

Өлөөн улууһун тэриллиитэ

Өлөөн өрүс

1934 с. муус устар ыйга Өлөөн сиригэр Саха АССР бырабыы-талыстыбатын бэрэстэбиитэлэ Илья Егорович Винокуров саҥа бөһүөлэги тэрийэр соруктаах кэлбитэ. Бу эргин булду-табаны батыһан көһө сылдьар нэһилиэнньэ түмсэригэр, кэлэригэр-барарыгар табыгастаах, өрүһүнэн сырыылаах, быһата, “үчүгэй логистикалаах”, киһи кута-сүрэ тохтуур, ууга был-дыаммат бөһүөлэк сириҥ булар со-рук турбут. Ол сири талыыга Өлөөн улууһун биир бас-көс киһитэ, баайынан уонна муударайынан аатырбыт Христофор Семенов-Ырыган Курустунуорка кыттыспыт. Бу икки чулуу дьон бэрт элбэх сири ыараҥнатан көрөн баран, Туманнаах Түбэ диэн түөлбөни талбыттар. Ол сиргэ бастагы “Оленек” диэн культбаза тэриллибит. Сыйа, онно оскуола, балыһа, бааннык, интэринээт, олорор дьыэ уо.д.а. тутулан барбыт. Илья Винокуров бу манна 10 ыйы быһа быыкаайык үүтээнгэ тимир оһоһунан олорон, саҥа культбаза тутуутун салайбыт.

Кини мантан барбытын кэннэ, Өлөөн сириҥ махталлаах олохтоохторо: “Ытыктабыллаах Илья Егорович, эн 10 ыйы быһа биһигини кытта тэҥнээх доһор курдук, ханнык да ыарахан хара үлэттэн туора турбакка инники күөҥгэ сыл-дьан үлэлэспиккин, көһөрү дьонго аанын мэлдьи аһаҕаһын, кыһалҕабытын быһаарбыккын, киһилии үтүө-сэмэй майгыгын, сырдыкка-кэскилгэ сирдиир дьу-луургун олус күндүтүк саныыбыт уонна ол иһин истин махталбытын тирэдьбит. Ону биһиги хаһан да умнуохпун суоҕа. Ол үлэн түмүгэ көстөр-биллэр буолла” диэн суруйбуттар эбит. Бу маннык истин-иһирэх тыллаах суругу салайааччы эрэ барыта туппата чаччы.

Бу культбазага тирэбирэн, 1935 с. алтынны 1 күнүгэр Өлөөн улууһа тэрил-либит.

Түмүктээн эттэххэ, Өлөөн бөһүөлэгэ турар сириҥ икки улуу дьон (И.Винокуров, Х.Семенов) анаан көрдөөн булбуттара. Оттон кинилэр саа-май табыгастаах, үтүө дьайыннаах уонна дьоллоох-соргулаах сири таба тайаммыттарын ким да саарбахтыыр кыаба суох.

Үс ячейка сымыйт

Өлөөнгө сөмөлүөтүнэн саҥа көтөр киһи аэропорка киһи эрэ барыта сы-мыты тутта сылдьарын бэлиэти көрөр. Ыйыталаһан биллэххэ, Өлөөнгө (бука, атын хотугу улуустарга эмиэ оннук буолуо) сөмөлүөтүнэн көтөр дьон 3 ячейка сымыйты ыйаппакка эрэ, босхо илдьэллэрэ көнүллэнэр эбит.

Өлөөн сирэ-уота

Өрөбөлүүссүйэ буолуон иннинэ Өлөөн сирэ-уота, арбаа диэки баар Дьэниэй күөлүн тулатын кытта, Бүлүү уокуругар киирэрэ. 1935 сылтан эрэ туспа оройуон буолан арахсыбы-та. Ол сабана, а.э. 1930-с сыллар саҥаларыгар, улуус сиригэр-уотугар 2 тыһ. да тийбэт киһи олорбут. Бу дьон бары кэриэтэ табанан-булдуан дьарыктанар көс олохтоохтор эбит. Чах-чы да, Өлөөн сирэ-уота – ынах сүөһүнү, сылгыны иитэргэ табыгаһа суох, барыта “таежное редколесье” диэн ааттанар дойду. Сүрүннээн тиит мас үүнэр. Ону да, тыал-куус дэлби эрийэн-мускуйан, буюмурдан кэбиспит кыра, хатыы-түтүө курдук маһа. Улахан тутууга барбат мас. Өлөөн бэйэтин таһыгар хатын, бэс курдук “сонун” мас үүммэт. “Хатын мас үүммэт дуо?” – диэн ыйытыкка Өлөөн биир олохтооһо көр-күлүү курдук: “Тоһо үүммэт буолуой... Өлөөн сэлээнньэтит-тэн өрүһү 300-чэкэ килэмэтири өрө бар-дахха, биир хайа үрдүгэр соботох хатын үүнэн турарын көрбүттээбим”, – диэн хоруйдаата. Быһата, хатын суох дойдута.

Өлөөн бөһүөлэгэ Өлөөн өрүс үр-дүгэр, сэндэнэ мастаах тыа быһыһы-гар, мыраан тэллэбэр турар. Онон бөһүөлэк турар сирэ барыта түһүү-тахсыы, сыыр-намтал. Киэн, нэлэйбит,

“болуоссат буолуон сөптөөх” сир суох. Бөһүөлэк ортотунан кэриэтэ Туманнаах диэн дьобус “сырык” (үрэби манна “сы-рык” диэн ааттыллар эбит) устар. Онон былыр бу сири “Туманнаах Түбэ” диэн ааттыллара үһү.

Кирбэй нэһилиэгин киэнэ – Хары-йалаах бөһүөлэгэ – Өлөөн сэлээн-ньэтин кытта силбэһэ кэриэтэ, өрүс уңуор субу көстөн турар. 2–3 килэ-миэтирдээх сиргэ. “Тоһо бөһүөлэккит Харыйалаах диэн ааттаабый? Ханна да харыйа баара көстүбэт ди”, – диэн ый-ыппыппар, “өрүс энгээрэ барыта харыйа дии” диэтилэр эрэри, тус бэйэм ханна да харыйа баарын көрбөтүм.

Дьэлиндэ улуус кииниттэн кур-дары көрдөххө 190-ча км эрэри, суолунан 314 км эбит. Ону 6-7-8 чаас айаннаан тийэбин. Ону да, ара үрэхтэр тааннаабатах буоллахтарына. **Оттон Солобон нэһилиэгин киэнэ Ээйик – 860 км (курдары – 347 км).** Быһата, бөһүөлэктэр кыра кыһалҕалаах киһи санаатарын айыы барбат-кэлбэт ыраах сиригэр бааллар. Аны, ол суолбут кыһын эрэ баар. Бу бөһүөлэктэргэ сайынҥы өттүгэр сөмөлүөтүнэн-бөртөлүөтүнэн эрэ сылдьыахха сөп. Бөртөлүөт, быһа холоон, 10 күннэ эбэтэр 2 нэдиэлэбэ биридэ көтөр үһү. Даһатан эттэххэ, Ээйик бөһүөлэгэ Ньурба улууһун кыраныс-сатыттан 40-ча эрэ килэмэтир курдук сиргэ сытар. Ол да иһин буоллабы, урут ээйиктэр “улууспут киэнэ ыраабы, айа-на эрэйэ бэрт, бу кэриэтин Ньурбаны кытта холбоһон хаалбыппыт буоллар” диір сурахтара иһиллэр буолара. Бэрт өрдөөбүтэ, Өлөөн улууһа саҥа тэрил-лэрин сабана, солобоннор (ээйиктэр) Ньурба Мэнэдьэгэр киирэллэр эбит.

Этиллибитин курдук, **Ээйик** быдан собуруу сытар. Онон, өлөөннөр бэйэлэрэ этэллэринэн, “онно сирэ-уота, дьоно-сэргэтэ быдан сахалылар” үһү.

Өлөөн дьоно-сэргэтэ

Билингви ыстатыстыка этэринэн, эбэнкилэр Өлөөн нэһилиэнньэтин 83 бырыһыанын ылаллар, оттон сахата – 13.3 бырыһыан. Онон сибээстээн, бу улус “эбэнки национальнай оройуона” дьин статустаах.

Этиллибитин курдук, Өлөөн сирэ урут Бүлүү уокуругар киирэрэ. Онон, бу дойду олохтоохторун сирэйдэрэ-харахтара, тыллара-өстөрө, сүннүнэн, Бүлүү, Үөһээ Бүлүү хотугу нэһиликтэригэр майгынныыр курдук. Былыр уокуруктары киинигэр – Бүлүү куоратыгар – элбэхтик төттөрү-таары тиэстибит, көһөн кэлбит-барбыт, эр-ойох ылсыбыт, хааннара булкуллубут дьон буолан эрдэхтэрэ. Очотогу айанныыр аартыктара Ээйингэн, Бүлүү Үгүлээтинэн ааһара үһү.

Тыл үөрэхтээхтэрэ өлөөннөр тылларын эмиэ “арбаангы-бүлүүлүү говорга” киллэрэллэр. Бу энээргэ саха тыла олобурбута быданнаабыт. Ол курдук, урукку чинчийээччилэр суруйууларыгар олобурдахха, өссө сүүстэн тахса сыл анараа өттүгэр билингви Анаабыр, Өлөөн сирдэригэр эбэнки тылын билэр дьон суохтар эбит. Ол да иһин кинилэри Г.В. Ксенофонов “табалаах сахалар” (олённые якуты), И.С. Гурвич “хотугу табалаах сахалар” (северные якуты-олёноводы) дьин ааттыыллар.

Мань тэнгэ, өлөөннөр – Дьэһиэй сахаларын кытта ыкса аймахтыы дьон. Дьэһиэй күөлүн таһынаабы сирдэр Красноярск кыраайга көспүттэрин кэннэ, онно олохтоох дьон элбэх табалаах, кыахтаах өттө Саха сиригэр, ордук чуолаан Өлөөн сиригэр, маассабайдык көһөн кэлбиттэрэ биллэр. Сорох ырытааччылар “ол кэмгэ Дьэһиэй сахаларын 70-ча бырыһыана Саха сиригэр күрээбитэ” дьин суруйбуттара баар. Ол будулбанаах кэмнэр Дьэһиэй сахаларын устуоруйатыгар “күрүүр сыллар” дьин аатынан хаалбыттар. Кыраайы үөрэтэр

түмэлгэ суруллубутунан, билингви Өлөөн дьонно былыр Бэти, Чорду, Оһоһостоох, Баатабай, Боотулуу, Солобон, Маймаба, Үрүнгэй, Тэгэ, Эдьээн аба уустарыгар киирэллэр эбит.

Холобур, Дьэһиэйтэн уонунан тыһынча табалаах ыстаадатын илдэ көһөн кэлбит, кэлин Өлөөн улуунун сис киһитэ буолбут Христофор Семеновтан-Ырыган Курустуноркаттан туох омуугун ыйыттахарына, “тонуспун” диирэ үһү.

– Ол аата, эбэнки буоллабын?
– Суох, сахабын. Мин тонус сахабын...

Чэ, ол өлөөннөр сахаларын дуу, эбэнкилэрин дуу ырытыы биһиги эбэһинэспитигэр киирбэт. Ол гынан баран, Өлөөн төрүт олохтоохторо көһө сылдьыбыттара, ынабы-сылгыны хаһан да ииппэтэхтэрэ, кымыһынан-суоратынан аһаабатахтара, ыһаабы ыспатахтара, дыһынээх эбэнкили тэринэн-дьаһанан олобурбуттара – мөккүөрэ суох суол. Саха-эбэнки икки ардынан хааннаах, олохтоох-дьаһахтаах дьон эбэнкинэн суруттарбыттарыгар, Эбэнки национальнай оройуона буолбуттарыгар киһи омнуолуура туох да суох. Сорох билэр дьон “өлөөннөр, хата, “эбэнки национальнай оройуона” аатын ыланнар, улахан бырамыысыланнас киирэн талбытынан урусхаллаан барарыттан көмүскэллээх олоролор. Итичэ киэн сири көмүскээн-харыстаан, ТТП, ООПТ онорон... Саха улуустарыгар оннук бырааппыт суох” дииллэр.

Билингви Өлөөн бөһүөлэгэр төһө да ким да эбэнкили билбэтэбин, бары сүүс бырыһыан сахалыы кэпсэппиттэрин да иһин, эбэнкили сурук-бичик, былакаат элбэх. Быһата, эбэнкили сурук сахалыыны ыраабынан куоһарар. “Эбэнки национальнай оройуона” аатырар улууска сылдьан ону эмиэ өйдүөххэ сөп. Санаттахха, Өлөөнгө былырынын уонна быыл “Эбэнки тылын сыла” биллэриллэн турар эбит.

Холобур, СӨ уонна Өлөөн улуунун бочуоттаах олохтооһо, далбар хотун Мария Анисимова өлөөннүү саганы манньк быһааран суруйбута баар:

– Ааспыт үйэ 20–30-с сылларыгар абыйах ахсааннаах хотугу омукутары эбэнкили тыллаах учуутал, учуобунньук суох буолан сахалыы үөрэппиттэрэ, бэйэбит тылбытынан кэпсэтэрибитин бо-боллоро. Ол түмүгэр төрөөбүт эбэнкибит тыла умнуллубута. Ону билигин “тылларын билбэттэр, өлөөннөр эбэнкилэр буолбатах, сахалар. Чэпчэтиинэн туһанаары эрэ эбэнкилэрбит дэһэллэр” дииллэр... Биһиги үксүн ыаллыы долгааннар курдук санарабыт. Тыл бүтүүтүн “р” оннугар “й” буукубанан. Холобур, оннообор – оннообой, маннаабыр – маннаабай; “х” оннугар – “к”; “с” оннугар – “һ”; “ч” оннугар “с” дорбоонунан санарабыт. Холобур, хайдах – кайдак, ханна – канна, сата – ната, саа – наа, чыычаах – сысысаах, кэпсээ – кэпчээ, Өлөксөй – Өлөкчөй... Тылбыт бүтүүтүгэр долгааннардыы буо, кэ, ээ, нэ-кээ, дэ дьин эбии сыһыарыларынан сөбөбүт, биһириибит...”

Өлөөн эбэнки национальнай оройуонун баһылыгын I солбуйааччы Иван Александрович Саввинов улуунун олобун-дьаһабын туһунан абыйах тылынан манньк билиһиннэрдэ:

– Баһылыгы солбуйааччынан 2015 сылтан үлэлиибин.

Балтараа сыл курдук уурайа сылдьан баран, санга баһылык ыгырытынан, 2022 сылтан төһөннө кэлэн үлэли олобобун. Бэйэм манна төрөөбүт киһибин. Аһам манна райсовет бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ.

Билигин улууска 4 245 киһи оло-рор. Демографиябыт балаһыанньата – этэнгэ. Дьон олохсуйар. Ол гынан баран, араас төрүөтүнэн көһөөччү да баар. Холобур, кэники сылларга хаарбах дьээттэн көһөрүү бырагырааматынан көрүллэр дьэһи Дьоккуускайга эмиэ биэрэр буоллулар. Онон дьон санга дьээ ылан Дьоккуускайга көһөн хаалар буолла. Манньыат икки өрүттээбин курдук, оннук кыһалба эмиэ баар. Дьону улууска олохсатар туһугар баһылыкпыт Лена Степановна Иванова анал уураах таһааран, улууспутугар дьээ туттар дьонго тутта 500 тыһ. суумалаах көмө онорор буоллубут. Биллэн турар, син биир ханна бабарар курдук, ычат киэн сиргэ тардыһар эрэри, билингвитэ нэһилиэннэ улахан көбүрээһинэ суох. Үс сылтан бэттэх нэһиликтэрибитигэр барытыгар “оптоволокну” киирэн, интэриниэтинэн толору хаачылан олоробут.

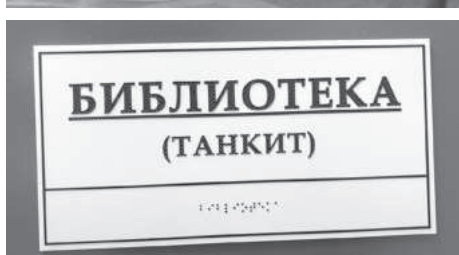
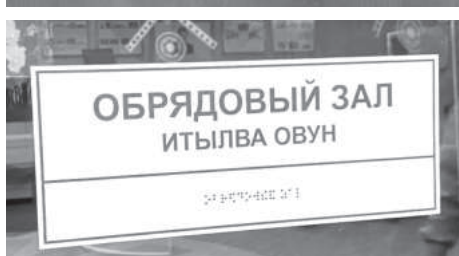
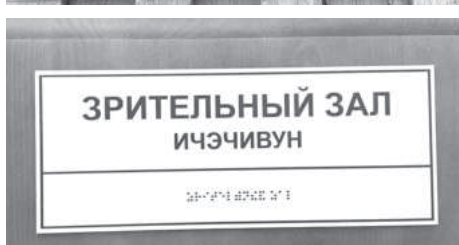
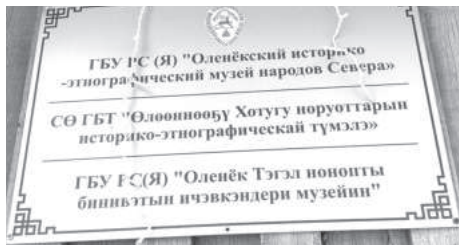
Улууспут иһигэр хаарбах хочуолунайдары барытын уларытан, сагардан онордубут. Онон билигин улуус барыта киин иттиинэн хаачылан оло-рор. Тымныы дьээбэ тоңо-хата оло-рор дьон суохтар... Урут дьэһи-уоту “МХМ-панель-ынан” тутар эбит буоллахпытына, кэлин таас дьээлэри тутар буоллубут. Хаарбах дьээттэн көһөрүү бырагырааматынан, “Конкритстрой” дьин тэрилтэни кытта дуогабардаһан, 30-туу кыбартыраллаах икки таас дьээ тутулан үлээ кириэхтээх. Өссө да былааннар бааллар...

Субу соторутаагыта АЛРОСА уонна “Анаабыр алмаастара” хампааньалар генеральнай дириэктэрдэрэ иккиэн кэлэн улууспут салалтатын кытта социальнай-экэнэмиичэскэй сөбүлэһии түһэрсэн бардылар. “Ол түмүгүнэн, улууспут сайдыытыгар 2026 сылга дьэри 100 мөл. тахса солк. көрүллэр буолла” дьин үөрэн олоробут.

Бырабыыталыстыба отчуотун кэмигэр ол түппүт санга хочуолунайдарбыт модернизацияларын туруорустубут. Тутуу күүскэ барар, санга дьээлэр үлээ киирэллэр, хочуолунайдар кыамталара онно эппиэттээр буолуохтаах.

Биллэрин курдук, биһиги улууспутугар сайынын алларанан суол суох. Табаар, уматык барыта кыһынны суолунан тиэллэр. Өрүһүнэн сырыы суох. Былыр бэрт өрдөөбүтэ, эрэй бөбөнөн, өрүһүнэн таһабыс тиэйэллэрэ эбитэ үһү. Ол тохтообута ыраатта. Бүтэһигин мин оёо сырыттаһына, ол 1974–1975 сыллар диэки буолуо, биер баржа кэлэн баран – бүппүтэ. Кыайан төттөрү устан барбатаба (күлэр).

Улууспут сиригэр изэнэ – 318 тыһ. кв. км. Улууспут сирэ-уота барыта ТТП (территория традиционного природопользо-

вания) дьэһинэн хабыллар. Ол иһигэр ураты харыстанар сирдэр (ООПТ-лар) бааллар. Улууспут сирэ-уота, айылбата – олус уйан-уран, бэрт кыра да дьайыны ыараханлык ылынар. Иитэн-аһатан оло-рор эбэбит – Өлөөн өрүһэ – ыраас уулаабынан аатырар. Москваттан кэлэн бэрэбиэркэлээн көрбүт исписэлиэстэр: “Биллэн турар, исписэскэ уо.д.а. курдук кыра булкаас баар эрэри, иһэргэ олус бэркэ барсар ыраас уулаах”, – дьин быһаарбыттара. Онон эбэбитин харыстыы сатыыбыт. Улууспут сиригэр, Үөһээ Муунаба, алмааһы хостуулар. Куонаапка үрэбин таһыгар “Анаабыр алмаастара” үлэлииллэр. Биллэн турар, экология, этнология эспэртиисэлэрин толору ыттарарыт, мониторинг тэрийтэрэбит.

Сэбиэскэй кэмгэ Өлөөнгө таба ахсаана 35 тыһ. тийэ сылдьыбыт эбит буоллабына, билигин 6,3 тыһ. эрэ курдук. Ахсаана кыралаан эбиллэ турар. Таба хаанын уларытаары 2017 с. анаабырдартан таба атыыласпыпыт... Кэники сылларга дьэһиэйдэри кытта элбэх алтыһы суох. Урукку дьылларга таба сүлүөттэригэр энгин мэлдьи кэлэ сылдьаллар. Кирбэйдэри кытта хаан аймахтыы дьон буоллахтара. Мантан ыраах дойду, бука, 700-чэкэ км буолуо. Ол барахсаттар Саха сиригэр кытта алтыһыны билингнэ дьэри туруорса сатыыллар.

Сэбиэскэй кэмгэ Солобон нэһилиэгэр (Ээйик) хас ыал аайы ынах, сылгы баар буолар этэ. Билигин – абыйаата. 30-чча ынах сүөһү, 30-ча сылгы туталлар. Собуруу собус турар буолан, ол диэки сирэ-уота да атын, килиимэтэ да арыый сымнабас. Онон обуруот аһын кытта үүннэрэллэр.

Улууспут киинигэр Алиев дьин урбаанньыт дьобус көтөр баабырыкатын тутар. Билингнитэ улаханлык тэнийэн-кыабыран үлэлээбэккэ турар эрэри... Эрэнэбит. Ыраас ууну кутар аппарата ылан, Харабаев дьин эдэр урбаанньыт 19 лиитирэлээх иһиккэ ууну кутар. Билигин үүт собуотун тутуутугар ылсан үлэлэһэ сылдьабыт. Ол идийэ сүһүбэр турдабына, элбэх кыһалбаны быһаарыа этэ.

Эппитин бэйэбит хааччынабыт. Кыыл табанан. Сылга 80-ча туоннаны “Оленекторг” соботуопкалыыр. Кыыл таба аһар сирэ уларыта турар. Тьа кыыла дьин тьа кыыла буоллаба. “Син биер Абыл, Усуяана популяциятын курдук, хаһан бабарар сүтэн хаалыан сөп” дьин дыксийэбит. Хата, онон анаан дьарыктанар исписэлиэстэр “кыыл таба ахсаана кэминэн, көбүрээбэккэ турар” дьин уоскуталлар.

Онон, Өлөөн дьонно сайдыы уопсай хаамытыттан хаалбакка, олобу кытта тэнгэ хардылыыбыт, үүнэбит-сайдабыт.

Иван ГАВРИЛЬЕВ.

Саскылаана, Эдуард Жирковтар: “Бииргэ сылдьартан салгыбаным”

Кулун тутар 31 күнүгэр “Сэргэлээх уоттара” кул-туура киинигэр Кыыл Уолун аатынан СӨ Үгкүү тыйаатырын эдэр артыыстара, кэргэнни Саскылаана уонна Эдуард Жирковтар “Таптаһар сүрэхтэр үгкүүлэрэ” диэн аан бастагы айар киэһэлэрэ буолары турар. Кинилэр киэн эйгэбэ балачча биллэллэр. Эдуард элбэх испэктээккэ сүрүн оруолу толорбутун таһынан “Саха” НКХ “Үгкүүлээ” бырайыагар элбэх көрөөччү кутун туппута. “Муус устар” ыччат бэстибээлигэр “Бастын хореограф” аатын ылбыта. Оттон Саскылаана “Дети Белого солнца”, “Хара саһыл” испэктээктэргэ сүрүн оруолу итэбэтиилээхтик уһулччу оонньообут артыыс быһыытынан биллэр.

Чурапчыттан куорсуун анньынан

– Ыал бас-көс киһиттэн сабалаан кэпсэтиэбин. Хантан төрүттээххит, кимтэн кииннээххит?

Э.: – Чурапчы улуунун Болтоно нэһилиэгиттэн Жирковтар диэн киэн аймахтан төрүттээхпин. Эһэлээх эбэбин **Василий Митрофанович, Дария Гаврильевна Жирковтары** элбэх киһи билэр, ыттыктыр. Төрөппүттэри уус-уран самодельноска билсэн, ыал буолбуттара. Ийэм Оксана Васильевна – “Кыым” хаһыат суруналыына. Аҕам Евграфов Фёдор Николаевич Майаҕа баар. Бииргэ төрөөбүт эдьийим Сайаана Сунтаарга кийиит, үс оҕолоох ыал ийэтэ. Биһиги Саскылаананы Эрнест диэн иккитин ааспыт уоллаахпыт.

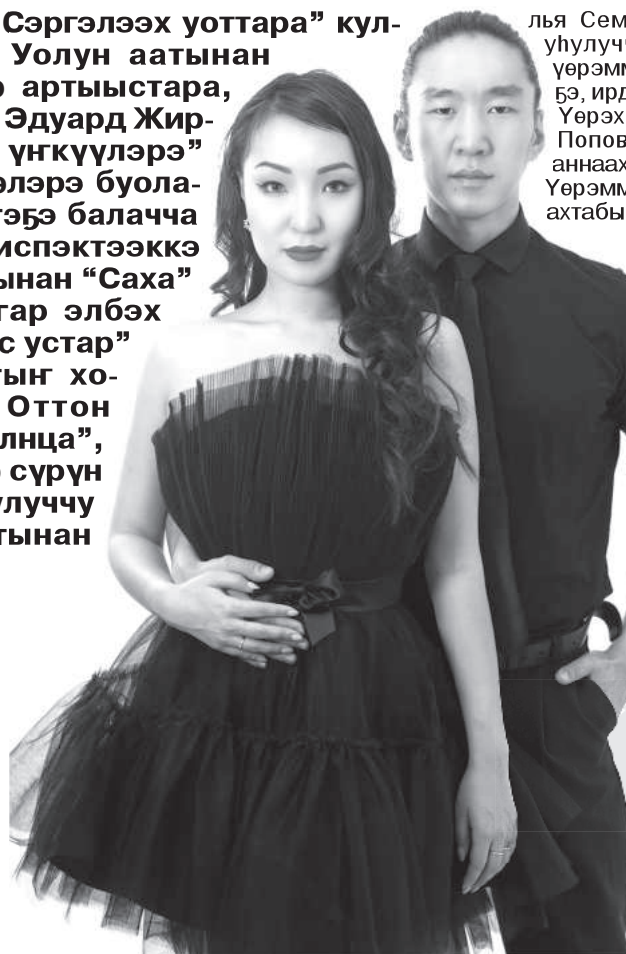
С.: – Эмиэ Чурапчы улуунун Одьулуунуттан төрүттээх Аржаковтар киэн аймах сыдыаанабын. **Аҕам Аркадий Алексеевич, ийэм Валентина Романовна** Чурапчыга олохтоолор. Бииргэ төрөөбүт үһүөбүт. Мин ыал улахан оҕотобун. Быраатым Эрчим – устудьуон, балтым Нарыйа оскуолаҕа үөрэнэр.

– **Эдуард, үгкүүһүт буолуохтаабын эрдэттэн биллэр этэ дуо? Тобо чопчу үгкүүһүн үлүһүйбүккүнү?**

Э.: – Үгкүүлүүр талаан аҕабыттан бэриллибит. Бэл, ийэм иһигэр сылдыахпыттан өрө мөхсөр үһүбүн. Икки сааспыттан мууска тэтимигэр сөп түбэһиннэрэн, чэпчэки баҕайытык үгкүүлүүр видеом баар. Улаатан истэбим ахсын балачча кыанар буолбутум. Дьиз үрдүгэр ыттарым, холкутук сальтолыыр, шпагат түһэр этим. Эбэм “бу уол аҕатын курдук үгкүүһүт буолсу” диирэ үһү. Биһигини сайыннараары ийэм улуус киинигэр таласпыт. Онно мууска оскуолатын үгкүү кылааһыгар киллэрбит. Бальнай үгкүүгэ улуус призёра буолбутум, “Дьизэрэнкэй” оҕо үгкүү ансаамбылыгар үгкүүлээбитим. Оттон улаатыбар көмүүтэр оонньуута үөдүйэн, дьарыкпын тохтотон кэбиспитим. Ийэм “Дьизэрэнкэйгэ” киирэргэ көрдөһөр. Буюкса сизексийэтигэр сырытыннара сатаабыта да, санаам адыс сыппатаҕа. Баспын батара сатаан, Чурапчытаагы успуорт оскуолатыгар таһаара сылдыбыт да, тиризньэрдэр “биһиги киһибит буолбатах” диэбиттэр.

– **Бэл, Мэнгэ Халалас Харатаагы успуорт оскуолатыгар тийэ сылдыбыт эбикит. Онно тобо хаалбатаххыны?**

Э.: – Оннук баара (күлэр). Ийэм “дьарыга суох сылдьан, куһаҕанга умһаныа” диэн куттанар буоллаҕа. Соччо сөбүлээбэтэрбин да, кини тылыттан тахсыбатабым. Хоско уолаттар миигин тургутарды төгүрүйэн кэбиспиттэрэ. Ийэм иитээччилэри кытта кэпсэтэн баран, төттөрү кирибитигэр спортсмен оҕолор ортолоругар моонньум күөкэйэн, туттардыын-хаптардыын, таҕастыын-саптыын адыс атын киһи олоһор үһүбүн. Сонно тутта өйдөөбүт. Сарсын кэлиэх буолан, тахсан барбыппыт. Ол тахсан “дьизэрэ төннүөххүн баҕарабын дуо?” диэн ыйыппыта. Мин бабаран бөбө буоллаҕа! “Оччобуна билигин дойдулубут уонна күн сарсын “Дьизэрэнкэйгэ”

суруйтарабын” диэн усулуобуйа туруорбута. Оннук иккиэн биир санааҕа кэлэн, чэпчэки дьизэлээбиппит.

– **Сарсыныгар “Дьизэрэнкэйгэр” тийдин дуо?**

Э.: – Тылбын биэрбит киһи тийдэбим ди. Оччолорго ансаамбылы **Владимир Собакин** салайара. Ити иннинэ кыргытар эрэ үгкүүлүү сылдыаллара. Хас да уол буолан тийбиппитигэр сэргэхсийи буолбута. Саҥа үгкүүлэр турбуттара, көстүүмнөр тигилибиттэрэ, кэнсиэрдэр, гостуруоллар сабаламмыттара. Оскуола кэнниттэн үгкүү үөрөбөр барарга бигэтик быһаарыммытым. Сэрэххэ докумуоммун хас да сиргэ биэрбитим. Үөрүөм быатыгар, култуура колледжыгар тутта ылбыттара. Үгкүүнү иһиттэн үөрэтии сабаламмыта. Мин кэммэр “Күн Өркөн” ансаамбыл иккис тыһын ылбыта. **Захар Никитин** дириэктэринэн кэлиэбиттэн үлэ күөстүү оргуйбута. Кореяҕа, Швейцарияҕа, Турцияҕа, Испанияҕа араас бэстибээлгэ кытыбыппыт. Ити кэмгэ ийэм “Үгкүү тыйаатырыттан атыны санаама” диирэ. Төрдүс кууруска үөрэнэ сырыттаһына, тыйаатырга кастинг буолбута. Онно үһүө буолан тийбиппит. Дьэ уонна 2016 сылга тыйаатырга үлэһит быһыытынан кирибитим. Саҥа кэлэктиип, саҕаттан саҥа үгкүү, испэктээккэ, кэнсиэргэ, тэрээһингэ кытты, гостуруоллар... Үгкүү дыһынээх дириг олоҕо биһигэ буоллаҕа. Сотору бэйэм үгкүү туруорар буолбутум. Оннук үлэһит-хамсы сылдыабын.

– **Саскылаана, өрөспүүбүлүкэ тарбахха баттанар биир кыһатын – Аксения, Наталья Посельскаялар хореографическай училищеларын – бүтэрбит эбиккин. Оҕо төрөппүттэртэн тэийи манан аҕай буолбатаҕа биллэр. Хайдах этэй?**

С.: – Бу санаахха, кыра да эбиппин. Баара эрэ 9 саастаабым. Имигэһим, үгкүүлүүрбүн сөбүлүүрүм иһин балекка биэрбиттэр. Бастаан утаа олус ыарахан этэ. Дьоммун ахтан, күн аайы кэриэтэ ытырыым. Ийэм аһынан, хаста да төттөрү ылаары ҕыммыта. Онуоха дириэктэрит ыңыран ылан: “Кыыскыт атааҕа, мааныта бэрт. Улааттаҕына, бэйэтэ махтаныа”, – диэбит этэ. Кырдык, өтө көрбүт. Үөрэммит кыһам ингэрбитэ, биэрбитэ олус элбэх. Тулуйбакка дьизэлээбитим буоллар, адыс атын дьылбаланыам этэ. Балет кыһатыгар киһи кытаанах дьиссипилинээбэ үөрэнэр. Көнөтүк туттуу, балет уустук “па”-ларын үөрэтии, муусуканы сөпкө истии ирдэнэр. Тобус сыл интэринээккэ олоһубутум. Ната-

лья Семёновна Посельская курдук уһулччулаах киһиэхэ түбэспит, үөрэммит дьоллоохпун. Кини үөрэбэ, ирдэбилэ – сүдү улахан оскуола. Үөрэхпитин Зинаида Николаевна Попова курдук эмиэ ураты талааннаах учууталга түмүктээбиппит. Үөрэммит кыһабын мэлдьи махтана ахтабын.

– **Оттон тутта тыйаатырга кирибитин дуу, үрдэтиммитин дуу?**

С.: – Биллэрин курдук, үгкүүһүт үйэтэ кылгас. 2015 сыллаахха училищебын бүтэрээт, тутта тыйаатыр балетын труппатыгар кирибитим. Үгкүүһүт быһыытынан үлэбин түмүктүүр түгэммэр эбии идэ наада буоларынан, итини тэнгэ Арктикатаагы култуура институтугар кэтэхтэн үөрэхпин сабалаабытым.

Бииргэ сылдьарбыт эргиччи табыгастаах

– **Оччотугар тыйаатырга көрсөн, ыал буолбукту дуу? Бииргэ эрдэ билсэр этигит дуу?**

Э.: – Дьиктитэ диэн, Чурапчыга алын сүһүөх оскуолаҕа, мууска оскуолатыгар биир кэмгэ үөрэммит эбиппит эрэри, ханна да көрсүбэтэхпит. Тыйаатырга үлэбэ кириэрбэр, Саскылаана үлээбэтигэр сыл буолбут этэ. Үс сыл кэрингэ кэлиэбэ быһыытынан көннөрү “бирибиэттэһи” таһымынан алтыһа сылдыбыппыт. Оттон Саскылаана дьиз атыласпыт. Онто мин олоһор дьизэбиттэн чугас буолан биэрбитэ. Ити кэмгэ Айгылаан, Пётр Кулаковскай кэнсиэрдэригэр бөлөх тэрийэн кыттыбыппыт. Онон, ыаллы дьон быһыытынан, аргыстаһар буолбуппут.

Оттон ыла бэйэ-бэйэбитин үчүгэйдик билсиппит.

С.: – Мин санаабар, ити – Дьылҕа быата-туһаҕа. Биир кэлэктиипкэ түбэһи, биир түөлбэбэ дьизэлэни дьон аайы кыаллыбат. Биир сыалга-сорукка, үлэбэ сылдьар дьон санаабыт, көрүүбүт биирин билбиппит. Кинини аҕабар майгынната санаабытым. Аҕам курдук сымнабас, болбомтолоох, үлэһит, эппиэтинэстээх. Оттон Эдик миигин ийэтигэр майгыннаппыт этэ. Онон уһуннук билсэн, ыал буолбут дьоммут.

– **Чакчы, Дьылҕа ыйыта эбит. Билигин иккиэн үлэ үгэнигэр сылдыабыт, элбэхтик айанныгыт, кэлэбит-барабыт. Ол кэмгэ оҕобутун ким көрөрү? Ыал дьонго үгкүүлүүр мэхэйдээбэт дуо?**

С.: – Биллэн турар, кыра оҕолоох дьонго айанныыр уустук эрэри, артыыс үлэтэ итинтэн атын буолбат. Онон быһы-хайаҕаһы көрдүүбүт. Уһун кэмгэ барар буоллахпына, оҕобутун Чурап-

чыга эбэлээх эһэтигэр таһаарабыт. Оттон куорат иһигэр буолар тэрээһиннэргэ бииргэ төрөөбүт быраатым Эрчим көрсөн абырыыр. Күнүһүн аабыныстыбанан ньээнкэбэ көрдөрөбүт. Сорох күн оҕобутун үлэбэтигэр, арыт кэнсиэргэ даҕаны илдэ сылдьарга күһэллэбит. Сыана кэтэбинээбэ оҕо. Артыыстар үгүспүт итинник кыһалжалаах буоламмыт, өйдөһөбүт.

– **Үлэбэ, дьизэбэ бииргэ сылдьан, бэйэ-бэйэбиттэн сылайбаккыт, салгыбаккыт дуо? Үгкүүттэн атын өссө тугу дьарыктанабыт?**

С.: – Итинник ыйыты элбэхтик кириэрэччи. Бэйэ-бэйэбитигэр үөрэнэн хааламмыт эбитэ дуу, гостуруолга, айанга тус-туһунан бардахпытна, суохтаабыт. Илиибит-атахпыт баайыллан хааларга дылы. Сулуумах сылдьар табыҕа суох. Дьизэбэ-уокка, олоххо-дьаһахха эмиэ биир көрүүлээхпит. Онон бииргэ сылдьарбыт салгымтыата суох. Төттөрүтүн, табыгастаах дьизэх сөп.

Э.: – Оннук. Бииргэ сылдьарга үөрэнэн хаалбыппыт. Дьизэбитигэр бырайыакпытын ырытыһабыт, сүбэлэһибит. Саҥа үгкүүлэрбитин чочуйабыт, арыт мөккүһүн да ылабыт. Мин үлэбиттэн быыс булан, саалаҕа дьарыктанабын, үгкүүлэри туруорабын. Оттон Саскылаана, ийэ киһи быһыытынан, оҕотуттан ордубат.

Дьикти үчүгэй эниэргийэни ылыаххыт

– **Эдуард, Дмитрий Артемьев “Бохсуруйуу” этно-испэктээгэр Сээнэгэй ойуун оруолун толорбутун. Ойуун оруолугар кириэр куттала суох дуо? Төһө ыарырҕаппыккын?**

Э.: – Ити оруолу эппиттэригэр бастаан салла санаабытым. Ойуун уобараһа, чакчы, уустук, кутталлаах даҕаны. Онуоха Дмитрий Егорович: “Үрдүкүлэргиттэн көрдөс. Сыанаҕа тахсыан иннинэ бэйэбин уонна сыананы ыраастаар”, – диэн сүбэлээбит. Хамсанылары түргэник үөрэппитим. Оттон уобараһы арыыһыны, турукка кириини ыарырҕаппыт. Аны туран, ойуун ыбысыарахан сонун кэпсэ, дүгүрүн тутан, биир чааһы быһа экирэһин сениэни эһэрэ сүрдээх. Аҕа кэлиэбэ сүбэтинэн сизери-туому толорбутум. Ойуун таҥаһа, анаммыт курдук, сөрү-сөпкө олоһбута. Сүрэхтэниим этэнгэ ааста. Сыратын ууран үлэһит киһи сылан сыл сайдан иһэр буоллаҕа. Онон ити уобарас бэйэм көрүүбүнэн силигин ситиэбэ диэн эрэнэбин. Баҕар, атын да көстүүлэниэбэ.

– **Репертуаргытыгар туох үгкүүлэр баалларый?**

С.: – Иккиэн, бириддиэлэн да толорор нүөмэрбит элбэх. Иккиэн саҕаны айарбытын сөбүлүүбүт. Кэргэним мэлдьи туох эрэ саҕаны, сонуну толкуйдаабыт буолааччы. Онно бэйэм көрүүбүн киллэрэбин, итэбэс-быһаас баарын көрөбүн. Биир тылынан эттэххэ, бэйэ-бэйэбитин ситэрсэбит, тыл быһаҕаһыттан, көрүүттэн өйдөһөбүт.

– **Буолаары турар айар киэһэбит сүрүн тутула тулуй?**

С.: – Бу үбүлүөй да, бэлиэ даата да буолбатах. Үгкүүлүүр үгэһнэригэр сылдьар кэргэни артыыстар диэн, тапталлаах тыйаатырбыт айар үлэбэтигэр үктэл буолар бэртээхэй түгэни тосхойдо. Көрөөччүлэрбитигэр саҥа туруорбут үгкүүлэрбитин, сүрүн оруоллары толорбут испэктээктэриттэн быһа тардылары таһаарыахпыт.

Э.: – Үгкүү диэн олус киэн, элбэх хайысхалаах эйгэ буоларын өссө төгүл итэбэйиэххит. Кэнсиэргэ, биллэн турар, үлэһит кэлэктиипит – Кыыл Уолун аатынан СӨ Үгкүү тыйаатыра – олоһу кыттар. Киэһэбитин бу сылар тухары хардарыта өйөһөн кэлбит ырыаһыт доһотторбут кизгэтиэхтэрэ. Кэнсиэр түмүгэр дьикти үчүгэй эниэргийэни ылыаххыт, чэбдик сүүрэн кириэ диэн эрэннэрэбит!

– **Махтал! Айар киэһэбит санаа хоту салалынны! Ситиһиини баҕарабын!**

Кэпсэттэ Туйаара СИККИЭР.

Лариса БУЛДАКОВА: “Тыа ыалын байылыат олобо олбуорун иһиттэн тахсар”

Томпо улуунун Саһыл бөһүөлэгэр бара сылдьан, 20-чэ сылы быһа обуруот аһын олордунан дьарыктанар РФ үлэтин бэтэрээнэ, СӨ тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна 70 саастаах Л.Г. БУЛДАКОВА дьиэтигэр-уотугар сырыттым. Кизэн бэйэлээх дьиэтин биир сырдык хоһугар арассаада араас көрүнгүн олордубутун сөбө-махтайа көрөбүн. Лариса Гаврильевна кэритэ сылдьан үүнээйилэрин туһунан хаһан, хайдах олордорун кэпсээбитин сэгээрэ истэбин.

Алтынньы саңатыгар диэри биэрэһин хомуйар

– **Обуруот аһын олордунан хаһаангыттан дьарыктанар буолбук-кунуй?**

– Бастаан 2003 сыллаахха обуруот аһын үүннэриигэ, батарыыга бааһынай хаһаайыстыба тэриммитим. Балачча ситиһиһлэнэн, “Саха сириҥ тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна” бэлиэни ыл-бытым. Обуруотум аһа “100 лучших товаров РС(Я)” уонна Арассыыйаҕа “Овощи открытого грунта” номинацияҕа Бочуот дуоскатыгар киирбитэ.

2004 сылтан дьон төһө наадыарын көрөн, хаппыыста, помудуор, окурсу арассаадаларын олордубутунан барбы-тым. 2005 сыллаахха 215 кв.м тэпили-иссэ туттан, нэһилиэнньэбэ арассаада 10-тан тахса көрүнгүн үүннэрэр буол-бутум. Ол курдук, сүннүүнэн, хаппыыста, сүбүөкүлэ, помудуор, окурсу, баклажан, болгар биэрэһэ, физалис, черника, тыкыба, кабачок, арбуз, дыня уонна сибэкки араас көрүнгүн олордубутум.

– **Билигин арассаада үүннэри үгэһнэн турар кэмэ. Ханнык үүнээйи сизмэтин бастаан ыһабынай?**

– Быйыл арассаада олордунан дьарыктаммытым орубуна 20 сыла бу-олар. Бастагы саҕалааһыным – болгар биэрэһин олордуттан саҕаламмыта. Туох-ханнык иннинэ элбэх хонуктаах үүнээйиттэн саҕалыбын. Холобур, болгар биэрэһэ тохсунньу бүтүүтүгэр ыстаха, аһа элбэх буолар.

Арассаада олордуохтаах буорун ыкса күһүн бэлэмниибин. Бастаан үлэ-лиирбэр араас инструкцияны ааҕан туһанарым. Кэлин уопутуран истэбим аайы бэйэм уопуппар олобуран буорбун оноробун. Быйыл туттуллубут буорбун тэпилииссэттэн ылабын. Хайаан даҕаны марганцовкалаах ууну кутан ыраасты-бын уонна вермикулиты, өрүс кумабын, оһох күлүн эбэбин. Тэпилииссэбэ сайын устата үстэ-хаста ноһуом, кунус эбэн биэрэбин, ынах, сылгы саабынан эби аһатабын. Эбии аһатар буочукабар сы-мыт хабын кыһыны быһа мунһан, ону үлтүрүтэн, луук, чосунуок хактарып, сыыс оту көөннөрөбүн. **Бэйэ онгоһуга буор, ханнык да атыы буорунааҕар үчүгэй, онно үөн-көйүүр төрүт үөскээбэт.**

– **Сизмэтин хайдах быһыылаахтык олордобун?**

– Элбэҕи үүннэрэр буолан, арассаада олордор хордуон дьааһык онгостобун. Ууга сиигирбэтин диэн, бөх угар ба-кыаттарын кэтэрдэбин уонна көмүрүө хаары кутан хонноробун. Сизмэлэрбин хайаан даҕаны марганцовкалаах уунан

сизмэлибин, хатарбаппын. Дьааһыктарбар 2 см гына ыһа-бын, сизмэм үр-дүгэр биирдии ха-аппыла 3% водород суурадаһынын кутабын. Си-эмэбин сабабын уонна эмиэ көмүрүө хаары кутабын, салапаанынан сабабын.

Сизмэлэрбин олордубут эрэннинэ таһырдыаттан киллэрэ-бин. Бааһынай хаһаайыстыба эрдэхпитинэ, биир сыл сүбүө-күлэбит сизмэтин умнан, ку-уллары таһырдыа кыстаппы-пыт. “Үлүйэн, үүммэтэ буолуо” диэн куттаммытым. Онтум, хата, дьибэс сыппыт сизмэтээбэр өлгөмнүк үүммүтэ. **Онтон ыла ханнык да сизмэ буоллун – ба-рытын таһырдыа туттабын.**

– **Көрдөххө, арассаада бөбөтүн олордубуккун.**

– Бу билигин олордубуттарым – болгар биэрэһин 10-ча көрүнгэ, элбэх хонуктаах тэпилииссэбэ олордубуттарым, помудуордар, черника (харас), ба-клажан, самбери, клубника, дьэдьэн; сибэккилэртэн – эустома, петунья. Ку-лун тутар ортотуттан орто больдохтоох помудуордары олордубут. Муус устарга – хаппыыста, сүбүөкүлэ, арбуз, дыня, кукуруза, подсолнух, амарант, физалис уонна таһырдыа үүнэр помудуордары олордубут.

Сибэкки 40-ча көрүнгүн муус устар 25-н эргин тэпилииссэбэ арассаада-лыбын, окурсу эмиэ. Моркуобу, сельдерейи, петрушканы, укурубу, са-лааты ыам ыйын маңнайгы аңаарыгар дьылыттан көрөн ыһабын. Сизмэ барыта олордуох иннинэ “обработканын” сөбүлүүр. Сибэкки сизмэлэрин гума-ка сытыаран ылыахха сөп. Арассаада олордор тэпилииссэм буорун сылаас марганцовкалаах ууну кутан ыраасты-бан, сылытабын. Өскө буору саңардар кыах суох буоллабына, фитоспорин-м паастатын ылан, ууга булкуйан кутуохха сөп. Мин уобурдуулартан сизмэ сиигир-дэрбэр гуматы уонна буорга фитоспори-ны эрэ туттабын. Онтон буорбун сахса-таары вермикулит кутабын. Обуруотум астарын, сибэккилэри бэйэм онгорбун уобурдуубунан аһатабын. **Эмтиирбэр мас күлүн туттабын.**

– **Арассаада көрүүтэ-истиитэ ула-хан болломтону эрэйэн эрдэбэ.**

– Эрдэ дьааһыкка олордубут арасса-адаларбын биир ыйдарын саҕана кыра иһиттэргэ көһөрөбүн. 102–150 микрон-наах салапаантан 14 см үрдүктээх, 7 см кэтиттээх иһити тигэн, ону толору силиһэ тахсыар диэри үүннэрэбин. Иһитим көңдөй буолар. Бастаан иһиппин аңаарыгар диэри бүк тутан, буор кутан олордобун. Онтон арассаадам улаатан истэбин аайы түһэрэн, буор эбэн иһэбин (көрдөрө-көрдөрө кэпсиир). Манньык иһит табыгастаах. Салапаан буолан, сиигин тутар, хаста даҕаны түһэрэбин-таһаарабын.

Бу билигин 2104 устуука биэрэс, помудуор атын иһиттэргэ көһөрүллэн (пикировка) турар. Сотору дьэдьэн, клубника көһөрөн олордубут. Арасса-аданы көһөрөргө манна ордук болломто ууруллуохтаах. Бастатан туран, буор олус инчэбэй буолуо суохтаах. Ол иһин сарсыарда уонна кизэһэ кыра-кыралаан сиигирдэбин. Аны дьибэс үүннэрэргэ хайаан даҕаны эби уот, сырдатты наа-да. Халлаан үчүгэйдик сырдаабытын кэн-нэ уоппун холбуубун, халлаан хараңарда да, сабабын. Хараңаҕа сынньаны, уо-скуйуу хайаан да наада дии саныбын. Күнүһүн арассаадаҕа актыыбынай олох наада диэммин, ырыа холбуубун, саха-лыы “Тэтим” араадыһа сонунна-рын бары “истэ тураллар”.

Сайынын олбуорум иһигэр мэлдьи ара-адыһа холбонон турар. Уу чуум-пу буоллабына, үүнээйилэrim хайдах эрэ с а н н ы а р к ө р ү н н э -нэллэр.

– **С а ы ы н тэлгэһэбэр тугу-тугу олордобун?**

– Сүннүүнэн, хап-пыыста, моркуоп, сүбүөкүлэ, тыы-кыба олордобун. “Үүнээйилэргин хайдах көрөү-нистэбин?” диэн интэриэһир-гийр буоллах-хына, бастаан хаппыыстаҕа тохтуум. Хап-пыыста арас-саадатын муус устар иккис аңаарыгар “без-горшечный ме-тод” диэн ньыманан олордобун. Ону эмиэ дьааһыктарга. Сиргэ тахсыар диэри буорун эбэн биэрэбин. Бэс ыйын 5-с, 7-с күннэригэр хаһыҥнаабатына, дьэ, сиргэ олор-добун. **Луункатыгар кыра уобурдуу, кумах, мас күлэ, лаабыр лиһин, сыттаах биэрэс кутабын.** Луункабын маргаанкалаах уунан ыраастыбын. Кирээдэм төбөтүгэр подсолнух, амарант, укуруоп, баархат сибэккилэри, аһаҕар календула олордобун.

Хаппыыстаны кыра эрдэбиттэн сар-сыарда эрдэ тээпкэлибин, күнүс тыып-паппын, кизэһэ сиик түһүтэ уу кутабын. Олордубутта ый буолуута төрдүгэр күл эбэтэр “горчицнай жмых” ыһабын. Үрүмэччи элбэх сылыгар жмыхпын кыһыл биэрэстибин. Олох үөн буола-ары гыннабына, үөрэ отун хойуу гына оргутан, ону ыстарабын. Лыах ыама-ламмыт (гусеница) буоллабына, “лепи-доцид от гусениц” диэни туттабын. **Ол эрээри мэлдьи тээпкэли, бэрийэ сырыттааххына, үөн соччо буулаабат.** Хаппыыстам сэбирдэбэ элбээтэ да, бэйэм онгорбун уобурдуубунан аһатабын. Сэбирдэбэ буорга тахсыбыта 10-ча хо-мутун кэннэ күллээх ууну ыстарабын.

– **Оттон атыттары...**

– Арбуһу, тыкыбаны оннук эл-бэх умнастаабаппын. Көрөн, арааста-ан быһабын. Туругун көрөн кабачогу соробор төрүт куоппаһырдыбаппын. Олбуорум иһигэр үүнээйи элбэх, онон тойон ыгырыа толору буолар. Ыарыыны

бохсорго түптэлиир үчүгэй.

Урут наар “районированной суорта-ры” олордорум. Холобур, помудуору. Билигин ханнык баҕарар сиргэ ыһааха сөп дии саныбын. Көрүөххэ-харайааха эрэ наада.

– **Сибэккини тэлгэһэбэр эрэ буол-бакка, өссө бөһүөлэк искибиэригэр эмиэ олордор эбикини дии.**

– Сэри бэтэрээннэригэр аһаммыт искибиэргэ быйыл 6-с сылбын сибэкки олордубут. Ылырыын 150 петуньяны олордубутум. “Ким даҕаны умнуллубат, туох даҕаны умнуллубат” диэн санааттан дьон-сэргэ көрөн үөрдүн, сэргэхсий-дин диэн уонна сиэннэрбэр холобур көрдөрөөрү олордубун.

– **Ылырыын төһө обуруот аһын олортун?**

– 2023 сылга, олох атын идэлээх киһи (идэбинэн финансистын) төрөөбүт төрүт буорбар-сирбэр бааһынай хаһаайыстыба тэринэн, обуруот аһын үүннэриинэн дьа-рыктаммытым 20 сылынан, бэйэм холбор син ситиһиһлээхпин. Тэлгэһэбиттэн ылар обуруотум аһыттан, бэйэбит сизби-пит таһынан, Хаандыҕаҕа баар “Илгэ” бааһынай ырыынаҕын маҕаһыныгар окурсуу – 209, помудуору – 232, хап-пыыстаны – 778, сүбүөкүлэни – 258, биэрэһи – 50-ча, тыкыбаны – 102, кабачогу – 53, моркуобу – 67 киһлэни туттаран атылаппытым. Маны сэргэ саас 3 тыһыынчаттан тахса арассааданы атылаабытым.

Быйыл арассаада үүннэриитинэн дьарыктаммытым 20 сылынан арыый элбэтэр былааннаахпын. Бүгүнгү туру-гуна, дьым иһигэр 3 тыһ. тахса арас-саада үүнэ турар.

– **Обуруот астарыттан сүбүөкүлэ, моркуоп, тыкыба, о.д.а. смузи онгостор ырысыаппын элпэккин ээ.**

– Кизэһэ утуйуом иннинэ тыкыбаттан, моркуоптан, помудуортан, сүбүөкүлэттэн смузи онгостон иһэбин. Блендэргэ 200–250 мг бэлиэтигэр диэри, холобур, помудуору кутабын, онно туус, саахар, сельдерей, петрушка, укуруоп (балартан хайатын сөбүлүүргүнэн), 1 кыра ньуо-ска корица, 2–3 куһуок күмүөн, бэйэн сөбүлүүр тумаларын кутабын уонна аһын төһө элбэбин көрөн, оргуйбут ууну эбэн эрийтэрэбин. Убаһа, хойуута – киһи бэйэтин баҕатынан. Баһаалыста, доруобуйаҕа туһалаах битэмииннээх смузи бэлэм.

– **Сорох обуруот аһа уонна сибэкки бэйэ-бэйэтин кытта барсыбат буолар. Ол ханныктарый?**

– Тэлгэһэ иһигэр хортуппуй үүммүт сиригэр эһилигэр хаппыыста, моркуоп, сүбүөкүлэ үчүгэйдик үүнэр. Окурсу уон-на помудуор биир тэпилииссэбэ тапсан үүммэтэр.

– **Кыһыҥгыга хаһаанан эрдэбин буолуо?**

– Үксүн сибизһэйдии тонгорон (замо-розка) хаһаанабын. Вакуумнуубун. Тыы-кыбаны, помудуору, сүбүөкүлэни, мор-куобу, биэрэһи, укурубу, петрушканы, сельдерейи кыһын кизэһэ утуйуом иннинэ СМУЗИ онгостон иһэбин. Ордук тыкыба уонна помудуор саахары түһэрлэллэр, искин-үөскүн ыраастылар, холестерин нуормаҕа түһэр.

– **Очотугар син дохуот киллэ-ринэн эрдэбин буолуо?**

– Бэйэбит сиирбит таһынан орду-бун батаран, эбии дохуот онгостобун. Ол эрээри, хомойуох иһин, киһи илиитин-атабын баайар баар. Бу – нолуок. Били-гин уһаайбалаах дьону барытын “само-занятоска” киллэрэн эрэллэр. Нолуок төлөөн олоор олбуорун иһин. “Тыты-мыахтарын да сөп этэ” дии саныбын. Ордубут аспытын ырыынакка атылыыр-га анаалыс туттарабын ээ. Дьингинэн, ол да сөп буолуо этэ. Тыа ыалын байылыат олобо олбуорун иһиттэн тахсар. Онон, сүөһүлээх, сылгылаах, обуруот аһын үүннэрэр дьон бары “самозанятость” буолар буоллубут быһыылаах.

Дьэ, бу курдук бо-чуоттаах сынныаланҥа табыстар да, быар ку-устан олорбокко, күөх сайын быһаҥыттан сомсон, дьыэ кэргэнин, биир дойдулаахтарын обуруот аһынан хааччылар үлэһит дьону көрсөн, кэпсэтэн дуоһуябын, кизэн туттабын.

Тыа сириҥ үлэһит дьонугар сүгү-рүйэбит.

Көрдө-иһиттэ Саргылаана БАҒЫНАНОВА, Дьокуускай – Саһыл (Томпо) – Дьокуускай.

“Азия оболоро” оонньуулар уотун 100 хонук иннинэ сахтылар

Кулун тутар 19 күнүгэр Өлүөнэ туруук хайкаларын тэллэбэр аны сайын ыытыллар “Азия оболоро” норуоттар икки ардыларынааҕы VIII Успуорт оонньууларын уотун ылыы сиэрэ-туома ыытылынна. Күрэхтэһии сабаланыа 100 хонук иннинэ уот эстэпиэтэтэ, өрөспүүбүлүкэбит бары улуустарынан унньуктаах үһүн (35 тыһ. ки-лэмиэтир) айанга турунна. Бу күн биир бэлиэ түгэнэ – дойду хоккейин “сулустара” Саха сири-н сүүмэрдэммит хамаандатын кытта “Сэлии лиигэ-тэ” диэн табаарыстыы көрсүһүүлэрэ. Бу, чахчы, биһиэхэ өссө хаһан да буола илик устуоруйа түгэнэ. Ол туһунан сурукка тиспит репортажпар сиһилии аабын, биир идэлээхтэрим фотоаппарат харабар хатаабыт хаартыскаларын сэргии көрүн.

Айылба алгыһы түстээтэ

Сааскы саймаархай күн Өлүөнэ очуостарын оройугар күн көмүс сарда-галаарынан ыһахтана оонньуура, биир да кыырпах быллыта суох ып-ыраас хал-лааннаах сааскы күнгэ арай суордар элиэтии көтөллөрө. Ол эрэри, халлаан сарсыардаттан төһө да туран биэр-дэр, аһаҕас сиргэ хотуттан 8 миэтэрэ түргэннээх сытыы тыал киһи сирэйин быһыта охсон аһара, халыг таһаас-сап абырыа суох курдуга. Күнүс 13 чаастан алгысчыт былыргылыы сиэри-туому туһунан, аал уоту чокуур тааһынан сахта, алгыс тылын анаата. “Азия оболоро” оон-ньуулар кутаа уотун аналлаах иһитигэр дабайа тутан сахтылар. Мантан сал-гыы уоту харайааччылар Саха сири-н ураты миэстэлэринэн, бары улууһу, куораты таарыйан ааһыахтара. Онон өрөспүүбүлүкэ хас биирдии олохтообо бу ураты түгэнгэ кыттыһыан сөп. Фа-келы биллэр-көстөр спортсменнарбыт, өрөспүүбүлүкэ бочуоттаах олохтоохторо – уопсайа 550 киһи – илииттэн илиигэ тиэрдэн, киэн-нэлэмэн Сахабыт сири-н эргитэн аҕалыахтара. Эстэпиэтэ кулун тутар 20 күнүттэн Хангалас улууһун киинэ Покровскайтан сабаланаан баран, аны сайын бэс ыйын 26 күнүгэр Оонньуулар үөрүүлээх аһыллыыларыгар “Туймаа-да” стадионуга түмүктэниэ. Дьиктитэ диэн баар: алгыс түстэммитин, уот сабыллыбытын кэннэ тыаһынан куһуура турбут күн-дьыл мэлдьэспиттии уоскуй-ан, наскыйан хаалла! Ытык сир айылбата бэйэтинэн Оонньуулары албаабыт курдук буолла! Тэрээһини сахалыы бууктаах сонноох дьахтар аймах, саха боотурдара, ньургун уолаттара, култуура уонна ускуу-стуба колледжын устудьуоннара, түөрэм туйахтаах аттар кизгэттилэр.

Уоту сабар сиэргэ-туомна өрөспүү-бүлүкэ салалтата, ыгырылыах ыал-дьыттар, тэрийээччилэр уонна тэрээ-һингэ кыттыан баҕалаахтар тобуоруһа муһуннулар.

Айсен Николаев, Ил Дархан:

– Бастакы бэрэсидьиэн Михаил Николаев 1996 сыллаахха саҕалаабыт дьыалата толору кыабын ылан, сайдан, тэнийэн, “Азия оболоро” Саха сири-н эрэ буолбакка, бүтүн Арассыыйа символа буолла. Төһө да саансыйа хааччахтаар, биһиги сирбит-уоппут дьыннээх спор-

тсменнары түмэр, добордохууну, или-эйэни эргитэ тутар киин буолла. Манна чиеһинэй күрэхтэһиигэ кыттаары аан дойду араас муннугуттан үүнэр-сайдар ыччат тобуоруһа мустар. “Азия оболоро” оонньуулары биир сомого буолан, үрдүк таһымна ытарга бэлэммит!

Станислав Поздняков, Арассыи-йа Олимпийскай кэмитиэтин бэрэ-сидьиэнэ, Олимпиада 4 төгүллээх чөмпүйүөнэ:

– Арассыыйа Олимпийскай кэми-тиэтин аатыттан бу ураты сиргэ туран, истинг эбэрдэбин тиэрдэбин! Физи-ческэй култуураба, успуорка улахан болбомтону ууаргыт иһин махталбын биллэрэбин! “Азия оболоро” оонньуулар кыттылаахтара олимпийскай хамсааһын бары идеятын – добордохууну, кы-айыыга, бастыг буолууга дьулууру уонна утарылаһааччыга убаастабылы – тутуһохтара диэн бигэ эрэллээхпин!

Владимир Максимов, “Азия обо-лоро” Норуоттар икки ардылары-нааҕы кэмитиэт бэрэсидьиэнэ:

– Хайа баҕарар норуокка уот сылааһы, мунутуур күүһү эрэ буолбакка, олобу түстүүр уонна иннин диэки сирдиир өйдөбүллээх. Бу хаалбыт 100 күн устата уот эстэпиэтэтэ хас биирдии улууска тиийиэ. Бу тэрээһин Саха сири-н киэн-нэлэмэн сири-н хабыаба уонна аны сайын буолаары турар улахан күрэхтэһии иннинэ барыбытын сомоболуу тутуоҕа. “Азия оболоро” ытыллар сиригэр успу-орт инфраструктура сайдар, элбэх тутуу

ыытыллар, саҕа инбэнтээр ылыллар. Өрөспүүбүлүкэ бүтүүнэ Оонньуулар аһыллыларын долгуйа күүтэр!

Вячеслав Фетисов, Олимпиада икки төгүллээх чөмпүйүөнэ, “Азия оболоро” Оонньуу посол, Судаары-стыбаннай Дуума дьокутаата:

– Дойдубут ураты тыыннаах кэрэ сиригэр кэлэммин, үөрэн турабын! Бу күрэхтэһии “Азия оболоро” диэн Саха сири-н бастакы бэрэсидьиэнэ Михаил Николаев олус да сөпкө ааттаабыт уонна бу тэрээһининэн барыбытыгар улахан кыабы биэрбит эбит! Бу үгэс манньк үтүөкэн дойдуга өссө да салбанан ба-рыа. Күрэхтэһиигэ кыттыахтаах оболор ортолоругар дойдубут инники эрэллэрэ, чулуу спортсменнара баалара буолуо диэн эрэнэбин. Бэрэсидьиэнмит успу-орт сайдыытыгар олус элбэҕи онордо, онон биһиги оболор кыахтарын толору көрдөрөллөрүгэр төһүү буолуохтаахпыт.

Оонньуулар уотун үөрүүлээх си-эрэ-туома оһуокайынан түмүктэннэ. Мустубут дьон илии-илиилэриттэн ыл-сан, тобонох-тобонохторуттан тутуһан, оһуокайы оройуттан туттулар.

Татьяна Арнтгольц, киинэ, тыйа-атыр артыһа:

– Саха сиригэр кэлбитим нэдиэ-лэттэн ордон эрэр. Олус диэн астына, үөрэ сылдыабын, хас күнүм бары-та бырааһынньык кэриэтэ! Манньк үтүөкэн, эйбэс-сайаҕас, ыалдьытым-сах дьонноох дойдуну өссө билиэм эрэ, суох эрэ. Кэлэн турар сирбитин ытык сир диэбэтэхтэрэ да буоллар, тута биллэр: киһи кутун-сүрүн ортотунан киирэр, долгутар, күүскэр күүс эбэр. “Азия оболоро” туһунан истибитим, тэрийээччилэргэ, кыттааччыларга ситиһиини баҕарабын!

Ульяна Тимофеева, 88 сааһыгар сылдыар ытык кырдыаҕас, Сиинэ олохтообо:

– Мин элэрээссийэлэнэн табыстым, ол иһин хаамар кыабым суох. Бу уолум салааскаба соһон аҕалла. Дьынгэр, бэйэм да сүүрэн кытыгырайан кэлиэм этэ (кулэр). Дойдубар ытыллар сүнгэн тэрээһини көтүрөм табыллыбат! Төһө да состордорбун, анаан-минээн дьону-сэргэни кытта бииргэ буолаары, үөрүү үллэстээри кэллим.

Табаарыстыы көрсүһүүгэ добордохуу кыайда!

Өлүөнэ туруук хайаларын тэллэбэр уонча олимпионик хоккейдаабыта – Саха сири-н успуордун устуоруйатыгар хаһан да буолбатах түгэн. Аан дойду номохто-ро, дойду хоккейин сүһүмнүүр сулустара Вячеслав Фетисов, Алексей Касатонов, Алексей Гусаров, Сергей Шепелев, Анд-рей Коваленко, Борис Миронов, Евгений Давыдов, Вячеслав Буцаев, Ирек Гимаев Саха сири-н сүүмэрдэммит хамаандатын кытта оонньоотулар. Мууска бэтэрээн-нэр эрэ буолбакка, оболор эмиэ тахсан оонньоотулар. 20-лии мүнүтүлээх икки түһүмэх түмүгүнэн ахсаан: 6:6. Ол эбэ-тэр бу көрсүһүүгэ добордохуу кыайда! Көрөөччүлэр катого тула олонор, “шаа-айбу, шаа-айбу” диэн ыһытаан-хаһытаан, “ыалдьан”, матч тэтимин

күүркэтэн биэрдилэр. Оонньуу кэнниттэн мустубут дьон аатырбыт спортсменнары кытта хаартыскаҕа түстүлэр, автограф ылылар.

Алексей Гусаров, Олимпиада чөмпүйүөнэ, аан дойду үс төгүллээх кыайылааҕа:

– Оонньуу олус тынгааһыннаахтык барар! Утарылаһааччыларбыт үчүгэйдэр, күүскэ оонньуулар, ол эрэри биһиги маастарыстыбабыт баар бөбө буоллаба дии. Ирбэт тон үрдүгэр, чахчыта, биир-дэ да хоккейды иликпин (кулэр). Олус ураты турукка сылдыабын. Саха сиригэр аан маҕнай үктэнним, наһаа кырасыбай айылбалаах кэрэ-бэлиэ сиргэ оонньуу-буттан, улахан тэрээһингэ кыттарбыттан сүргэм көтөбүллэн, астынан сылдыабын. Күн-дьыл да туран биэрдэ, аҥаардас бу толору мустан олорор көрөөччүлэртэн истинг ийии, эниэргийэ киирэр. Тэрийэ-эччилэр манньк көрсүһүүнү ыппытара бу улаатан эрэр уолаттарга хоккей курдук дьыннээх эр дьон оонньууларыгар өссө улахан интэриэһи үөскэтиэ, кыайы-га кынаттыа диэн эрэнэбит. Биһиги бүгүнгү сыалбыт – ычакка бэйэбит холобурбутун көрдөрүү, уопупуттан бэрсии. Саха сиригэр хоккей инникилэ-эх, күлүүскэни кытта добордоспут спор-тсменнарга ситиһиилэри баҕарабын!

Анна Богалий, Олимпиада икки төгүллээх чөмпүйүөнэ:

– Саха сиригэр хаһыс да сырым, бу иннинэ “Азия оболоро” оонньуулар уотун субу манна кэлэн, сабан турабын. Олус тэрээһиннээх наһаа үчүгэй күн буолла. Мин хайыһарбынан буолбакка, бүгүн му-уска ханкыга турдум, илиибэр күлүүскэ ыллым. “Легендалар” хамаандаларыгар киирэммин, хоккей умсулганнаах оон-ньуутугар кыабым баарынан кыһалла сатаатым! Тэрийээччилэр уоту уматыы сиэринэн эрэ мунгурдаммакка, матч ыппытара олус үчүгэй! Саха сиригэр кэлэн, мууска хоккейдыам диэн, хаһан санаабытым баарай (кулэр). Дьонгутун-сэргэбитин олус сөбүлүүбүн, кэлэр көрсүһүүлэри күтэ хаалабын!

Леонид Спиридонов, СӨ физиче-скэй култууратын уонна успуордун миниистрэ:

– Хас эмэ күн бэлэмнэнэн, эрдэттэн хоккей катогар муус кутан, сирбитин-уоппутун тупсаран, тэрээһинмит санаа хоту ааста. Оонньуу уотун айылбаыт кытта албаата! Сааскы ылаангы күн дьон-сэргэ өрө көтөбүллэн, таһнан-симэнэн, успуорт бырааһынньыгын үтүөкэн түгэни көрдө-иһиттэ, пааркаба ыалдьыттаата, биллэр “сулустар” оон-ньууларын илэ көрдө. Мин эмиэ мууска тахсан холонон көрдүм, хаһан даҕаны хоккей оонньооботобум эрэри. Оттон уонна бу курдук аан дойдуга барытыгар киэнник биллэр дьону кытта биир мууска оонньообуппут даҕаны устуоруйа түгэн буоллаба дии! Уонча олимпионик, аан дойду, Дьобуруопа чөмпүйүөннэрэ Саха сири-н мууһугар оонньоотулар. Хаһан манньк буолбутуй?! Онон улуу дьону кытта илин-кэлин былдыаспыптыын өйдүү-саныы сылдыарытыгар да астык!

Бу курдук “Азия оболоро” оон-ньуулар кутаа уотун сабар тэрээһин Өлүөнэ очуостарын тэллэбэр бэрт тэрээһиннээхтик ааста. Мустубут дьон маастардар муус онһуктарын сэргии көрдүлэр, оболор сырттан сырылаатылар, итии чэй, шашлык, ас-үөл тардылынна, ырыа-тойук дь-изэрэйдэ, успуорт бырааһынньыга барыбыт сүргэтин көтөхтө, оһуокай тыллара очуос таастарга сааллан, Эбэ үрдүнэн дуораһыйдылар!

Аны 100 күнүнэн Хангалас ытык-бэлиэ сиригэр сабыллыбыт уот “Азия оболоро” оонньуулар саҕалам-мыттарын туһуһулаан, стадионуга күөдүйэ умайыа.

Айаана ЛАРИОНОВА.

“Васса” маҕаһыын: барыта кэрэ аҥаар туһугар!

“Васса” маҕаһыын аһыллыабыттан кэрэ аҥаардар сонно олус сөбүлээбиттэрэ. Дьокуускай куорат эрэ буолбакка, бэл, тыа сирдэриттэн кытта кэлэн таннан-саптан, кизргэнэн-симэнэн барар буолбуттара. Биридэ билэр кыыспын уулуссаҕа көрсө түһэн, тупсабай быһыылаах халтан сону кэтэ сылдыарын бэлиэтии көрөн, хантан атыыласпытын ыйыталаспыппар: ““Васса” маҕаһыынтан таннар буолбутум ыраатта. Хаачыстыбата сыанатыгар эппиэттир. Танас арааһа баар”, – диэбитэ. Маҕаһыыны хайаан да баран көрөрүм, бэйэбэр сөптөөбү чахчы буларым туһунан эппитэ.

“Васса” маҕаһыын дириэктэрэ, атыы-тутуу эйгэтигэр уопуттаах урбаанныыт Василиса Рубцова “Кыымҥа” ыалдьыттыыр.

– “Васса” – атыттартан ураты тыыннаах, нууччалыы эттэххэ, “изюминкалаах” маҕаһыын. Тугунан дьону тардарый?

– Сүрэбин сытар, ис дууһабыттан сөбүлүүр-ылынар үлэн, дьыалан ордук табыллар. Урбаанҥа эмиэ оннук. Муода эйгэтигэр ийэбит кыра эрдэ-питтэнтэн сыһыарбыта. Учуутал идэлээх эрээри, иистэнэрин сөбүлүүр. Араас таҥаһы тигэн кыргыттарын таһыннара. Маҥнай сабалыырбытыгар, оччолорго эдэр буоллахпыт, ыччакка аналлаах таҥаһы атыылыырбыт.

Олох сиэринэн сааһыран истэхпит, кэлин орто саастаах кэрэ аҥаардарга сөптөөбү атыылыыр буолбуппут. Маҕаһыыммыт хас биридди таҥаһын, кизргэлин бэйэ-битигэр талар курдук көрөн, элбэхтэн сүүмэрдиибит. Айанҥа сылдьан табаары атыылаһы, дьингэ, олус тизтэллээх, ыксаллаах. “Чэ, бу да барсыаҕа” диэн көтүмэхтик сыһыаннаспакка эбэтэр чэпчэкигэ атыылаһан баран, ыараханҥа батара сатаабакка, чахчы, үчүгэй диэбиппитин эрэ талан атыыга таһаарабыт. Ону килийин билэр эбит. Маҕаһыыммыт таҥаһын бэйэбит эмиэ таннабыт: ис тангастан сабалаан халтан сонугар тийэ. Оччоро килийин эйиэхэ ордук итэбэйэр, эрэнэр уонна аһыллар. Бу дьыалабытын олус сөбүлүүбүт, ийэ оҥотун бүөбөйдиирин курдук, ис сүрэхпиттэн кыһаллабыт.

– Аны туран, табыгастааҕа диэн, эһиги маҕаһыын-гытыгар киирэн баран, киһи ис таҥаһыттан тас таҥаһыгар диэри талбытын таннан тахсыан сөп.

– Оннук. Ис таҥаһы Кытай фабрикатыгар тигиллбиттэртэн саамай хаачыстыбалаахтарын талан аҕалабыт.

Термобелье эмиэ баар. Бырааһынныкка кэтиллэр былаачыйаттан сабалаан күннээбигэ кэтэргэ, кууркаҕа, сонҥо тийэ атыылыбыт. Кизргэллэр, атах таҥастара эмиэ бааллар. Килийиннэрбитигэр табыгастаах буоларын, барытын биир сиртэн атыылаһар кыахтаналларын туһугар.

– “Таҥаскыт саха дьахтарын быһыытыгар-таһаатыгар сөрү-сөп ололорлор” диэн астыналлар. Арааһа, кэпсээбитиг курдук, бэйэбитигэр талан ылар буолангыт буолуо. Санга табаар төһө өр буола-буола кэлэрий?

– Саха дьахталларын быһыыта-таһаата ураты: сиспит кылгас, уңуохпут да уһуна суох. Ону таҥас көмөтүнэн көннөрөн, кэрэни бэлиэтээн биэриэххэ сөп. Килийиннэрбитигэр сөрү-сөп ололор буоланнар, харчы төлүү-төлүү ательеҕа баран кыччаттара сатаабаттар, эбии түбүгүрбэттэр. Маҕаһыыммытыгар санга табаар тохтоло суох кэлэ турар. Атыыламмакка өр турар таҥас диэн суобун тэнгэ. Кэрэ аҥаар кизргэнэр-симэнэр кэмнэрдээх. Ол кэмнэргэ күн аайы кэриэтэ санганы-сонуну атыыга таһаарабыт.

– Сыанабыт хайдаҕый? Аахсыһа, чэпчэтии баар дуу?

– Маҕаһыыммыт биир уратыта – сыанатыгар. Билингги уустук кэми учуоттаан, хаачыстыбалаах табаары сөбүгэр сыанаба атыылыбыт. Мэлдьи атыылаһар килийиннэр-дээхпит. Кинилэри өйөөн, 25 %-наах чэпчэтиилээх каартаны биэрэбит. Атыылаһааччылар бары 5–25 %-на диэри чэпчэтиилээх каартанан туһаныахтарын сөп. Өссө “ЮДС” чэпчэтии систиэмэтин киллэрээри сылдыабыт.

– Маҕаһыынҥыт социальной ситимигэр муусука добуһууллаах үңкүүлүү-үңкүүлүү, ардыгар дьэбэлээх “рилстэри” устан таҥастары көрдөрөр кэрэ аҥаардар эдьиийдиги-балыстыгыт дуо? Бары кырасыабайгыт, маарыннаһаргыт да бэрт.

– Үс кыыс – Вера, мин, Валя – бииргэ төрөөбүттэрбит.

Тастын эдьиийбит Ольга тулаайах хаалбытыгар дьонум иитэ ылбытара. Бииргэ төрөөбүт кэриэтэбит. Кыргыттар бииргэ тутуспутунан сылдыабыт, биир дьыаланан дьарыгырабыт. Аны туран, олус күлүүктэрбит, көр-нар аргыстаах сылдыабыт, идиэйэ бөбөбүт. Устууларбытын бэйэбит толкуйдаан, устан, танган таһаарабыт. Сэнээрэн, кэтэһэн көрөр дьон баарыттан үөрэбит.

– “Васса” маҕаһыын улаатта-кэнээтэ. Өссө туох былааннааххытый?

– Маҕаһыыммыт куорат киинигэр, көстүүлээх сиргэ көстө. Атыылаһааччыларбыт үгүстэрэ массыналлаахтар, онон парковканы улаатыннардыбыт. Оптуобус тохтобула эмиэ чугаһаан биэрдэ. Килийиннэрбит бабаларын толорго кыһаллабыт.

Маҕаһыыммыт миэстэтин куортамныыбыт. Инникитин миэстэ атыылаһан, маҕаһыыммыт үлэлиир истиилин уларытар бабалаахпыт. Дьокуускайга киэн-куон, табыгастаах, кэрэ аҥаардар кэлэн чэй иһэ-иһэ, кэпсэтэ-кэпсэтэ таҥас талар, сэргэхсийэр шоурум-маҕаһыыннара суобун тэнгэ. Биһиги итинник маҕаһыыны үлэлэтэхпитин бабарабыт. Барыта кэрэ аҥаардарбыт туһугар!

Диана КЛЕПАНДИНА.

Аадырыһа:

Дьокуускай, Курашова ул. 27/1

Билсэр төл.: 8(999)-174-75-33

“Васса” маҕаһыыны аргыс оңостуоң – мэлдьи кэрэ буолуоң!

Төлөбүрдээх матырыйаал.

Ганза

ШОК ЦЕНА

129⁹⁹ Р

ШОК ЦЕНА

119⁹⁹ Р

ШОК ЦЕНА

89⁹⁹ Р

ШОК ЦЕНА

107⁹⁹ Р

ШОК ЦЕНА

599⁹⁹ Р

ШОК ЦЕНА

187⁹⁹ Р

ПОЛНЫЙ СПИСОК АДРЕСОВ СМОТРИТЕ В 2ГИС

-22% СОЦИАЛЬНЫЕ СКИДКИ

- ПЕНСИОНЕРАМ
- ЛЮДЯМ с ограниченными возможностями здоровья
- МНОГОДЕТНЫМ

КАЖДЫЙ ПОНЕДЕЛЬНИК И ЧЕТВЕРГ, ПРИ ПРЕДЪЯВЛЕНИИ УДОСТОВЕРЕНИЯ ИЛИ СПРАВКИ

КАЖДЫЙ ВТОРНИК, ПРИ ПРЕДЪЯВЛЕНИИ СПРАВКИ МСЭК

КАЖДУЮ СРЕДУ, ПРИ ПРЕДЪЯВЛЕНИИ УДОСТОВЕРЕНИЯ МНОГОДЕТНОЙ СЕМЬИ

*СКИДКА НЕ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ НА ПРОДУКТЫ ПИТАНИЯ, АКЦИОННЫЙ ТОВАР, ТАБАЧНЫЕ ИЗДЕЛИЯ И ПОДАРОЧНЫЕ СЕРТИФИКАТЫ. ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ СКИДКИ НЕОБХОДИМО ПРЕДЪЯВИТЬ ДОКУМЕНТ ПОДТВЕРЖДАЮЩИЙ СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС. ПОДРОБНОСТИ У ПРОДАВЦОВ-КОНСУЛЬТАНТОВ.

ПОДПИШИТЕСЬ И УЗНАВАЙТЕ ПЕРВЫМИ О НОВЫХ АКЦИЯХ

Реклама

ССУДО-СБЕРЕГАТЕЛЬНЫЙ СОЮЗ

СБЕРЕЖЕНИЕ “РОСТОК”

С ДОХОДНОСТЬЮ ДО 18% ГОДОВЫХ*

8(4112)32-50-90

SSSCREDIT.RU

Реклама. Сбережение “Росток”. Сумма: 1000 - 2000000 руб. Срок: 12 мес. *Начисление процентов: 1-2 мес - 18%; 3-4-й мес - 16%; 5-6-й мес - 14%; 7-12-й мес - 12%. Начисления процентов — ежемесячно. Снятие процентов — доступно ежемесячно при личном обращении. Пополнения — до максимальной суммы. Частичные снятия — до 20% от суммы остатка за весь срок действия договора. Пролонгация — не предусмотрена. При досрочном расторжении ставка равна 2% годовых. Только для пайщиков СКПК “Ссудо-Сберегательный Союз”. ИНН 1435140164. Наш сайт ssscredit.ru. Данные актуальны на 19 марта 2024г. Изображение от пайщиков на Freepik

СКПК “Ссудо-Сберегательный Союз” был образован 3 сентября 2003 года в г. Якутске под руководством выпускников Московского государственного университета экономики, статистики и информатики Павлова Николая Николаевича и Яковлевой (Нелакировой) Юлии Михайловны.

В 2005 году открылись первые дополнительные офисы в с. Майя и в с. Намцы, руководителями которых стали Тихонова Диана Дмитриевна и Назарова Зоя Дмитриевна. На сегодняшний день Кооператив имеет 15 офисов в 12 районах Республики Саха (Якутия). А именно в Амгинском, Верхневильском, Горном, Мегино-Кангаласском, Намском, Нюрбинском, Среднеколымском, Сунтарском, Таттинском, Чурапчинском, Усть-Алданском районах и в г. Якутске.

За 20 лет работы штат Кооператива вырос более чем в 25 раз, была сформирована большая база пайщиков, внедрены современные технологии для удобства пайщиков, а также для упрощения работы сотрудников. Клиенты Кооператива могут получать займы без посещения офиса — дистанционно, а также оплачивать займы и пополнять сбережения онлайн. Это очень удобно, особенно в межсезонье, когда нет дорог, или во время сенокоса, охоты или рыбалки, когда нет времени посещать офис. Большое количество пайщиков выбирают СКПК “Ссудо-Сберегательный Союз” с самого основания, что является показателем надежности и качества предоставляемых им услуг.

Кооператив помогает людям осуществлять мечты и выручает в затруднительные моменты. Ежегодно проводятся конкурсы и розыгрыши среди наших клиентов и дарятся ценные подарки победителям. Кооператив поддерживает школьные агропроекты, поддерживает экологию, растениеводство и садоводство, занимается благотворительной деятельностью, выступает спонсором на фестивалях и конкурсах, а также вносит вклад в социальное развитие.

Специально для пайщиков Кооператив предлагает сбережение “Росток” с повышенной доходностью. Подробные условия можно узнать на сайте **ssscredit.ru**

Все актуальные новости из жизни Кооператива публикуются в телеграм-канале **@ssscredit**.

Единый номер СКПК “Ссудо-Сберегательный Союз” 8(4112)32-50-90.

Реклама

Убайбыт үтүө аатын сырдык сулус онгостон, өрүү сүрэхпитигэр илдэ сылдыахпыт...

Тапталлаах кэргэним, күндү убайбыт, таайбыт, СӨ, Арассыыйа доруобуйатын харыстабылын туйгуна, СӨ үтүөлээх бырааһа, Кэбээйи улуунун уонна Мукучу нэһилиэгин бочуоттаах олохтообуо

**АФАНАСЬЕВ
НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ**

Биһиги кэккэбиттэн, оспот диринг бааһы хаалларан, ыарахан ыарыыттан соһуччу олохтон туораабыта кулун тутар 22 күнүгэр 40 хонугун туолар.

Николай Николаевич 1956 сыллаахха алтынньы 18 күнүгэр Кэбээйи оройуонун Мукучу бөһүөлэгэр Николай Федотович уонна Мария Федотовна Афанасьевтар дьиэ кэргэннэригэр күн сирин көрбүтэ. Төрөппүттэрэ эрдэ өлөн, 3 сааһыгар тулаайах хаалбыта. Убайа Христофор Николаевич кэргэнэ Марфа Егоровналыын кырачаан киһини иитэ ылбыттара. Саҥаһын “ийэ” диэн иһирэх тылынан ааттаабыта, биһиэхэ, балтыларыгар, улахан убай буолбута. 1975 сыллаахха Танара орто оскуолатын бүтэрбитэ. Оскуолаба үөрэнэр сылларыгар убайбыт при-

школьной участвак “Тыыннаах муннугун”, сайынҥы обуруотун солбуллубат салайааччыта буолбута. Биһиги, балтылара, батыһа сылдьан, куруолуктары, холууптары, кустары сэргии көрөрбүт, обуруокка уу кутуһан, сыыс оттоһон илин-кэлин түсүһэрбит. Оскуола кэнниттэн “Холбос” потребкооперация тэрилтэтигэр үлэлээбитэ. Убайбыт оҕо эрдэбиттэн быраас буолан оонньоон, “ыарыйдахпытына” эмтиирэ. Кини “приёмугар” кириэрэри уочараттыырбыт. Эмэ туус, саахар буолара. Анаабыт эмиттэн түргэнник “үтүөрэрбит”. Баҕатын толорон, 1979 сыллаахха СГУ медицинскэй факультетын лечебнэй отделениетыгар үөрэнэ кирибитэ. Үөрэбин кэмигэр куорат балыһаларыгар дьуһуурустубалыыра, сайынын тутар этэрээккэ үлэлиирэ. Убай диэн үрдүк ааты эпипэтинэс гынан сүкпүтэ. Дойдугар сынныаланҥа үлэлээбит хамнаһынан барыбытыгар кэһиилэнэн, үөрэн-көтөн кэлэрэ. Күндү убайбыт кэлэрэ улахан бырааһынньык буолара. 1985 сыллаахха үөрэбин бүтэрэн, үлэтин Өрөспүүбүлүкэтээби килииникэли балыһа приёмнай отделениетыгар терапевт бырааһынан саҥалаабыта. Мантан саҥалаабыта, быраас бүппөт түбүктээх, кыһамнылаах үлэтэ. Николай Николаевич 1990–1992 сс. Иркутскайдаагы медицинскэй университетка ординатуратын ааспыта. 1992–2000 сс. Дьокуускай куорат килииникэли балыһатын сүрэх-реанимационнай отделениетыгар кардиологунан үлэлээбитэ.

Николай Николаевич 2000–2021 сс. Гериатрической киингэ реанимация уонна интенсивнэй терапия палаатын сэбиэдиссэинэн өр кэмгэ үлэлээбитэ. СӨ уонна Арассыыйа харыстабылын үтүөлээх бырааһа Горохова Зоя Прокопьевна салайбыт илээх кэлэктиибэ өрөспүүбүлүкэбэ гериатрической сулуусу сайдытыгар улахан кылааты киллэрбитэ. Николай Николаевич реанимация уонна интенсивнэй терапия палаатыгар ыарыһахтарга үрдүк квалификациялаах көмө онгоһулларыгар улахан болҕомтотун уурбута. Кини эмтиир ньыматын биир идэлээхтэрэ сыаналаабыттара. Николай Николаевич элбэх эдэр көлүөнэ быраастарын үөрэппитэ-такайбыта, улахан махталларын ылбыта. Хоруона хамсыгын кэмигэр ыарыһы утары биир идэлээхтэрин кытта эрдээхтик турууласпыта. Арассыыйа Доруобуйатын харыста-

былын министиэристибэттэн “Хамсык ыарыһы утары охсунууга кылаатын иһин” диэн мэтээлинэн бэлиэтэммитэ.

Убайбыт Мария Ефимовналыын 1985 сыллаахха алаһа дьиэ тэринэн, ньир бааччы олохтоох дьоһун-мааны ыал буолбуттара. Сырдык, сылаас дьиэлэригэр балтыларын, аймахтарын, доһотторун өрүү үөрэ-көтө көрсөллөрө. Миннигэс толору астаах сандалы тула олорон, дьиэ кэргэммит туһунан, ситиһилэрбитин, инники былааннарбытын кэпсэтэрбит. Сайынын убайбыт аах дьиэлэрин тулата сиздэрэи сибэккинэн симэнэрэ, обуруоттарыгар обуруот аһын арааһа өлгөмнүк үүнэрэ. Убайбыт ийэтин олус таптыыра. Ийэбит кырдыар сааһыгар кэргэнэ Мария Ефимовналыын оҕолуу бүүбэйдээн, эмтээн-томтоон олобун уһаппыттара. Убайбыт убай быһыытынан амарах кыһамныта, таптала, истинг, сүбэтэ-амата барыбытыгар тийэрэ. Оннук аламабай, аһыныгас майгылааба, киэн көбүстээбэ. Оҕолорбут, сиэннэрбит тустарыгар олус кыһаллара, хас биирдиилэригэр зэйбэс сүбэһит буолара. Биһиги аймах тумус туттар улахан киһибит, Убайбыт биһиги олохпутун күн курдук сырдатара, ситиһилэрбиттэн олус үөрэрэ, инникигэ сирдиирэ. Уопускабыт кэмигэр, бары түмсэн, ыраах дойдугарга айаннаан, дуоһуя сынныанан кэлэрбит, өрө көтөбүллэн, салгыы олох үөһүгэр түһүнэрбит. Бииргэ сир астаан, бултууан, үөрэрбит-көтөрбүт. Маны барытын убайбыт барахсан тэрийэрэ. Киниэхэ мунура улахан махталлаахпыт. Олобу олус таптыыра, олох кэрэтиттэн дуоһуяра... Чугас киһибитин сүтэрбит ыарахан күннэрбитигэр күүс-көмө, өйөбүл буолбут убайбыт доһотторугар, оскуолаба, университетка бииргэ үөрэммит оҕолоругар, аймахтарбытыгар, Үрүн Күөлгэ олорор чугас ыалларбытыгар, Дьокуускай куорат килииникэли балыһатыгар, Гериатрической киингэ үлэлээбит биир идэлээхтэригэр улахан махталбытын тиэрдэбит. Убайбыт үтүө аатын сырдык сулус онгостон, сүрэхпитигэр өрүү илдэ сылдыахпыт, олорбут дьоһуннаах олобун оҕолорбутугар, сиэннэрбитигэр холобур туттан кэпсии сылдыахпыт.

Кэргэнэ, балтылара.

Күндү киһибитин өрүү өйдүү-саныы сылдыахпыт

43 сыл бииргэ олоҕор-бут тапталлаах кэргэним, аҕабыт, эһэбит

НОЕВ АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ

ыарахан ыарыыттан 2024 олунньу 9 күнүгэр күрэммитэ. Бу дьыл кулун тутар 19 күнүгэр 40 хонугун туолла.

Күндү киһибит 1955 балаһан ыйын 22 күнүгэр Бүлүү куоракка төрөөбүтэ. 4 оҕоттон саамай аччыгыдара этэ. Сөбөтөх ийэбэ иитиллэн, ыал мааныта, кырата да буоллар, олус сүрэхтээх, элэккэй, аһыныгас буола улааппыта.

1972 с. Бүлүүгэ Г.И. Чиряев аатынан 1-кы №-дээх оскуоланы ситиһилээхтик бүтэрэн, Дьокуускайга РО-ба туттарсан кирирэн баран, олорор сирэ суох буолан, Бүлүүтүгэр төннөн барбыт. Олус элбэҕи ааҕара, буочара үчүгэйэ, суруксута, гитараба хайа да бэйэлээх ырыаны бэркэ оонньуура, ыллыыра. Бүлүүгэ аан маннайгынан ВИА тэрийсбит Александр Николаевич буолар.

1980 с. Мэнэ Хаҥалас Төхтүрүгэр олобун аргыһа Александра Михайловналыын ыал буолан, үс оҕолонон, аҕа, ийэ аатын сүгэн дьоллоро мунура суох буолар.

1981–1983 сс. Өлүөхүмэтээби тыа хаһаайыстыбатын техникумугар тизхииник-мэхээнник үөрэбин ситиһилээхтик бүтэрэн, Төхтүргэ ананан кэлэн үлэлээн, Лоомтукаба үс кыра оҕолоох көһөн баран үлэ үөһүгэр түһэр. Үтүө майгытынан, үлэһитинэн дьон убаастабылын ылбыта.

Лоомтукаба олоҕо сылдьан Тыыллыма сельсоветын исполкомун бэрэссэдээтэлинэн уонна хас да төгүл дьокутаатынан үлэлээбитэ.

Мэнэ Хаҥалас Лоомтукаатыгар олорор эрдэбинэ култуура уонна успуорт эстэпиэтэтигэр кэнсиэргэ өрүү кыттара. Гитаратын хайаан да туттунан сылдьан ыллыыра-туойара.

Үтүө санаалаах элбэх табаарыстаах, ыаллаах этэ. 2000 с. Лоомтукаба бастагы сиэнэ күн сирин көрөн, эһэ дьолун билбитэ.

2005 с. Дьокуускайга көһөн кэлэн, ситиһилээхтик үлэлээбитэ. Ол курдук, Октябрьскай уокурукка, онтон Губинскай уокурукка 2022 с. диэри үлэлээбитэ. Ген. дириэктэри солбуйааччынан үлэли сылдьан сынныаланҥа барбыта. Ханна да буоларын курдук, убаастабылы ылбыта. Ханна да үлэлээтэр, үлэтигэр бэриниилээбин иһин элбэх наҕараадалаах.

“Үлэ бэтэрээнэ”, “СӨ ДьУоХХ бочуоттаах үлэһитэ”, “XI пятилетка эдэр гвардееһа”, “Гражданскай килбизин”, “Бүлүү к. сайдытыгар үтүөлэрин иһин бочуоттаах бэлиэ” бэлиэлэрдэ.

Табаарыстарбыт, аймахтарбыт өрүү мааны ыалдыт буолаллара, кинилэри үөрэ-көтө көрсөрө.

Тапталлаах киһибитин сүтэрбит ыарахан кэммитигэр өйөбүл, күүс-көмө буолбут аймахтарбытыгар, табаарыстарбытыгар, бүлүүлэргэ, 1972 с. көмүс выпустарга уонна өрүү күүс-көмө буолар бииргэ үлэлээбит кэлэктиибигэр Губинскай уокурукка биһиги дьиэ кэргэн аатыттан барба махталбытын тиэрдэбит.

Күндү киһибит кэнники сылларга үлэлээн-хамсаан олохсуйбут Туймаадан хототун буора сымнабас тэллэх, сылаас суорбан буоллун! Быдан дьылларга быраһаай!

**Кэргэнэ, кыһа, уолаттара,
кийииттэрэ, сиэннэрэ.**

Дьүөгэбит туһунан иһирэх тылынан

Күндүтүк саныыр киһибит, дьүөгэбит, бу дьыл тохсунньу 26 күнүгэр күн сириттэн суох буолбута 40 хонугун туолан эрэр...

ПОПОВА СВЕТЛАНА ПУДОВНА

Светлана Пудовна, 1945 сыллаахха тохсунньу 28 күнүгэр Бүлүү улуунун Үгүлээтигэр күн сирин көрбүтэ. Сэри кэннинээҕи ыарахан кэм буолан, бэрт кыра сааһыттан үлэбэ эриллэн улааппыта. Бу ханнык да үлэттэн чабынан турбат кыысчаан үөрэбэр эмиэ туйгунук үөрэнэрэ. Оскуоланы бүтэрээт, Саха судаарыстыбаннай университетигэр физическэй факультетка кириэн үөрэммитэ. Эдэр физик кафедраба үлэли хаалан, 1970 сыллаахтан түөрүйэли физика кафедра-тыгар ыстаарсай лабарааннаабыта, быһыгар устудьуоннарга быраактыка ыытара. Олус интэриэһинэй дирин тизмэбэ 2 научнай үлэлээх. Ыл буолан, оҕолонон научнай үлэттэн тэйбэтэбэ буоллар, арааһа, үрдүк учуонай истиэпэннээх, биллэр-көстөр преподаватель буолуохтааба эбитэ буолуо... Манна даҕатан эттэххэ, кини бииргэ төрөөбүт убайа Чабыев Иван Пудович, Москубатаагы М.В. Ломоносов аатынан университеты ситиһилээхтик бүтэрбит психология бэрэпиэссэрэ этэ.

1992 сыллаахха университетка үөрэнэр устудьуоннары киинниир каадыр отдела тэриллэн, Светлана Пудовна салайааччынан аһаммыта. Саҥа тэриллибит отдел сүрүн соруга үөрэххэ кирибит устудьуонна ректор уонна проректордар илии баттааһыннаах бирикээстэри таһаарыы, тус дьыала арыян, кини дааннайын көмүүтүргэ хатаан, киниэхэ сыһыаннаах бирикээстэри бастагы куурустан саҥалаан,

хаһан бүтэриэр диэри выпискалаан тиһи, үөрэбин бүтүрдэбинэ, бары ирдэбили тутуһан тиһэн бэлэмнээн, университет архыбыгар өр сылларга харалтаба туттарыы. Хас биирдии, ол аата, сүүрбэччэ тыһыынча, күнүскү уонна кэтэхтэн үөрэнэр устудьуон үөрэбэ, кэлиитэ-барыыта, быраактыката, дьупулуомун үлэтин тизмэтигэр тийгэ учуота чаһы курдук чуолкай буолара. Сылынан, ыйынан, кыбаарталынан онгоһуллубут отчуоттар Москуба уонна Дьокуускай куораттарга Үрдүк үөрэхтээһин мини-

стиэристибэлэригэр биир да күнү хойутаппакка, бириэмэтигэр бара туралара. Бу университетка биир бастын үлэлээх отделы кини 1992 сылтан 2011 сылга диэри салайбыта. Кэлэктиип барыта уонна киһилээбэ – соччо араас майгы-сигили, араас таһымнаах олох. Дьэ, манна хас биирдиибитигэр кини тэг сыһыана, өйөбүлэ, мындыр өйө олус абыраабыта. Истинник ирэхоро кэпсэтэн, баарынан-субуунан үллэстэн, харчынан-үбүнэн да өйөөн. Эбиитин сырдык дууһалаах үтүө киһибит уран тарбахтаах иистэһиэн, асчыт мааныта, сымнабас илиилээх обуруотчут бастына этэ.

Светлана Пудовна үрдүк үөрэх саалаатыгар үлэлээбит ыстааһа 44 сыл, ол аата 1970–2014 толору сылларга. Үлэ бэтэрээнэ, СГУ-ХИФУ бочуоттаах бэтэрээнэ, РФ Үрдүкү идэлээх үөрэхтээһинин бочуоттаах үлэһитэ этэ.

Пудовнабыт барахсан, бу Орто дойдуга үгүс да үтүнүк онгорон, үлэ бөбөнү үлэлээн, дьоһуннаах, дьоллоох олобу олорон аастын. Улахан махталы уонна ытыктабылы кытта быдан дьылларга быраһаай! Эн сырдык мөссүөнүг биһиэхэ өрүү тыыннаах буолуо...

**Бииргэ үлэлээбит
кэлиэгэлэрин.**

Дьүөгэбит, доборбут Феня сырдык кэриэнигэр...

Киһи олобо диэн наһаа кылгас буолар эбит. Били, былыргылар этэллэрини, чыычаах түннүгүнэн элэс гынан ааспытын курдук. Биһиги, биир алаас тула үөскээн, оонньоон-көрүлээн, оҕо сааспыттан эн-мин дэсигэн, бииргэ иилэнкэйдэһэн улааппыт оҕолор, номнуо сааһыран иһэбит диэн, үөрэ-көтө сипсигэ сылдьан эмискэ күндү дьүөгэбиттэн мат-тыбыт.

ФЕНЯБЫТ

барахсан бу Орто дойдуттан барбыта бу ый 18 күнү-гэр 40 хонугун туолла...

Былырын баччаа оскуоланы бүтэрбиппит 55 сылын дойдубутугар, Дирингэ, тахсан үөрэммит кыһабытыгар, оскуолабытыгар, бэлиэтээри сүүр-көтө, мустан былаан дьүүллэһэ, эмиэ оскуола оҕотун курдук аймана-саймана, күлэ-сала, түмсэ

сылдыбыппыт. Фенябыт, буочара үчүгэйэ бэрт буолан, кэм да боротокуол суруйааччынан талыллан, боччумнаахтык туттан суруйан сырылата олороро бу баарга дылы. Оскуолаҕа сылдыһабыттан дуоспурун-наах, үчүгэйдик үөрэнэр кыыс пионер этэрээтигэр наар дуоһунаска тиксэрэ, ол иһин билигин даҕаны эпизиттээх сорууда сүктэрилиинэ диэбиппит. Үөрэнэ сылдьан, дьүөгэбит үрдүкү кылаастарга кыргыттар-тан быдан чорбойоро. Киһи хараҕа бырабыллар уһун курбуу унуохтаах, такымыгар тийэ охсуллар хойуу уһун сүһүөхтөөх, мааны баҕайы кыыс ис-иһиттэн истинник мичээрдийи, сырдыгынан сыдыаһа сылды-ааччы. Быраата Колялыын төрөппүттэрэ Аграфена Ми-хайловна, Семён Семёнович Ноевтар тапталларыгар, убаарабат кыһамныларыгар, уйаҕас сыһыаннарыгар бигэнэн улааппыттар.

Ол да иһин Феня кинилэргэ махталын, сүгүрүйүүтүн бэлиэтин дыанынан туран матырыйаал хомуйан, түмөн, сааһылаан «Кинилэр сэмэй ааттарыгар сүгүрүйэн» диэн дириг ис-хоһоонноох бэртээхэй ахтыы кинигэтин быраатыныын таһаартарбыттар. Онно үөрбүтүн, астыммытын эриэхсит, дьүөгэбит барахсан!

Саха судаарыстыбаннай университетин ситиһии-лээхтик бүтэрэн баран, Фенябыт нуучча тылын уонна литэрэтиирэтин учууталынан Диринг орто оскуолаты-гар тийбитэ. Үөрөппит учууталларын кытта тэнгэ алтыһан, талан ылбыт идэтинэн үөрэ-көтө үлэлиир буолбута. Салгыы Дьокуускайга көһөн бибилэтиэкэ-ринэн өр сылларга үөрэнээччилэри, кэллиэгэлэрин кытта биир санаанан айымнылаахтык үлэлээбитин туһунан дьүөгэбит бэлиэ кэмнэригэр астына истэрбит.

Кэргэнэ Семён Фёдоровичтыын ыалдытымсах, куруук мип-минньигэс астаах, итии чэйдээх, бэйэ-лэрэ көрөн-истэн үүннэрбит обуруоттарын аһыттан салаат арааһын хоточчу тарпыт мааны остуоллаах ба-стын ыал этилэр. Күтүөппүт омугунан бүрээт эрээри, сахалыы барытын өйдүүр, сатаан сангарбат эрэ “бу-руйдаах” – бары тэнгэ алтыһан баччаа кэллэхпит. Дьийэ-уокка уустук боппуруоһу барытын түргэнник быһаарааччы эмиэ дьүөгэбит этэ. Дьийэ ылыытын боппуруоһа буоллун, кыыстара Наташа дьупулуомун көмүскүүрүгэр Санкт-Петербурга барыы буоллун, күн сиригэр саамай күндү киһилэрэ, сиэннэрэ Викуша-ны куруһуокка таһыы буоллун. Дьүөгэбит Февронья Семёновна кыһа, сиэнэ сайдылаах дьонун дьон буолан тахсалларыгар туох баар кыһамнытын уу-рара, такайара. Биһиэхэ дьонун ситиһиитин туһунан долгуйа кэпсирэ. Кэлин сылларга наар доботторун түмэрэ өрүү этэр буолара: “Миэхэ эһиги аймахтарым курдуккут”. Оннук да сыһыаннаһара. Биһиги кини судургу майгытын сөбүлүүрбүт, тугу санаабытын сирэйгэр малтачы этэрэ, хос санаата суох, киһиэхэ үтүнү эрэ баҕарар санаалаах кэрэ киһи этэ.

Саас кэлэн, күммүт сыдыаһа тыган эрэр. Сотору боулаат, сааскы кэмнэр күлүккэ саһаахтара, дьыл атын кэмэ кэлиэбэ. Ити курдук олох бэйэтин эргии-ринэн бара турар... Биһиги Фенябытын, кини истин мичээрин, дьонго үтүө сыһыанын, аламабай майгы-тын өрүү өйдүү-саныы сылдыһахпыт. Туолбатах баҕа санааларын дьүөгэбит олобун салбааччылар: кыһа Наташа, сиэнэ Вика ситиһиэхтэрэ диэн бүк эрэнэбит.

Диринг орто оскуолатын 1968 сыллаахха бииргэ бүтэрбит доботторо.

Олобун биһиэхэ салбанан бара туруо...

2024 сыл кулун тутар 17 күнүгэр күндү ийэбит

СЕМЁНОВА МАРИЯ ПУДОВНА

Үөһээ Бүлүү олохтооҕо, бу Орто дой-дуттан Ырай сырдык олоҕор айаннаа-быта биир сыла буолла.

Ийэбит Мария Пудовна идэтинэн медик, өр сылларга Үөһээ Бүлүүгэ оҕо консултаассыйатыгар, онтон сэл-лик балыһыһатыгар үлэлээн-хамсаан, хас биирдии ыарыһаха илиитин сылааһын биэрэн, сүбэ-ама буолбута. Ийэбит барахсан олус бэриниилээхтик үлэлээбитэ, дьон ытыктабылын ылан кэлбитэ. Үлэтин наһаа сөбүлүүрү, бииргэ үлэлээбит кэллиэгэлэрин үр-дүктүк сыаналыыр этэ.

Тапталлаах күндү ийэбит! Эн би-һиэхэ куруутун холобур буолан сыл-дыабын, кэрэ хаһаайка, үлэһит киһи этинг, туруоруммут сыалгын-сорукун тиһэбэр диэри тириэрдэринг, хайдах-таах да үлэттэн толлубакка кыайа-хото тутарың. Эн туохха барытыгар чизинэй, көнө санаалаах, окураат-ынай, сирдээх киһи этинг, дьонго

эйэбэс, ыраас сыһыаннаабын, куруук көмөлөһө, өйүү сатыырың, биһиэхэ холобур буоларың.

Ийэбит барахсан, биһиэхэ наар сүбэ-ама буолангың, биһигини бэйэң холобургуна иитэн-такайан таһаар-бытын. Эйигин сымнабас, элэккэй, эйэбэс майгылаах, ыраас дууһалаах, биһиги туспутугар өрүү кыһаллан, ин-ники олохпутугар олук уурбут киһинэн куруутун өйдүү-саныы сылдыһахпыт.

Күндү тапталлаах ийэбит! Эн биһиги сүрэхпитигэр куруук тыынна-ах сылдыһаң! Эн сымнабас сылаас илиигин, сырдык эйэбэс мичээргин, биһиэхэ бэлэхтиир тапталгын хаһан да умнуохпут суоҕа!

Эн кэрэ дууһаң, Ырайга, кэрэ олох-хо, чэпчэкигэр көтөн тахсан, үөрэ-көтө сырыттын, санааң чэпчээтин, дууһаң сынньанның. Биһиги куруук Эйигин саныахпыт, ахтыахпыт. Күндү ийэбит, Эн биһиги сүрэхпитигэр, өйбүтүгэр-санаабытыгар өрүү тыыннааххын!

Эн күндү олобунг биһиэхэ салбанан бара туруо!

**Кыргыттарың
Ольга, Таня, сиэннэриң.**

Дьон кутун тутар киһи этэ...

Убайбыт Александр Ники-тич, санаспыт Елена Василь-евна кыра уоллара

ЗАХАРОВ ОЛЕГ АЛЕКСАНДРОВИЧ

ыарахан ыарыттан Орто дойду олобуттан барбыта кулун тутар 24 күнүгэр 40 хонугун туолар...

Олег 1967 сыллаахха муус устар 12 күнүгэр Дьо-куускайга, иккис оҕонон күн сиригэр көрбүтэ. Кыра эрдэбинэ Амма Абаҕатыгар эбээ, эһээ тапталын билэ улааппыта. Чабылхай, билиигэ-көрүүгэ тардыһылаах, дьон кутун тутар киһи буолбута. Орто оскуоланы, Бауман аатынан үрдүкү техникескэй үөрэби наар туйгунуук үөрэнэн бүтэрбитэ. Сахаҕа биир сэдэх куосумас ракета-ларыгар мэхээннык идэтин ылбыта. ССРС ыһыллан, дойдуга Уларыта тутуу сылларыгар үлэлиир тэрилтэтэ

ыһыллыы туругар кириби-тинэн, Сахатын сиригэр төннүбүтэ. Дойдугар санга тэриллэр “Туймаада Дайм-онд” тэрилтэбэ саҕаны кил-лэрсибитэ. Бастагы урбаан-ныыттар кэккэлэригэр ки-ирэн үлэлээбитэ. Олег олус сэмэй, чизинэйэ, судургу, көнө майгылааба, албыны, көлдүүнү ылыммата. Киһи буолан кэлбит аналынан кэргэннэнэн, оҕолордонон, үгүс үтүө ыра санаалаах олорон испитэ...

Күндү бырааппыт, быдан дьыл-ларга быраһай! Сэмэй, чизинэй, үтүө санаалаах, дириг ыллыктаах, толкуйдаах оҕобут, Олег Алексан-дрович өйбүтүгэр-санаабытыгар, сүрэхпитигэр өрүү тыыннаах буолуоҕа.

Убайдара Владимир, Василий, эдьийиэ Маргарита Гоголевтар дьийэ кэргэннэрэ.

Бүлүү куорат оскуолатын учуутала, СӨ үөрэбириитин туйгуна, эдэр саас-пыттар Саха государственной универ-ситетыгар историко-филологической факультет саха салаата-80 группаҕа бииргэ үөрэммит дьүөгэбит

ТИХОНОВА АНАСТАСИЯ СЕРГЕЕВНА

ыарахан ыарыттан кулун тутар 18 күнүгэр күн сириттэн хомотолоохтук күрэммитинэн, таптыыр кэргэнигэр Андрей Николаевичка, уолаттарыгар Лоокуукка, Витяба, аймахтарыгар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Бииргэ үөрэммит доботторо.

Үөрэбирии эйгэтигэр өр сылларга бииргэ үлэлээбит кэллиэгэбит, педа-гогическай үлэ бэтэрээнэ

КОЛОДЕЗНИКОВА МАРИЯ ДАНИЛОВНА

ыарахан ыарыттан олохтон туораабы-тынан, оҕолоругар, сиэннэригэр дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

ГКОУ РС(Я) РС(К) Шино кэлэктиибэ.

Тапталлаах күндү ийэбит, эбэбит, хос эбэм, Бэрдьигэстээх бөһүөлэгин олохтооҕо, тыыл, үлэ бэтэрээнэ, «Гражданской килбиэн», «Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ытык кырдыаҕа» анал бэлиэлэрдээх

ТИХОНОВА ЛИДИЯ ПАВЛОВНА

бу дьыл кулун тутар 16 күнүгэр 91 сааһыгар Орто дойдуттан туораабы-тын аймахтарыгар, алтыспыт үлээн-нээхтэригэр, билэр дьонугар диригник курутууһун туран биллэрэбит.

Кыһа, күтүөтэ, сиэннэрэ, сиэн күтүөттэрэ, хос сиэнэ.

Ньурбаттан төрүттээх, оҕо саас-пыттар бииргэ үөрэммит дьүөгэбит, педагогическай үлэ бэтэрээнэ, СӨ үөрэбириитин туйгуна, сэрии сылын оҕото

СТЕПАНОВА (БУШКОВА) СВЕТЛАНА СОФРОНОВНА

ыарахан ыарыттан биһиги кэккэби-титтэн туораабытынан, балта Розаҕа, оҕолоругар, сиэннэригэр, хос си-эннэригэр, аймахтарыгар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит. Аһыгытын тэнгэ үллэстэбит.

**Куораттан
Дуня, Коля, Наташа, Клара.**

Үөрэбирии эйгэтигэр бииргэ үлэлээбит дьүөгэбит Светлана Несте-ровна Фёдороваҕа бииргэ төрөөбүт быраата, энэргизтикэ бэтэрээнэ, Ньур-ба Антоновкатытан төрүттээх

ФЁДОРОВ НЕСТЕР НЕСТЕРОВИЧ

уһун ыарахан ыарыттан олохтон ту-ораабытынан, дириг кутурбаммытын биллэрэбит, аһыгытын тэнгэ үллэс-тэбит.

Ньурбаттан, Дьокуускайтан, Москубаттан Спиридоновтар, Петровтар, Кузьминнар, Дмитриев Н.Н., Тобонова Н.А., Саввинова А.Ф., Бойко С.Д.

Тапталлаах убайбыт

ФЁДОРОВ НЕСТЕР НЕСТЕРОВИЧ

бу ый 15 күнүгэр 71 сааһыгар уһун ыарахан ыарыттан Орто дойдуттан барбытын туһунан аймахтарбытыгар, убайбыт Энэргизтикэ салаатыгар бииргэ үлэлээбит, алтыспыт дьонугар курутууһун туран биллэрэбит.

Бииргэ төрөөбүттэрэ, сиэн оҕолоро.

ТӨЛӨБҮРДЭЭХ ӨНӨ БАРЫ КӨРҮНГЭ:

эбэрдэ, кэриэстэбил, ахтыы, биллэрии, махтал, сүтүк биллэриитэ, угуйук, кинигэ, сурунаал атыыта.

Биһиги аадырыспыт: "Бэчээт дьиэтэ",

Орджоникидзе ул., 31, 111 хос,

төл.: 34-05-03, 8-924-367-01-56

Күндү аҕабытыгар ананар

Аҕабыт Е.Е. Попов 1934 сыл кулун тутар 20 күнүгэр Амэнэ Хангалас оройуонун II Баатара нэһилиэгэр бааһынай ыалга төрөөбүтэ. Ийэтэ Татьяна Алексеевна, аҕата Егор Николаевич Поповтар түөрт оҕолоруттан үһүс оҕо этэ. Егор иннинэ хас да уол оҕо төрөөн өлбүт, онон куһаҕан тыынтан күрэтэн, киниэхэ Бүлүү диэн хос аат ингэрбиттэр. Аҕалара эрдэ олохтон туораан, Татьяна Алексеевна түөрт оҕотун соботобун атахтарыгар туруортаабыта.

Аҕабыт оҕо эрдэбиттэн билиигэ-көрүүгэ, үөрэххэ тардыһылааҕа, оскуолаҕа үөрэнэр сылларыгар айар-суруйар дьобурдааҕа биллэбитэ. 1954 сыллаахха Дьокуускай 2-с оскуолатын бүтэрэн баран, айар куонкурсу түмүгүнэн “Эдэр коммунист” хаһыакка литэрэтиирэ үлэһитинэн кирибэтэ. 1955–1983 сылларга “Кыым” хаһыакка тылбаасчытынан үлэлээбитэ, 14 сыл бырапагаанда уонна абытаасыйа салаатын салайбыта.

1960 сыллаахха ССКП кэккэтигэр кирибэтэ. Аҕабыт докумуоннарын бэрийэ сылдьан, баартыйаҕа киирэригэр кэллээбитэ, 1939 сылтан ССКП чилиэнэ Д.П. Алексеев биэрбит эрэкэмэндээс-сийэтин булбуппуг. Харахтарыстыкатыгар Егор Егорович парторг абытаатара, културунай-маассабай үлэҕэ профком хамыһыһыатын чилиэнэ буолан, уопса-

стыбаннай үлэҕэ көхтөөхтүк кыттары, хомуньуус баартыйа дьыалатыгар бэрини-илээх, үтүө үлэһит буолара сурулла сылдьара. Аҕабыт баартыйа идийэтигэр бэриниилээбэ, ылсыбыт дьыалатыгар эпизитинэстээбэ. 1966 сыллаахха кини Хабаровскайдаагы үрдүкү бартыйынай оскуоланы бүтэрбитэ. Билингэ диэри биһиэхэ Маркс, Энгельс, Ленин үлэлэрин суруммут, бэлиэтэммит кэни-спиктэрэ харалла сыталлар.

Дьыэтигэр-уотугар олус эйбэс, амарах аҕа этэ. Ийэбит Анна Афанасьевна Софронеевалыын хойут холбоһон, биһиги күүтүүлээх-кэтэһиилээх оҕолор этибит. Иллэг кэммитигэр аҕабытын кытта оонньуурбут-көрүлүүрбүт, дьаарбайарбыт. Ийэлээх аҕабыт оҕону иитиҥгэ биир көрүүлээхтэрэ, иккиэн сэмбэскэй уопсастыба дьонун дьоно буола үүнэн тахсарбытын баҕараллара. Аҕабыт сөбүлүүр дьарыга дуобат этэ, араас таһымнаах күрэхтэһиҥгэ кытты-быт, кыйбыт кырааматалара ону би-гэргэтэллэр.

“Кыым” хаһыат үлэһиттэрэ олус иллээх-эйэлээх этилэр. Аҕабыт үлэти-гэр кэллэххэ, табах буруотун быһы-гар бэчээттир массыына тыаһа, тыл-

баасчыттар массыныыскаларга ааҕан биэрэр куоластара иһиллэрэ. Хаһыат бэчээккэ бардабына, күө-дьаа сэхэр-гэнэ-сэхэргэнэ, чэйдииллэрэ. Бииргэ үлэлээбит дьонун абыннаах, С.К. Том-ский, Д.Н. Николаев, Г.Г. Нынныров, С.И. Окоемов, Е.Н. Порядин, И.И. Коркин, П.С. Кириллин, Е.А. Нифонтова, М.Ф. Холмогорова уо.д.а. бааллара.

Аҕабыт хаһан да бэйэтин туһунан, ситиһилэрин кэпсэнэ сылдьыбат олус сэмэй киһи этэ. Дьыэ кэргэнин, үлэтин, дойдутун олус таптыыра уонна инни-ки киэнг кэскилигэр эрэнэрэ. Аҕабыт олус эрдэ, баара-суоҕа 49 сааһыгар,

нэдиэлэ эрэ иһигэр ыалдьан, биһиги кэккэбиттэн туораабыта. Элбэҕи да онгоруохтаабын онгорбокко, оҕолоро улааталларын, сиэннэрин көрбөккө, дойдубут олоҕор буолбут балысхан улары-ылары билбэккэ. Ардыгар саныыбыт ээ “билингги кэми аҕабыт хайдах ылыныа эбитэ буолла?” диэн. Кини киэнник анаарар мындыр өйүн санаан, барыта сөпкө, буолуохтаабын курдук салаллан иһэригэр итэҕэллээх буолуо этэ ди-ибит... Чахчыта да, киһини өйдүүлэрин тухары кини тыыннаах. Бу дьобус суруй-ууну ааҕан, кинини билэр дьон ахтан-санаан ааһыахтара, оттон билбэт дьон манньк киһи олонор, үлэлээн-хамсаан ааспытын билиэхтэрэ.

Оҕолоро: Мария, Татьяна, сиэннэрэ Аня, Яна.

Сахалыы айар куппун уһугуннарбыт учууталым

Евдокия Егоровна билигин да үлэни өрө тута сылдьар. Кини 83 хаарын уулардар да, Бүлүү куорат бибилиэ-тиэкэтин биир көхтөөх ааҕааччыта, “Кыым” хаһыаты кыбына сылдьан ааҕар. Дьыэтин-уотун олус үчүгэйдик көрүнэр, таҕаһын-сабын дьаһанар, олонор дьы-этин подьёһын дьаһайан, сууян-сотон кэбиһэр, тэлгэнэ хаарын күрдьэр.

...Евдокия Егоровна уонна Гавриил Федулович Кылабысовтар 1984 с. Бүлүү улуунун 1-кы Күүлэтин оскуолаты-гар иккиэн нуучча тылын учууталлары-нан кэлбиттэрэ. Үлэлэригэр бара-кэлэ өрүү бииргэ сылдьаллара, олус иллээх-эйэлээх, биир санаанан ололорлоро тутатына көстөрө. Учууталларбыт икки-эн саһархай өгнөөх тири бартыбыал-лаахтара, ол бартыбыалларын быһыта кирибит дьурааларын хас биирдии мыччыстааһа биһиэхэ кэлиэхтэригэр диэри балачча өр учууталлаабыттарын туоһулуура.

Евдокия Егоровна кылааспытыгар аан бастаан кирибитин бу баар курдук өйдүүбүн. Олус номоҕон дьүһүннээх, уурбут-туппуг курдук быһылаах-таһаалаах, сиртэн-буортан тэйбит ыраас саха дьахтара кылааспытыгар кириэн кэлбитэ уонна сып-сырдык ха-рахтарынан барыбытын сыныһан оду-уласпыта. Биһиги, саҕа алын сүһүөбү бүтэрбит оҕоһостор, кинини эмиэ үөрэтэн чобулуһан, сэгэйэн олордубут.

Учууталбыт минньигэс да минньигэс парфюмун анкыла кылаас иһигэр олус ураты туругу үөскэттэ. Таҕаһа-саба ма-аныта хайдах эрэ английскай королева истиилигэр чугас этэ. Кини отой туора

Баҕар дыктиргииххит, ол учууталым, Евдокия Егоровна Кылабысова, оскуолаҕа нуучча тылын үөрэппитэ. Учууталбыт литэрэтиирэ, ханнык да тылыттан тутулуга суох, аан дойду кэрэтин арыһар айар куту уһугуннарын биһиэхэ дириҥник ингэрбитин билигин өйдүүбүт. Бу күннэргэ кини 83 сааһын туоларынан эбэрдэлээн туран, махталбын этиэхпин баҕарабын.

сиртэн кэлбитэ харахха бырабыллара. Биһиги обургулар уроок кэннэ толлу-буппуг ааһан, учууталбытын чугаһаан көрдүбүт-иһиттибит. Ол сылдьан хаһан да харахтаабатах эриэккэс янтарь таа-стаах брошкатын тутан-хабан көрөөрү салыбырастарын тууран кэбистибит. Учууталбыт барахсан мүчүк эрэ гым-мыта.

Евдокия Егоровна үөрэтэригэр ура-ты ньымалардааҕа. Бу санаатахха, оҕону көнгүл тыыннаан, толкуйдуур дьобурун сайыннарар эбит. Биһигини бэйэбитин дьаһанарга-көрүүнэргэ, быһаарыныны ылынарга үөрэтэрэ. Биһиги кылаас кып-кыра эрдэхпиттэн кэниспик суруна үөрэммиттэ. «Үрдүк үөрэх кыһатыгар кириэһхит, ким онно эһиэхэ биирдии тылынан кэпси, быһаара туруой?.. Дьон санатын сүмэтин хабан ыларга үөрэһинг», — диирэ. Нуучча литэрэ-тиирэтигэр олус элбэх ырытыыны суруйарбыт, үөрэх былааныгар ки-ирбэтэх да айымнылары аахтарара. Ол курдук В.Шаламов, А.Солженицын айымныларын ааҕарбыт, ырытарбыт. Евдокия Егоровна биир айымныны араас хайысханан ырыттаран, араас былааннары онгортон, санааны салайар быһаарылары кылааска ыйыра. Ол да иһин биһиги кылаас оҕолоро бары сангарар, бичийэр дьобурдаахпыт.

Суруйааччы дойду устуоруйатын кэрэһитэ буолар сүдү оруоллаабын Ев-докия Егоровна арыыбыта. Ол да иһин “устуоруйа хаамыты, араас өйдөмөт өрүттэри литэрэтиирэ уроктарыгар айымны нөнгүө билбитим, устуоруйаҕа билиибин Евдокия Егоровна урокта-рыттан сомсубутум” диибин.

Ону таһынан, Евдокия Егоровна кы-рачаан оҕоһостору баанньыкка хайдах тэринэн барартан-кэлэртэн саҕалаан олоххо бэлэмнээх буоларга барытыгар үөрэппит эбит. Ол иһин үрэх баһыттан кэлбит оҕолор Дьокуускайга муммакка-

тэммэккэ, иннибитин-кэннибитин син быһаарсан сылдьыбыппыт.

Учууталбыт биһиги кылаас оҕолорун биирдиилээн дьыэтигэр ыалдьыттата ынгыра. Тыа оҕолоро буоламмыт маннай утаа “ол тобо ынгырдабай, ту-охха сэмэлээри гыннабай” диэн толлуу бөбөбүт. Ону баара Евдокия Егоровна остуол хайдах сервировкаларын, би-илкэ-ньуоска хайа илигэ туттулларын үөрэтээри, оҕону кытта атах тэпсэн олонор ирэ-хоро сэхэргэнээри ынгыра эбит. Ол курдук Евдокия Егоровналаах дьыэлэригэр сылдьыбыппын, кини мин-ньигэс аһылыгын, үгүс кинигэлээх би-билэтиэкэтин билигин да умнубаппын.

Евдокия Егоровна ийэм кэннэ иккис күндү киһим буолбута. Дьалхааннаах 1990-с сылларга кылаас оҕото үксэ биир сыл дэриэбинэҕэ хаалан ол бүрүккээбит кэм уостарын, уоскуйа-рын кэтэһиэх буолбутун үрдүнэн, Дь-окуускайга кэлэн үөрэххэ кирибитим. Уустук, кырымчык кэмгэ учууталым Евдокия Егоровна бэйэтин хамнаһыттан ойо тутан харчы ыытара, кыһынҕы сынньаланмар кэллэхпинэ, дьыэтигэр ынгыран кэпсэтэрэ, сүргэбин көтөбөрө, бөбөгөтөрө.

Учууталбыт сайынҕы сынньала-ныттан кэлэрин олус кэтэһэрибит. Харахтыын сырдаан, дьүһүннүүн туп-сан кэлэрэ. Күннээх Суоттутун, Лена өрүс кытылын, үрдүк мырааннарын, киэн-нэлэмэн Мүрү алааһын, хочотун туһунан кэпсээтэбинэ, биһиги, хаһан да өтөхпүтүтэн тэйбэтэх оҕолор, ханна эрэ ыраах остуоруйа кэрэ сирдэригэр, Дьокуускай курдук ыраах сиргэ дьаар-байан кэлбиттии сананарбыт. Оннук дойдутун ахтылбанын биһиэхэ кэпсээн убарытар эбит.

Төһө үгүс төрөппүт оҕотун тэтэрэ-этин харыстаан илдэ сылдьара буо-луй? Биһиги учууталбыт баайым-ду-олум диэн үөрэппит оҕолорун тэтэрэ-

эттэрин харыстабыллаахтык илдэ сылдьарын көрөн олус уйадыбытым. Онно мин тэтэрээттэрим, суругум-би-чигим эмиэ баара. Бу мань барытын Евдокия Егоровна “кыргыттарбар, оҕолорбор, сиэннэрбэр хаалларар өйдөбүннүгүм” диэбитэ. Дьэ, онно мин, 12–13-тээх оҕоһоос, арай, “Зонт для двоих” диэн киинэни ырытан су-руйбуппун. Ол саҕанаагы учуонай киһи олобун, тапталын туһунан анаарбыппын, кириитикэлээн куһурурбаппыппын уонна түмүгэр тыйыс собустук “*уважай всех, но люби одного!*” диэбиппин... Билигин ол киинэни хос көрөн туох диэ эбитим буолла...

“Учуутал оҕо дьылбатыгар суолта-лаах” дииллэрэ миэхэ кураанах тыл буолбатах. Ол курдук, 1-кы Күүлэт орто оскуолатыгар Капитонова Христина Степановна диэн ураты эйбэс, холку учууталлаах этим. Өрүү имэрийэ-то-морууйа, барыбытын харыстыы, хахха-лыы сылдьара, кыра кыһырсылары, кыҥкыйдаһылары күөртээбэккэ эрэ эйэлэһиннэрэрэ. Элиин Евдокия Ег-оровна, Марина Трофимовна Гоголева, Тамара Егоровна Соловьева, Мария Яковлевна Федорова курдук ааттаах-суоллаах учууталларга дьарыктанан олоххо бигэ үктэллэннэхпит.

Евдокия Егоровна: “Үрдүк набаараа-дам – эһиги, үөрэнээччилэрим, сити-һиитигит!” — диэн эппиттээх. Ытык Учуутал 60-ча сыл тухары төһөлөөх элбэх оҕону үөрэппитэ буолуой?!

Таптыыр кэргэнэ 56 сааһыгар олох-тон туораабыта. Евдокия Егоровна огдообо хаалан баран күн бүгүнгэ диэри кэргэнин аатын үрдүктүк тутар, кэриэстиир. Кини кэргэнгэ бэриниилэ-эх буолуу үрдүк идеалын тус олобуһун көрдөрөр.

Бу сааскы күнгө күндү киһибин Евдокия Егоровнаны төрөөбүт күнгүнэн эбэрдэлибин уонна мах-талбын этэбин: итэҕэйбиккэр, эрэм-миккэр! Учуутал албан аатын Эйигин кытары ситимнибин.

Олохтон салгыбакка, ааҕар-суру-йар дьарыккын бырахпакка, өссө да өр сылларга аттыбытыгар буоларгар баҕарабын!

Антонина УСКЕЕВА, хohoонньут, Нам улуунун борокуруорун солбуйааччы.

Бэнидиэнньик	10:00 Саха Сирэ 12+	информационная программа 12+	17:30 Күн дэлэйэ 6+	онная программа 12+	0:00 Клипмейкер 6+
6:00 Саҥа күн 6+	10:15 Саха сатаабата суох 6+	14:00 Тэтим 6+	18:00 Саха Сирэ 12+	19:15 Өркөн өй 6+	0:15 Аал-луук мас 6+
9:00 Утро Якутии 6+	10:45 Сайдыс 6+	15:00 Кэрэ кэпсээн 6+	18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+	20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+	1:00 Кэрэ кэпсээн 6+
10:00 Саха Сирэ 12+	11:15 Асчыттар 6+	15:00 Якутск сегодня 12+	18:45 Дойдум дьоно 12+	21:00 Уонна...12+	2:15 Саха Сирэ 12+
10:15 Саха сатаабата суох 6+	12:00 "Якутия" информационная программа 12+	16:15 Якутск сегодня 12+	19:00 "Якутия" информационная программа 12+	22:00 Саха суола 6+	2:30 Спорт сулустара 6+
10:45 Сайдыс 6+	12:15 Эйгэ 6+	17:00 Сэбэрэ 12+	19:15 Талбан 12+	23:00 Эйгэ 6+	3:00 Сайдыс 6+
11:15 Күн дэлэйэ 6+	13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+	17:45 Репортаж 12+	20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+	0:15 Өркөн өй 6+	3:30 Якутск сегодня 12+
11:45 Репортаж 12+	14:00 Тэтим 6+	18:00 Саха Сирэ 12+	18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+	1:30 Якутск сегодня 12+	4:15 Документальный фильм с субтитром 12+
12:00 "Якутия" информационная программа 12+	15:00 Өркөн өй 6+	18:45 Дойдум дьоно 12+	21:00 "Омоон суоллар" телесериал 16+	2:15 Саха сатаабата суох 6+	5:45 Клипмейкер 6+
12:15 Эйгэ 6+	16:15 Якутск сегодня 12+	19:00 "Якутия" информационная программа 12+	21:45 Хайдах олордугут? 6+	2:45 Тэтим 6+	Өрөбүл
13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+	17:00 Аал-луук мас 6+	19:15 Талбан 12+	22:30 Итоги дня 12+	3:45 Сайдыс 6+	6:00 Сайдыс 6+
14:00 Тэтим 6+	17:45 Репортаж 12+	20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+	23:00 Эйгэ 6+	4:15 Документальный фильм с субтитром 12+	6:30 Геван 12+
15:00 Уонна...12+	18:00 Саха Сирэ 12+	21:00 "Омоон суоллар" телесериал 16+	0:15 Талбан 12+	5:45 Клипмейкер 6+	7:00 Хайдах олордугут? 6+
16:00 Актуальное интервью 12+	18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+	21:45 Хайдах олордугут? 6+	1:30 Якутск сегодня 12+		7:45 Сахсара 12+
16:15 Якутск сегодня 12+	18:45 Дойдум дьоно 12+	22:30 Итоги дня 12+	2:15 Саха сатаабата суох 6+	Субуота	8:30 Саха итэбэлэ 12+
17:00 Исторические вехи развития парламентаризма в Якутии 12+	19:00 "Якутия" информационная программа 12+	23:00 Эйгэ 6+	2:45 Тэтим 6+	6:00 Сайдыс 6+	9:00 Истинг илдьит 6+
17:15 Урбаан 6+	19:15 Талбан 12+	23:00 Эйгэ 6+	3:45 Сайдыс 6+	6:30 Геван 12+	9:45 Будем вместе 12+
17:45 Репортаж 12+	20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+	0:15 Талбан 12+	4:15 Документальный фильм с субтитром 12+	7:00 Саҥа күн 6+	10:00 Хотугу сулус 6+
18:00 Саха Сирэ 12+	21:00 "Омоон суоллар" телесериал 16+	1:30 Якутск сегодня 12+		9:00 Истинг илдьит 6+	11:00 Ума палата 6+
18:15 "Айуу, чэ!" телесериал 12+	21:45 Хайдах олордугут? 6+	2:15 Саха сатаабата суох 6+		9:45 Парламентский вестник 12+	11:30 Эр Бэрдэ 12+
18:45 Дойдум дьоно 12+	22:30 Итоги дня 12+	2:45 Тэтим 6+		10:00 Айар-тутар тыам сирэ 6+	12:00 "Якутия" информационная программа 12+
19:00 "Якутия" информационная программа 12+	23:00 Эйгэ 6+	3:45 Сайдыс 6+	Бээтинсэ	10:45 Кэрэ кэпсээн 6+	12:15 Аал-луук мас 6+
19:15 Талбан 12+	23:00 Эйгэ 6+	4:15 Документальный фильм с субтитром 12+	6:00 Саҥа күн 6+	12:00 "Якутия" информационная программа 12+	13:00 Спорт сулустара 6+
20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+	0:15 Талбан 12+	5:45 Клипмейкер 6+	9:00 Утро Якутии 6+	12:15 Сэбэрэ 12+	13:30 Якутия. День за днем 12+
21:00 "Омоон суоллар" телесериал 16+	1:30 Якутск сегодня 12+		10:00 Саха Сирэ 12+	13:00 Күн дэлэйэ 6+	14:30 Сайдыс 6+
21:45 Якутия в деталях 12+	2:15 Саха сатаабата суох 6+	Чэппиэр	10:15 Кыыс Сайын 6+	13:30 Саха Сирэ. Күнтэн күн 12+	16:30 Клевая рыбалка 12+
22:30 Итоги дня 12+	2:45 Тэтим 6+	6:00 Саҥа күн 6+	10:45 Навстречу МСИ "Дети Азии-2024" 6+	14:30 Саха суола 6+	17:00 Северный Патрик 12+
23:00 Эйгэ 6+	3:45 Сайдыс 6+	9:00 Утро Якутии 6+		15:30 Навстречу МСИ "Дети Азии-2024" 6+	17:30 Геван 12+
0:15 Талбан 12+	4:15 Документальный фильм с субтитром 12+	10:00 Саха Сирэ 12+		16:00 Году детства. Песни детства 6+	18:00 "Якутия" информационная программа 12+
1:30 Якутск сегодня 12+	5:45 Клипмейкер 6+	10:15 Саха сатаабата суох 6+		16:15 Пути великих свершений 12+	18:15 Истинг илдьит 6+
2:15 Саха сатаабата суох 6+		10:45 Сайдыс 6+		16:45 Кыыс Сайын 6+	19:00 Суолдьут сулус. Герой П.И.Быканов 6+
2:45 Тэтим 6+		11:15 Асчыттар 6+		17:15 Году детства. Песни детства 6+	19:45 Ырыа үөскүүр хоһоонтон 6+
3:45 Сайдыс 6+		12:00 "Якутия" информационная программа 12+		17:30 Геван 12+	20:30 Урбаан 6+
4:15 Документальный фильм с субтитром 12+		12:15 Эйгэ 6+		18:00 "Якутия" информационная программа 12+	21:00 Якутия. День за днем 12+
5:45 Клипмейкер 6+		13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+		18:15 Истинг илдьит 6+	22:00 Эн сулускун! 6+
	Сэрэдэ	14:00 Тэтим 6+		19:00 Эн сулускун! 6+	0:00 Айар-тутар тыам сирэ 6+
	6:00 Саҥа күн 6+	15:00 Ума палата 6+		21:00 Саха Сирэ. Күнтэн күн 12+	0:45 Якутск сегодня 12+
	9:00 Утро Якутии 6+	16:00 Актуальное интервью 12+		22:00 Кэнсирэ 6+	2:15 Саха Сирэ 12+
	10:00 Саха Сирэ 12+	16:15 Якутск сегодня 12+			2:30 Якутск сегодня 12+
	10:15 Саха сатаабата суох 6+	17:00 Эр Бэрдэ 12+			4:00 Документальный фильм с субтитром 12+
	10:45 Сайдыс 6+				5:45 Клипмейкер 6+
	11:15 Асчыттар 6+				
	12:00 "Якутия" информационная программа 12+				
	12:15 Эйгэ 6+				
	13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+				
Оптуорунньук					
6:00 Саҥа күн 6+					
9:00 Утро Якутии 6+					

БЭЛИЭ

Тамара Петрова — үһүлүччү үтүөлээх киһи

Бу кулун тутар ыйга кини төрөөбүтэ 90 сылын туолла.

Бу кулун тутар ый 29 күнүгэр күнүс 3 чаастан Национальной библиэтиэкэ устуоруйатын саалатыгар Тамара Ивановна Петрова албан аатын, үлэтин суолун тула кэпсэтии тэрийэн эрэбит. Тамара Ивановнаны кытта алтыспыт, кинини ахтар-саныыр, сыаналыыр дьону кэлэн кыттаргытыгар ыҥырабын. Кини кыргыттара “Улахан буорактаах киһи” диэн ахтыы кинигэтин хомууйан таһаардылар. Тахсыбыт ахсаана абыйах.

Тамара Петрова бастаан төрөөбүт Үөһээ Булүүтүн улууһугар 15 сыл учууталлаабыта. Онтон Национальной оскуола филиалыгар билиминэн дьарыктаммыта, ол кэnnэ Учууталлар идэлэрин үрдэтэр институтка методистаабыта.

Тамара Ивановна саха омук үөрэбин сайдыытыгар, сахалыы оскуола ис хоһоонун быһаарыыга кизэн-диринг билиилээх, ураты көрүүлээх үлэһит, үһүлүччү таһаарылаах ааптар, учуонай уонна сатабыллаах тэрийээччи, олоххо саҕаны киллэрээччи этэ. Кини бу ураты дьобура национальной оскуола кэнсиэпсийэтэ ылыллар, олоххо киллэриллэр кэмнэригэр чабылхайдык арыллыбыта, иитэр-үөрэтэр идэлээх дьонго тирэх буолбута. Аныгыскы аһаҕас кэм кэллэбинэ, кини сүбэтэ-амата эмиэ кизэnnик туһаба тахсыа, наада буолуо, аата ааттаныа.

Тамара Ивановна сааһылаабыт сааата, сурукка киллэрбит өйө-тобула, айбыт айымньыта араас эйгэни барытын хабар. Ол барыта биир-икки кинигэбэ баппат. Онон бу этиллибит кинигэбэ киирбит библиография ыйынньыга көмө буолуоҕа.

Национальной оскуола кэнсиэп-

сийэтэ саха норуотун айар күүһүн үһүгуннарбыта. Айар күүһэ үһүктүбүт омук туохтан да ингнэн турбат. Абыйах сыл иһигэр сахалыы үөрэх-иитии эйгэтигэр хаһан да буолбатах улахан уларыйыы буолбута. Кэнсиэпсийэ идийэлэрин ылынан, сахалыы оскуоланы ис хоһооннуурга бэриниилээхтик ылсан, дьобурдаах дьон, дьыгнээх энтузиаст учууталлар, оскуола кэлэктииптэрэ тута арыллан тахсыбыттара. Оскуола биридимизэтигэр барытыгар национальной-региональной киллэник онгоруутугар университет учуонайдара күүскэ ылсыбыттара. Бу уустук үлэни министиэристибэ иһинэн анал салаа салайааччыта буолбут Тамара Ивановна Петрова иилээбитэ-салайбыта. Кини ылыннарылаах тэрээһинэ, ирдэбиллээх салалтата, утумнаах дьулуура национальной кэнсиэпсийэ олоххо киириитигэр сүгкэн суолталаммыта.

Тамара Ивановна “Төрүт култуура” диэн үөрэтиигэ-иитиигэ саҥа хайысха, биридимизэт үөскээһинигэр тус ааптар, тэрийээччи буоларын дьон-сэргэ билиэн баһарабын. Бу үлэ ис хоһоонун быһаарыыга сүрүн үлэни Дьабыыл орто оскуолатын учуутала, диринг билиилээх И.Г. Баишев, чинчийээччи-учуонай Р.И. Бравина киллэрбиттэрэ. Оттон бырагыраама ис хоһооно, силигэ ситиитигэр Тамара Ивановна ааптар быһыытынан үлэлэспитэ.

Тамара Петрова киһи эрэ соһуйар сөбүмэр үлэтигэр, кэнсиэпсийэбэ бэриниилээх сыһыаныгар сүгүрүйэбин.

Дьөгүөр СУРКУОП,
Саха национальной сокуолатын
кэнсиэпсийэтин ааптара.

Кэрэ киһи Наум барахсан

Томпо, Таатта улуустарын бочуоттаах олохтооро, РСФСР норуотун үөрэ-бириитин туйгуна, Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии кыттыылааҕа, үөрэбирии, успуорт, туризм бэтэрээнэ, сэриитэн кэлээт биһигини кытта Чурапчытаагы педучилищеҕа бииргэ үөрэммит оптимист доборбут, үөлээннээхпит, **Ытык Таатта ыччата Наум Трифионович Слепцов бу сыл кулун тутар 8 күнүгэр 100 сааһын туолла!**

Наум киһи сөүөүн курдук кизэн интэриэстээх, туохха барытыгар дьобурдаах, ыраабы, кэскиллээби өйдүүр үтүө санаалаах саха патриота. Кини 1934 сыллаахтан күн бүгүнүгэр диэри дуобат-саахымат дуоскаларын кыбына сыл-

дьар. Учууталлыыр эрдэбинэ оскуолаба куруһуок тэрийэн, өй оонньууларыгар ыччат бөбөнү сыһыаран “Таатта – дуобат, саахымат дойдута” дэппитэ. Оннообор баҕа өттүнэн биэнсийэтиттэн бириэмийэлээн ычакка уонна бэтэрээннэргэ күрэхтэһиилэри ыытара. Онно кыайбыттары эрэ харчынан наһараадалаабакка, хас кыттааччыга барыларыгар биэрэн ордук саастыылаахтарын үөрдэрэ. Кэлин Покровскайга олорон олус үчүгэй тыллаах-өстөөх хоһооннору суруйара.

Наум, 100 сааскынан итии-истинг эбэрдэ! Кытаат, этэнтгэ буол!

Алгыһы кытта 94 саастаах
ЛУКИНА Екатерина Семеновна.

АТОМИР

ПО САМОЙ НИЗКОЙ ЦЕНЕ

МИНИ-ТРАКТОР СИНТАЙ ХТ 244
4 WD полноприводный

С УСИЛЕННЫМИ ПЕРЕДНИМИ МОСТАМИ + ПТС

ул. Курнатовского 86
89142725063 W/A 89142784434

Реклама

Ожо харабын кыратыттан харыстаан

Оболорго саамай тарбаммыт үс ыарыы иһигэр харах мөлтөөһүнэ киирэр: билигин хас иккис ожо харабын үлэтигэр кэһилли баарын бэлиэтиллэр. Аны туран, миопия (ыраабы көрбөт буолуу) киһи соһуйуон курдук, эдэр-сыйын иһэр. Уонча сыллаабыта миопия диагноһын үрдүкү кылаас оболоругар туруорар эбит буоллахтарына, билигин – төрүт атын хартыына. Киһи дыксиниэх, 8–9 сааһыттан ыраабы кыайан көрбөт ожо сылтан сыл элбии турар.

Өрөспүүбүлүкэ офтальмологияба килиинькэли балыы-натын офтальмолог бырааһа Анна Леонидовна Шеломованы кытта билинги оболор харахтарын туругун туһунан кэпсэтибит.

– **Үрдүттэн саба бырабан “ожо хараба мөлтөөтө” диэн ай-манабыт. Дьиннээх балаһыанһа хай-дабый?**

– Балыыһаба үксүгэр харахтара, чахчы, мөлтөөбүт оболор көрдөрө кэлэр эбит буоллахтарына, былырыынгыттан “Сохранение зрения детям” бырайыагынан оскуолаларга, уһуйааннарга сылдьан медосмотр оноробут. Киһи соһуйар түмүктэрин бэлиэтээн олоробут: оскуолаба ожо 20 эрэ %-на харабын үлэтигэр кэһилиитэ суох, 100 % көрөр. Оттон атыттар – харахтара мөлтөөбүт эбэтэр харахтарыгар кэһилли бастакы бэлиэтэ номнуо баар. Ожо оскуолаба киирдэбинэ, харабар ноһурууска икки бүк улаатар. Харабын систиэмэтэ ситэ сайда илик буолан, бу кэмнэ түргэнник мөлтүүргэ барыан сөп. “Оскуолаба киирэ илик оболор үчүгэйдик көрөллөр” диэн этэр эмиэ табыллыбат, элбэх ожо харабар кэһилли баар. Кэллиэгэм улус оскуолаларыгар медосмотр оноро сылдьар. “500-чэ обону көрдүм, ожо 90 %-на мөлтөхтүк көрөр” диэн соһуйан кэпсиір. Балаһыанһа итинник.

– **“Билинги оболор роддомтан мөлтөх харахтаах тахсаллар” дииллэр. Ити аата, удьуорунан бэриллэр ыарыы эмиэ элбээн иһэр буоллаба дуу?**

– Ожо ийэ иһигэр сылдьан, үөскээбитин төрдүс нэдиэлэтигэр, хараба сайдыбытынан барар, хрусталиктара баар буолаллар, харабын бүрүөһүнүн тымырдара үөскүүр. 3 ыйдаах хат дьахтар обото номнуо харабын камералара, склердэрэ, халтаһата үөскээбит буолаллар. Саҥа төрөөбүт ожо харабын систиэмэтэ сиппэтэх буолан, хамсыыр биридимизти батыһыннара көрбөт, бастакы түөрт нэдиэлэтигэр ытаатабына, харабын уута тахсыбат. Онтон, дьэ, туох да кэһилли суох буоллабына, харах сайдыбытынан барар.

Удьуорунан бэриллэр харах ыарыыта эмиэ элбээн иһэр. Ол, бастатан туран, төрөппүттэн тутулуқтаах. Холобур, төрөппүттэриттэн биридэрэ мөлтөхтүк көрөр буоллабына, мөлтөх харахтаах ожо төрүүр куттала 50 %-на диэри улаатан биэрэр. Оттон төрөппүттэрэ иккиэн мөлтөх харахтаах буоллахтарына, 70–80 %-на диэри улаатар. Ол иһин төрөппүт эрдэттэн бэйэтин көрүнэрэ, харабын харыстанара наада. Иккиһинэн, эппитим курдук, ожо хараба ийэтин иһигэр сайдар. Хат дьахтар ыарыйдабына, ол ожо харабар охсор. Гипоксия тэнийдэ. Ити эмиэ улахан охсуулаах. Бэл, улаханлык ахсарбат тумуубут эмиэ сэрэхтээх. Төрүөхтэриттэн харахтара кэһиллилээх оболор бааллар.

– **Билинги оболор харахтара кэмин иннинэ эрдэ сайдар үһү. Эрдэ сайдыбыт харах, эрдэ мөлтүүн сөп дуу, эбэтэр албас өйдүүбүн дуу?**

– Дьэ, итинник көстүү кэлин баар абай буолла. Ожо “дальнезоркостаах” төрүүр: 1 сааһыгар +3, иккитигэр +2,5, түөрдүгэр +1,5 буолар. Алтатыгар +0,5 буолуон сөп. Ити – кэһилли буолбатах. Айылба сокуонунан ожо көрөрө сыһа сайдыахтаах эбит буоллабына,

аныгы оболор олус элбэби көрөр, төлөпүөһүнэ-гаджетка олорор, улахан ноһуруускалаах буолан, харахтара эрдэ сайдан хаалар. 3, 4 саастаах ожо 5 миэтэрэттэн 40–50 % көрүөхтээх эбит буоллабына, номнуо 70–80 % көрөр буолар. Ожо хараба кэмин иннинэ сайыннабына, эрдэ мөлтүүр куттала улаатан биэрэр.

– **Гаджет аныгы үйэ алдьархайа буолла, харабы көрдөрбүтүнэн “си-ирин” билэбит.**

– Гаджеты хааччахтаахха наада. Саатар, ожо 10–12 сааһыгар диэри, харабын ньиэрбэтэ ситэ сайда илик, эмсэх кэмигэр, нормалыыр хайаан да наада. Киһи мэйиигигэр охсор электромагнитнай сардангалара харах хаанын эргирин мөлтөтөллөр. Харахха сөбө суох кыра экраны кынастаһартан харах быччыннара күүрэллэр. Көмпүүтэр мониторыттан 60 – 70 см, кинигэттэн, тэтэрээттэн 30 – 35 см тэйиччи туттара сөп. Биір сиргэ уһуннук олорор буоллабына, 10-нуу мүнүүтэлээх сынньалаҥы онгорорун ирдээн.

Харабы мөлтөтөр элбэх фактор баар. Холобур, ожо ингэмтэлээхтик аһаабат, битэмиинэ тиийбэт буоллабына, улаатар кэмигэр харабар охсуулаах буолар. Элбэхтик ыалдьар, иммунитетта мөлтөх ожобо эмиэ харабар охсор. Уот-күөс улахан суолталаах. Дьэ иһинээби

сырдатыы нормоба эппиэтиир буолуохтаах. Бэл, төһө көнөтүк туттан сылдьара, олороро суолталаах. Остуолга бөкчөччү туттан урогун ааһар ожо хараба түргэнник сылайар. Бу барыта – көрүү (зрение) гигийиэнэтин быраабыта. Ожо кыра сааһыттан билэ улаатыахтаах.

– **Аны туран, оболорбут кылар-дыы көрөр буолан эрэллэр.**

– Кылардыы көрүүнү (диагностаах оболор) таһынан “скрытай косоглазие” ожо элбэх. Туораттан көрдөххө, туох да улахан кэһилли суох курдук эрэри, бэрэбиэркэлээтэххэ, харахтара кылар буолар. Ити эмиэ кэлин үөскүүр (приобретенная) миопия курдук, харах быччына ноһуруусканы кыайан тулуйбатыттан үөскүүр. Аппараатынан эмтээн, күүрбүт быччыгы өһүлэбит, ачыкы кэтэрдиехпитин сөп. Маны таһынан эпэрээссийэлээн көннөрүүххэ сөп. Манна, Дьокуускайга, онгороллор.

– **Төрөппүттэр, ожо хараба мөлтөөбүт сибикитин биллигит да, тутта көрдөрөргүт, эмтэтэргит наада.**

– **Миопияны лазерынан олоччу эмтиэххэ сөп дуу эбэтэр мэлдьи көрдөрүнэ сылдьар наада буолар дуу?**

– Аппарат көмөтүнэн харах салгы мөлтүүрүн тохтобубут, уопсай туругун бөһөргөтөбүт. 3, 6 ый буола-буола хайаан да ыгыран көрөбүт. Лазерынан эмтэнии оҕоһо туһалаах. Хомолтолооҕо диэн, Дьокуускайга 3-с №-дээх поликлиникаба уонна 1-кы №-дээх өрөспүүбүлүкэтээби балыыһа – Национальнай мэдииссийнэ киинигэр лазерынан босхо эмтииллэр. Уочарат бөһөнө киирэллэр. Биһиги балыыһабытыгар уонна чааһынай килиинькэ-лэргэ – төлөбүрдээх. Инникитин поликлиника аайы лазерынан босхо эмтиир кыах үөскүүрэ буоллар, олус туһалаах буолуо этэ.

Б ы р а с ачыкыны аныыр түгэнигэр булгучу кэтэр наада. Со-

рохтор маннай утаа кэтэн баран, кэлин устан кэбиһэллэр. Оннук табыллыбат. Аппараатынан эмтиир таһынан анал линзалар бааллар. Олор харах туругун биллэрдик туспараллар. Сыаналара ботуччу – 30 тыһ. солк. кэрингэ. Сыл кэрингэ кэтэллэр, түүн уонна күнүс кэтиллэр диэннэ араасаллар. Харахтара түргэнник мөлтөөн иһэр оболоох төрөппүттэр баардарын-суохтарын ууран, дьаныһан туран эмтэтэ сатыыллар. Оннукка тиздибэт гына обону кытта өйдөтүү үлэтэ, хонтуруол эрдэттэн барыахтаах. Оҕоһо линзаны суруйу-охпут иннинэ хайаан да төрөппүтүн кытта кэпсэтибит, эмтэнии бэрээдэгин сүбэлэһибит. 11, 12 саастарыттан линзаны кэтиэхтэрин сөп.

– **Үс ый томороон тымныыга, туманга сууланан олорбуппут, аны сотору күммүт чабылтан кэбиһиэ. Айылбабыт итинник уларыа харахха охсуулаах дуу?**

– Күнгэ олус уһуннук сырыттаахха, харах хрусталига эмсэбэлиир, харах дьэңкир бүрүөһүнэ сиэниэн сөп. Ордук сытыы күннээх итии дойдуга маньык көстүү буолар. Биһиги дойдубуттар 2–3 чаас күнгэ сылдьар, төттөрүтүн, туһалаах буолуон сөп. Күн уотуттан үөскүүр гормон харах сетчаткатын бөһөргөтөр. Ол гынан баран туох барыта нормалаах буолар.

Оболор “харах тобо тонмотуй?” диэн ыйытааччылар. Харах сымнаттар, сиигирдэр анал убаастаах. Ол састаабыгар туустаах буолан, тонгу бытаннык барар, итиэннэ киһи харабын мэлдьи чыпчылыа сылдьар. Арай тыаллаахха харах ууланар, харах уутун ханаала күүрэр. Харабы тонгорууттан үөскүүр ыарыы суобун тэнэ.

– **Анна Леонидовна, кэпсэтибитин түмүктүүх. Оболор харах мөлтөөбүтүн бэйэлэрэ да билбэккэ сылдьар буолуохтарын сөп. Дирингэтэн кэбиспэккэ, хайдах эрдэттэн билиэххэ сөбү?**

– Оҕону мэлдьи кэтээн көрүөххэ наада. Төбөтө ыалдьар, ааба, суруйа олорон түргэнник сылайар, харабын ньуухтан да ньуухан буолар, тэлэбисирэ, биридиэммити эмискэ чугаһаан кэлэн көрөр уо.д.а. буоллабына, тутта бырааска көрдөрөргүт наада. Төһөнөн эрдэ эмтэтэбит да, соччонон туһалаах буолар. “Сылга биридэ харах бырааһыгар хайаан да көрдөрүн” диэн этэллэр. Мин, оболору кытта үлэлиир быраас, ыстатыстыканы билэр, кэтээн көрөр киһи буоларым быһытынан, ожо харабын 6 ый буола-буола көрдөрөгүтүгэр сүбэлиибин.

Былыр-былыргыттан өбүгэлэрбит туох эмэ күндүнү, мааныны “харабын харатын курдук харыстаа” диэн мындырдык этэллэр. Харах – уустук уорган, ыллыҥ даҕаны баһан хоту чөлүгэр түһэрэн кэбиспэкин. Онон, оболоргут харахтарын кыра эрдэхтэриттэн харыстаан.

Диана КЛЕПАНДИНА.

Сыыдам сырыылаах таксистар

Кулун тутар 22 күнүгэр Таксистар күннэрэ бэлиэтэнэр. Кинилэргэ бэйэлэригэр эрийэн Таксист күнэ баарын эттэххэ: “Бай, оннук күн баар эбит дуу?” – диэн соһуйаллар, үөрэ истэллэр.

Харчы төлүүрбүтүнэн өттөйөн, соробор таксистары улаханга уурбаппыт, аанньа аахайбаппыт. Дьингэ, абыраллаах дьон. Барыы-кэлии, ыксал-тиэтэл буолла да, “таксита ыгыр” диэн буолар. Аны туран, кыһынгы томороон тымныы күннэргэ, будулбан туманга сорохтор таксита суох сатаматтар үһү (сыаналара ыарахан диэн мөбүттэбит да, сакаастаабыппыт эрэ баар). Сайын от ыйын өгүрүк куйааһыгар сөрүүн массыынаҕа лах гына олорунан кэбиһэр, ама, туохха тэнгэниэй. Оттон ыраах айанга турунар дьон таксита суох сатаматтар: сүрүн көлөрө буоллаҕа.

Таксистар тугу кэпсииллэрий?

Дьоллоох Дьокуускай устун...

Бу күннэргэ такси сакаастаан айаннаатым. Куорат иһигэр. Хата, балай эмэ кэпсээннээх таксист түбэстэ. Үлэтин туһунан ыйытталаспыппар, айанын быһыгыгар манньк кэпсээтэ.

Николай Петров, 37 саастаах. Төрдө – Амма. Таксистаабыта үс сыл буолбут. Маннай улуустарга айанныыр эбит. Кэлин улахан массыынатын атыылаан баран, кыраны ылыммыт, билигин куорат эрэ иһигэр сүүрдэр эбит.

– Такси – айахпын ииттинэр сүрүн үлэм. Урут кыһыннары-сайыннары тутууга үлэлиирим, ол кэннэ дьизэ өрөмүөнүнэн дьарыгырбытым. Миэнэ буолбатах буолан эбитэ дуу, салгымтыалаах уонна быыллаах баҕайы үлэ этэ. Идэм суох. “Тугунан дьарыгырабын?” диэн толкуйдаан баран, таксилыырга быһаарыммытым.

Сорохтор “дьизэ мэлдьи суох буолабын” диэн таксилыыр үлэни сөбүлээбэттэр. Куорат иһигэр сүүрдэр буоллаха, быдан бириэмэлээх буолабын. Кэргэним – сизэстэрэ, балыыһаҕа дьуһурустубалыыр. Инньэ гынан, чаастаах үлэтэ суох киһи буоламмын, дьизэ кэргэн наадатыгар үксүн мин сылдаабын. Холубур, эйигин илдээн баран, кыра кыспын оскуолаттыттан ылан куруһуогар илдьиэхтээхпин.

Сарсыарда 5 чаастан киһэ 8 чааска диэри таксилаатахпына, үлэ күнүгэр ырааһынан 6–7 тыһ. тахсар. Онно-манна аралдьыйбакка сүүрүүххэ-көтүүххэ наада. Аны туран, “үчүгэй сакааһы күүтэбин” диэн олордоххона, соннук олорон хаалабын. Күнүг бүтүбэ ол. Биллэн турар, соробор сылайабын, “утуйа сыппыт киһи баар ини” дии саныыгын. Ол эрэри айаххын ииттинэр үлэнг буоллаҕа – тахсабын. Ыйга 100 тыһ. лаппа тахсаны киллэрэбин. “Мунньуом” диибин да, тук буолбат, утарынан бүтэн иһэр. Сорох кыһын хоту улуустарга КамАЗ массыынаҕа таһаҕас тизийиҥэ иккис суоппарынан сылдаабын. Биир эрийсэбэ 80 тыһ. төлүүлэр, уонча күн буолабын.

Таксист буоллаха – тойон-хотун диэн суох, бэйэнг бэйэбэр үлэлиигин. Ол эрэри итинник сырыттаахына, карьеран үрдээбэт, күннээбинэн олорор курдук санаа киирэр. Бүгүн элбэх харчыны киллэрдэххинэ, сыалгын сиппит курдук сананабын, сарсынгы күнүг туһунан улаханник толкуйдаабаккын. Ол курдук күн-дьыл түргэнник көтөн иһэр. Баҕар, кийиттэн тутулуктааҕа буолуо (күлэр).

“Дьокуускай–Владивосток” хайысханан

“Дьокуускай–Владивосток” хайысханан нэдиэлэ аайы массыына бөбөтө тохтоло суох субуллар. Суол сабыллара чугаһаан эрэр биллэр. Тас дойдуга айан-сырыы уустугуруобуттан, хааччах киириэтигэр, Владивостокка массыынанан барар киһи 2–3 төгүл элбээбит.

Урут үксүгэр массыына аҕала эбэтэр нөҥүө түһэн Кытайга барар эбит буоллаҕарына, билигин Владивосток куораты бэйэтин көрө, күүлэйдии бараллар үһү. Куоракка бэйэтигэр сыана ыараханын сөбөн кэпсиир киһи элбэх да, чэ, ол – туспа кэпсээн.

Вячеслав Попов – Дьокуускайтан Владивостокка диэри дьону таһар, сакааһынан сапчаас аҕалар таксист. “Хайс” массыыналаах. Таксилаабыта иккис сыла, онон эдэр таксист кэккэтигэр киирэр.

– Вячеслав, туох идэлээххиний? Массыына уруулугар олоруон иннинэ ханна үлэлээбиккиний?

– “Кыым” хаһыат ааҕааччылар, үтүө күнүнэн! “Интервью биэриэн дуу?” диэн соһуччу эрийдин. Владивостокка баарбын, сотору айанга турунаары сылдаабын. Чурапчы Чыаппаратыттан төрүттээхпин. 29 саастаахпын. Ийэлээх аҕам онно олороллор, соботох оҕобун. Ыалбын, икки оҕолоохпун.

2012 с. ХИФУ инженернэй институтугар үөрэххэ киирбитим, 2015 с. аармыйалаабытым. 2017–2022 сс. Росгвардияҕа үлэлээбитим. Икки сыллаабыта массыына атыылаһан ыраах айанга таксилыырга быһаарыммытым. “Туох санааттан?” диэн ыйытар буоллаҕына, бэйэм көңүллүк үлэлиэхпин баҕарбытым. Маннай утаа категорията суох буоламмын, табаарыспын кытта айанныыр этим. Кини атын үлэбэ барбытыгар категориябын туттарбытым, билигин бэйэм сылдаабын.

– Төһө кэм буола-буола айан-ныгыгыный?

– Араас. Мин, атын таксистарга хоолооттоххо, өр сынньанабын дьээххэ сөп. Дьизэбэр икки нэдиэлэ, соробор ый да буолуохпун сөп. Оҕолорум кырлар, кэргэммэр көмөлөһөбүн. Үксүгэр суоппардар иккиэ буолан айанныыбыт. Оччоро утуйар кэммитигэр бэйэ-бэйэбитин солбуйсан, Владивостокка 38 чааһынан, ол эбэтэр 1,5 суукканан тиийэбит. Дьонно уонна солбук суоппара суох буоллаҕына – 3 күнүнэн. Дьокуускайтан Владивостокка диэри ортотунан – 3200 км.

– Балтараа суукка диэн олус түргэн курдук. Тыраассаҕа сэрэхтээх буолбатах дуо?

– Уһун айанга сылдьар суоппар суруллубут да, суруллубатах да айан сокуонун барытын тутуһан сылдьар. Айанныы үөрэннэххинэ, суолу экинэн-хаангынан билэр буолар эбиккин. Ханан, хайдах суол кэлэрин, ол суол араас дьыл кэмигэр хайдах уларыарын эндэлпэккэ билиэххин сөп. Төһө да сэргэстэнэ эрэггийиэнгэ сыттарбыт, айылбабыт уратылаах. Кыһын Саха сириг кыраныссатыгар үктэннинг да, тымныы бурбаннаабытынан барар. Соробор туман ыйыстан кэбиһиэх курдук буолар, кыра да алҕаһы бырастыы гыммат. Онон массыынабын, оһоххун үчүгэйдик көрүнэн сылдьарым наада. Манна холооттоххо, Приморье кыһына быдан сымнаҕас эрэри, саас-күһүн суола олус халтырхай буолар. Ириэрэ-ириэрэ түүнүн тоҕорор буолан, килэбир муус сир элбэх. Итиннэ, биллэн турар, олус бытааннык айанныыгын.

Суоппардар аргыстаах сылдьарбытын ордоробут. Соробор 2–3-түү массыына буолан айанга турунабыт.

– Ыраах айан суоппардара, бити-билгэни төһө итэбэйэбитий?

– Саха буоларбыт быһытынан, сиэри-туому тутуһабыт. Айаннаары туран сири-уоту аһатабыт, кыраныссаҕа,

ытык сиргэ тохтуубут. Айанга сылдьан бириэмэни аахпаппыт. “Барыта этэнгэ буоллаҕына, 1–2 күнүнэн тиийиэм” диэн, сымнатан этэбит.

Массыынанг доборунг кэриэтэ буолар. “Уһун айанга турунубут, миэхэ эрэллээх добор буол”, “алдьаныма-кээһэнимэ, бу суолу этэнгэ ааһах” диэн искэр кэпсэтэ, көрдөһө сылдаабын. Баҕар, санааҕар буолуо, массыына өйдүүр-истэр курдук түгэннэрдээх буолар.

УГУЙУК

Күндү ааҕааччы!

Кулун тутар 29 күнүгэр 18:30 чаастан

«КҮН ДЬОНО»

диэн өбүгэ үгэһин көрдөрөр, ырыалаах-тойуктаах этно-фольклорнай дьүһүйүү кэнсиэргэ ыгырабыт!

Эһигини күүтэр:

- Этно-музыка, видео, дьүрүскэн дорбоон добуһуоллаах тыыннаах дьүһүйүү кэнсиэри;
- Саха омук үөскээбит историятын научнай чахчыларга олобуран сырдататы;
- Өбүгэбит үйэлээх сиэрин-туомун, үгэстэрин көрдөрүү;
- Култуурабытын үйэтитэ, олоххо тирэххитин чингэтэ, саҕа билии ылына кэлэргитигэр ыгырабыт!

Буолар сирэ: Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан Норуоттар добордоһууларын дьиэтэ

Күнэ-дьыла: кулун тутар 29 күнэ, 18:30 чаастан

Биллэттэр: Опера уонна Балет театра, Норуоттар добордоһууларын дьиэтэ, «Центральнай» киинэ театра.

Онлайн-билет sakhaconcert.ru сайтка!

АЛМАЗКРЕДИТСЕРВИС

Өбүгэ үгэһин көрдөрөр дьүһүйүү

КУН ДЬОНО

КУЛУН ТУТАР 29 18:30

АЛМАЗКРЕДИТСЕРВИС үлэмиттэрин аһар бөлөҕө

ТУРУОРААЧЧЫ РЕЖИССЕР: НАТАЛЬЯ КРАЛИНА

ТӨРҮТ ДОРҔООН САЛАААЧЧЫТА: АРЧЫЫНА

М.К. АММОСОВ ААТЫНАН ХИФУ «СИЯНИЕ СЕВЕРА» НОРОУДУНАЙ УҢКҮҮ АНСААМБЫЛА

ОЛОНҔО ТЕАТРЫН АРТЫЫСТАРА – ЧООРУОС ИВАНИДА, МИИТЭРЭЙ УЙБАНЫАП

МУУСУКАНАН КИЭРГЭТИИ: «КЫЛ САХА» ТӨРҮТ ДОРҔООН БӨЛӨҔӨ • РЕНАТ МАКСУТОВ

Реклама

Кулун тутар 20 күнэ – Нэһилиэнньэни өгөнөн хааччыяр үлэһит күнэ

Урут да, билигин да дьонно араас бытархай өгөнү оноруу саамай наадалаах хайысха. Сэбиэскэй сабана ол барыта “нэһилиэнньэни бытовое өгөнөн хааччыы” дьээн буолара, уопсай салаллара. Билигин олох бэйэтэ сааһылаата. Нэһилиэнньэбэ саамай тарбаммыт өгөлөрү онорор, ыарахан сыллары уйан, тыыннаах ордубут син өр үлэлээбит дьобус өгөнү онорооччулары талан ыйыта-ластыбыт.

“Наадыйы мэлдьи баар”

Айаал Старостин, халадыынньык исписэлиһэ, хоту улуустарынан ынырыкка да сылдьан өрөмүөннүүр эбит. Ол курдук наадыйаллар эбит.

– Мин 2009 с. кооперативнай техникумга тиэхиньик-мэхээнньик идэтэ арыллыбытыгар онно кириэн, 3 сыл үөрэммитим. 30 оҕо кирибитэ эрэри, 15 буолан бүтэриппит. Олордон билигин идэбинэн соботоха хаалан үлэли сьылдабын. Биһиги онно тугу барытын – улахан хочуоллартан сабалаан, тонгорор установкалары, тиэстэ мэйийэр араас тэрили энгин барытын үөрэппиппит. Мин чопчу халадыынньыктары талбытым. Онтон ыла уон сыл буолла, бэйэм идэбинэн үлэли сьылдабын. “Самозанятай” дьээн буолабын.

Халадыынньык ыал аайы баар саамай туттуллар тэрил, аны алдьанара-кээһэнэрэ элбэх. Билбэт киһи мээне ылсан онгорбот, сыаналаах тэрил буолар. Онон наадыйы (спрос) мэлдьи баар. Дьонго да, тэрилтэлэргэ да онгорон биэрэбин. Ордук туга алдьанар диір буоллааха, мотуора, термоста-та, таймера... Электроникатын эмиэ онгоробун. Халадыынньык кырыарбат, мууһурбат буолуохтаах. Оннук гынар буоллабына, ол аата, туга эрэ сатамат. Оччобуна маастары ыгыран көрдөрөр ордук.

Киһи айабын ииттинэр үлэтэ дии саныбын. Билигин бу хоту улуустарга баран, сааһынан үлэли сьылдабын. Номнуо иккис дьээн ипэтиэкэтин саптым. Кэргэннээхпин, оҕолоохпут.

“Аат, маастарыстыба эмискэ кэлбэт”

Өйдөөн көрдөххө, манна тиһигин быспакка дьон кэлэ турар. Антонина Трофимова, “Облик” парикмахерскай хаһаайката:

– Биһиги бу атыы-эргизэн комплекса арыллыабыттан үлэлибит, арааһа, уонтан тахса сыл буолла дуу? Турар сирэ сэргэх, онон киһи сьылдьар, өрөбүлэ суох үлэлибит. Бэйэбит куруук сьылдьар да килийиэннэрдээхпит, ыалынан кэлээчилэр да бааллар. Баттах эрэ кырыйбалпыт, тыгырах онгоробут, хаас, макияж да онгоруохпутун сөп.

Биллэн турар, хаһан да барыта биірді баар буолан хаалбат, сылы сы-

лынан үлэлээнгин тугу эрэ ситиһэбин. Дьонго өгө онгорор эйгэбэ саамай сүрүнэ – дьонго сьыһан, кинилэргэ дьингнээх кыһамны. Таах, “таһынан-иһинэн сьыһаннаһан онгордоххуна, бу киһи аныгыскыга эйиэхэ кэлиэ суоҕа” дьээн өйдүөхтээхпин. Дьону кытта сатаан кэпсэтэр буолуохтаахпын. Ону кытта, биллэн турар, үлэн хаачыстыбата буоллаба – саамай сыаналанар. Миэхэ биір даһаны бэлэм маастар кэлбэтэбэ. Кинилэри үөрэтии-такайы – туспа үлэ. Уопут тутта баар буолбат, маастарыстыба эмискэ үөскээн кэлбэт. Дьэ, ол оннугар миигиттэн баран, бэйэлэрэ атын куораттарга эбэтэр манна даһаны парикмахерскай аспыттар бааллар.

Онон “туох кыһалба баар?” диір буоллааха, арааһа, каадыр боппуруоһа буолуо диибин. Өйдөөн көрбүтүн буолуо, биһиэхэ барыта омук маастар-дара үлэлииллэр. Кинилэр туох да үөрэхтэрэ, улахан дьобурдара да суох буоллар, олус эпипэтинэстээхтэрин, үлэһиттэрин, олоххо тардыһыларын суотугар элбэби ситиһэллэрин чорботуом этэ. Биһиги дьоммут оннуктара буоллар, элбэби да ситиһиэ эбиппит дии саныбын.

“Турар сиргиттэн тутулуктаах”

Лиза Е., күлүүс онгорор өгөлөөх:

– Аана суох дьэ дьээн суох буоллаба. Оттон ол барыта күлүүстээх буолар. Күлүүс соробор сүтэр, тостор, алдьанар. Онон күлүүс онгорторуутгар, өрөмүөнүгэр наадыйы мэлдьи баар. Биһиги ону кытта быһабы, кыптыйы сытылаан, чочуйан биэрэбит. Оннук айылаах сытыйа байбатахпыт да иһин, этэргэ дылы, “арыылаах килиэппитигэр” тийэр.

Биһиги дьээнэн дьарыктанабыт. Маастарыскай куоракка олус элбэх, онон, биллэн турар, күрөстэһии баар. Бу бэйэтэ ураты биисинэс, онно үөрэниэххэ наада. Сорохтор арыллан баран, сотору сабыллан хаалбыт буолаллар. Арааһа, эдэрдэр тулуйбаттар быһыылаах. Тоҕо дьэтэххэ, соробор биір күнгэ биір эрэ сакаас кириэн сөп. Кинилэр “баһан ылар” сакааһы күүтэр буоллактара.

Биһиги үлэлээбиппит ыраатта, 2014 сылтан, манна “Нордхауска” баарбыт. Чугас собус автовокзалга ыетнам дьахтара олорор. Ханна үлэлиир миэстэбиппит эмиэ тутулуктаах. Килийиэннэр эйиэхэ үөрэниэхтээхтэр. Биһиги аттыбытыгар олорор дьэилэр, Студгородок, страховоой хампаанньа баар буолан, бэйэ-бэйэбитигэр соччо мэхэйдэспэппит. Дьон страховкала-та кэлээри таарыччы массыынатын күлүүһүн онгортороро эмиэ бэрт.

Күлүүс маастара күнү быһа олорон аалар, эрийэр үлэлээх. Соробор олох эриллэн хаалбыт күлүүстэр баар буолаллар. Ону онгор эрэ – сылаалаах буоллаба. Онон да, баһар, эдэрдэр тулуйбаттара буолуо. Астымматах килийиэн туһунан этэр буоллааха, оннук хаһан баһарар баар. “Күлүүс сөп түбэспэт” дьэччилэр. Ол эрэри махтанар дьон оннообор элбэх, кинилэр көннөрү “махтанабыт” эрэ дииллэр уонна хаһан да

“отзыв” энгин суруйбаттар, биір-икки, баһар, суруйуо. Онон, итиннэ болбойор наадата суоҕа буолуо.

Күлүүһү туттарга сэрэх наада, хаһан да күһүлүү-күүһүлүү эрийэ сатыыр, баттыыр наадата суох. Биір күлүүһү саамай түргэнэ 2 мүнүүтэ иһигэр онгоруохпутун сөп. Кырата 200 солк. сабаланар.

Дьон хаачыстыбаны сыаналыыр

Виктория Тимофеева, “Иис-уус” ателье иистэнньэнэ:

– Иистэнньэн үөрэхтээхпин. Үлэлээбитим уонтан тахса сыл буолла. Манна бу “Вавилон” 2-с этээһигэр баар ательебэ күннээбигэ кэтиллэр таһаһы тигэбит, өрөмүөннүүбүт, кылгатабыт, уһатабыт, кыччатан, бөгүүрүбэ сөп гына олордон биэрэбит. Сакаас мэлдьи баар, киірэ турар. Билигин дьон үксэ маһаһынгна киірэр таһас хаачыстыбатыттан астыммат, барыта синтиэтикэ таһас дьээн сирэр. Онон бэйэтэ сөбүлүүр матырыйаалын атылаһан аһалан тиктэрэр. Онон эбии сахалар бөгүүрүбүт, этэргэ дылы, ыстандаарка эпипэттэспэт. Аны МЧС-тар энгин, быһата, пуормалаах дьон, аһалан сөп гына тиктэрэллэр. Элбэх ателье баар, ол эрэри кинилэрдийн конкуреннарбыт дуо? Соробор, аһара элбэх сакаас буоллабына, сайын ыһах сабана энгин, килийиэннэрибитин бэйэ-бэйэбэ ытыһабыт ээ.

Мэлдьи биһиэхэ тиктэрэр, истингник саныыр дьонноохпут. Дьон хаачыстыбаны уонна түргэн-тарбан туттууну сыаналыыллар. Элбэх сакаас ыһах иннинэ уонна Саһа дьыл иннинэ киірэр. Оскуола аһыллыан иннинэ эмиэ киірээччи. Дьонго өгө онгорор эйгэбэ үлэлиир киһи булгуччу эйэбэстик кэпсэтиэхтээх, ытыктабыллаахтык сьыһаннаһахтаах. Киһи баһатын сатаан истиэхтээх. Бэйэтигэр эрэллээбин эмиэ көрдөрүөхтээх уонна эпипэтинэстээх буолуохтаах.

“Киһи ымсыырбат үлэтэ”

Габил, азербайджан, атах таһаһын өрөмүөннээччи:

– Мин атах таһаһын бары көрүгүн барытын өрөмүөннүүбүн, унтууну эмиэ улларабын. Дьингэ, бу соччо-бачча киһи ымсыырбат үлэтэ. Кирдээх, быыллаах, атах таһаһын ким кэтэ сьылдыбыта биллибэт. Дьон суыйбакка-тараабакка аһалан, бырабан биэрэр. Онон “доруобуйаба буортулаах” даһаны дьэчхэ сөп. Үлэлээбитим ыраатта, 32 сыл буолла. Соччо сирбэттэр дии саныбын, мэлдьи онгорторор дьон аһала тураллар. Ол эрэри араас түбэлтэ баар буолар.

Ону, биллэн турар, туох дьэчхи-ний, дьону кытта үлэлиир киһи дьону билэр, өйдүүр буолан хаалар. Кинилэри кытта ытыктабыллаахтык кэпсэтэр-ипсэтэр, эйэбэс буолар наада. Айдаарар киһилиин ыстаһан туруон дуо. Мин кырдыабаһтарга мэлдьи үчүгэйдик сьыһаннаһабын, наада буоллабына, сыанатын түһэриэхпин да сөп. Көстөр буоллаба, бу киһи хайдах

балаһыанньаалаба. Наада буоллабына, сакааспын бүтэрэ сатаан, түүннэри үлэлиэхпин да сөп. Бу үлэ сезонун көрөн элбиір-аһыйыр. Кыһын кэлиэн иннинэ, унтуу өрөмүөнэ элбиір. Саас – саппыкы, бачыыҥка өрөмүөнэ. Сайын дьон бары таапачыкаба, кроссовкаба көһөр буолан, өрөмүөн соччо суох буолар.

“Уруккуну кытта тэңнээтэххэ, барыта уларыйда”

Константин, тэлэбиисэри өрөмүөннээччи:

– Биһиги тэлэбиисэр өрөмүөнүнэн 2003 сылтан дьарыктанабыт. Барыта бу пууммутугар 7 буолан үлэлиибит. Уруккуну кытта тэңнээтэххэ, барыта уларыйда. Тэлэбиисэр даһаны уларыйда, урут суох араас тэрил баар буолла. Ол да быһыытынан биһиги эмиэ олобу кытта тэңнэ олорсон, өгөбүт көрүгэ кэңээн, ноутбугу, төлөпүн араас көрүгүн, микроволновканы, онтон да атын бытовое тэрили барытын өрөмүөннүүбүт. Онон анал үөрэхтээх үлэһиттэрдээхпит. Онон син тутуһан сьылдыабыт, килийиэннэр биһигини билэллэр, итэбэйэллэр. Турар да сириттэн тутулуктаах, эрэк-элээмэттэн даһаны буолуо. Ол эрэри сүрүнэ, үлэн хаачыстыбатыттан уонна дьону кытта сьыһангьыттан. Дьон ыйытаары да гыннахтарына, үлэһиттэр төлөпүннэригэр умса түһэн олорор буолаллар. Оннук көрсөр буоллаһына, эйиэхэ кэлиэхтэрэ дуо?

“Дьэбэ курдук минньигэс”

Ньургуйаана, “Безе” кулинарнай устуудьуа хаһаайката:

– Биһиги уруккуттан манньык ас астырынан дьарыктанар этибит. “Дьэбэ астыр кондитердэр” дэнэрбит, онтон кэнники кыра сыах тэринэн, эрэстэрээннэри уонна куорат маһаһыннарарын хааччыяр буолбуппут. Бизэс маһаһыннаах этибит. 2021 с. сабалабыппыт эрэри, ол барыта улахан көбө суох этэ. Онтон миэстэ көрдөөн, бу биисинэс-киини талан, манна туочука арыыбыппыт. Бэрэски, кондитерскай ас астаан туруорабыт. Атынын манна баар килийиэннэр баһаларынан астыыбыт. Дьон элбэхтик сьылдьар, ыйытар буолан, эбиэккэ итии аһы астыыр буоллубут. Сүрүн идийэтэ – дьэ аһын курдук буолуохтаах дьэ. Минньигэс, сибийһэй. Онон барытын үчүгэй гына бэлэмниибит, үчүгэй эт атылаһан, астыыбыт. Дьон да амтанын биллэ быһыылаах. Эспэримиэннээн, араас сонун бүлүүдэни борубалыыбыт.

Тоҕо “Безе” дьээн ааттаммыккыт дьэтэххэ, бастаан сабалыырбытыгар безе олох сатамат этэ. Онтон, дьэ, сатанар буолбутун кэннэ, маһаһынгна туттарар буолбуппут, билигин да туттарабыт. Кэнгэхпитин, остуоллары туруоруохпутун, кафе курдук онгоруохпутун баһарабыт. Сабалаабыппыт 3-с ыйа эрэ буолла, олус сөбүлээтибит. Онон, көрөн иһиэхпит.

Бэлэмнээтэ Нина ГЕРАСИМОВА.

– **Надежда, Сылгыһыттар күннэринэн эбэрдэлибин! Дьахтарга соччо сөбө суох ураты дьарыктаах, үлэлээх-хамнастаах киһи эбикиин. Хайа дойдуттан төрүттээххиний, төрүт Таатта талыы-мааны кыыһабын дуу?**

– Ыраах Кэбээйи Мукучутуттан төрүттээхпин. Аҕам **Алексей Семёнович**, ийэм **Матрена Григорьевна Гуляевтар** диэннэр. Төрөппүттэриим бу Орто дойдуга суохтар. Бииргэ төрөөбүт ахсыабыт: түөрт уол, түөрт кыыс. Мин ыал кыратабын. Кэнники сылларга дойдубар төрүт бара иликпин. Ол гынан баран бииргэ төрөөбүтүрбинин билсэ олоробун. Убайым сайын биһиэхэ кэлэ сылдьыахтаах. Таатта Дьохсоһонугар 2020 сыллаахха кэлбитим. Кэргэним Матвей Максимов билигин анал байыаннай дьайыыга сылдьар. Күн сиригэр көрбүт сорботох кыысчааммыт Алгыстаана 2019 сыллаахха ыарахан эпэрээссийэ кэнниттэн өрүттүбэккэ, баара-суоҕа сэттэ ыйыгар күн сириттэн күрэммитэ.

– **Таатталарга кийиит эбикиин дии. Дойдугар дьонун сылгылаахтар этэ дуо, сылгыга урут туох эмэ өйдөбүллээх этин дуу?**

– Аҕам Эрэл диэн миинэр аттаах этэ. Кыра сылдьан, аҕабыныын аппытын миинэн оттуу, саһанныы, сир астыы барар этибит. Кырабар аҕабыттан үөрэммит, акка чугаһаабыт буоламмын, ханна эрэ дууһам түгэсэр кистэнэ сылдьыбыт баҕа санаабын олоххо киллэрэн эрэрбиттэн олус үөрэбин. Хоһоонго хоһуллар, ырыаҕа ылланар талба-талыы Таатта кэрэ айылбатыгар сылдьарбыттан олус дуоһуяабын. Айылба барахсан маанылаабыт Дьөнөгөйүн оҕолорун көрөрбүттэн-истэрбиттэн эмиэ олус астынабын. Манньа сылдьарбыттан, чахчы, дуоһуяабын. Айылбаҕа дууһалыын сынньанабын, санаабын сааһылыгын.

– **Сылгыһыттыан иннинэ тугу үлэли сылдьыбыккыный?**

– 2021 сылтан былырыныҥа диэри А.И. Софронов-Алампа аатынан норуот айымньытын дьэтигэр тех-үлэһит этим. Бэйэбит дьэ тутта илик буоламмыт, билингитэ кэргэним абаҕатын кытта бииргэ олоробут.

– **Сылгыны иитиигэ-көрүүгэ – дьахтар киһиэхэ сөбө суох үлэбэ туох санааттан дьарыктанан барбыккыный? Хаһаангыттан дьарыгырбыккыный, төһө элбэх сылгылааххыный?**

– Кэргэним абаҕата Игнатий Максимов икки биэлээх этэ. Сылгы иитэр баҕа санаабыт итинэн саҕаламмыта диэххэ сөп. Аны 2022 сыллаахха социальнай хантараакка киирсэн, кэргэммин кытта сылгынан кэтэх хаһаайыстыба тэринэргэ быһаарыммыппыт. Ити көмө харчыбытыгар сылгы атыылаһан, кэтэх хаһаайыстыба тэринэн барбыппыт. Былырыын сааһыары Чурапчы Килэнкитигэр Николай Владимиров латырайаҕа сонобос оонньоппута. Онон бири билиэти атыыласпыт уонна ол сонобоһу сүүйэн ылбытым. Инньэ гынан, билигин биир үөр сылгылаахпын. Сонобоһум сүүйүүгэ кыайан ылбыт уонна олорор сирбит аатынан Победа диэн ааттаах. Биэлэриим – Байдам, Кэнчээри, тыйдарым – Эрэлчээнэ, Кэскилээнэ, Кэрэчээнэ уонна убаһаларым Сайдыына, Харыстаана, Күндүүнэ диэн ааттаахтар.

– **Тыйы, барахсаттар ыанар ынахха дылы эмиэ ааттаахтар эбит! Сылгыны көрүү дьахтар киһиэхэ уустуга өйдөнөр. Саатар, кэргэнин аттыгар**

Сылгы куттаах кэрэ куо

Кулун тутар 21 күнэ – Сылгыһыт күнэ. Сылгыһыт буолла да, тоҕо эрэ булгуччу эр киһини өйдүү биэрэбит. Чахчыта даҕаны, эр киһи дьарыга буоллаҕа. Ол гынан баран манньа уустук идэни баһылаабыт кэрэ аҥаардар эмиэ бааллар эбит.

Бүгүн кэпсэтэр, сырдатар сылгыһыппыт – Таатта улуһун Дьохсоһон нэһилиэтин олохтооҕо Надежда МАКСИМОВА. Кини биир үөр сылгылаах, онтулара бары ааттаахтар.

суох эбит. Ким эмэ көмөлөһөр дуо?

– Кэргэним анал байыаннай дьайыыга сылдьар кэмигэр олохтоох дьаһалта, сайылыктыгыгар ыаллыы олорор ыалларбыт Дьөгүөр Мочкин дьэ кэргэнэ, кини убайа Яков Бочонин, бырааттара Михаил Мочкин, Евгений Максимов, кэргэним табаарыһа Дмитрий Степанов уонна абаҕабыт сылгыһыт табаарыстара күүс-көмө буолаллар. Дьахтар киһиэхэ, биллэн турар, эр киһи үлэтин үлэлиир уустук, ыарахан. Ол да буоллар, санаабын түһэрбэккэ, ыһыктынан кэбиспэккэ, хаһаайыстыбабын эспэккэ, кыабым баарынан үлэли-хамсыы сылдьабын. Сатаабат, кыайбат да буолларбын, барытыгар ылсан иһэбин.

– **Сылгыларгын бэйэн көрөбүн дуо?**

– Үксүн бэйэм көрөбүн. Ханна эмэ айанныыр түгэммэр кэргэним абаҕата көрөр-истэр. Массыынабыт суох буолан, кыһын 50 кыраадыс да тымныыга, кэлэ-бара сатыы сылдьабын. Сылгыбыт базата бөһүлөктөн 3 килэмэтир тэийиччи. Хайдахтаах да тымныыга убаһаларбын аһатарбын санаан, түһүнэн кэбиһэбин. Тийдэхпинэ, барахсаттарым үөрэ көрсөллөрө – бэйэтэ туспа кэрэ кэпсээн. Кэлбиппин көрөн, төһө да ыраах сырытталлар, аһыыр сирдэригэр бэйэлэринэн тийэн кэлэллэр. Кэскилээнэ, Эрэлчээнэ илиибиттэн аһыыллар.

– **Социальной хантараак таһынан судаарыстыбаттан туох эмэ бырагыраамаҕа киирсэн харчынан өйөбүл ылбытың дуо?**

– Хата, ити социальнай хантараакка киирсэн, сылгыларбын элбээтиннэрдим. Быыл хайдах эмэ гынан “Агростартап” бырагыраамаҕа киирсэн көрбүт киһи диэн баҕа санаалаахпын.

– **Кэргэнин, төһө даҕаны ыраах сырыттар, анарааттан даҕаны син биридэ эмэ эрийдэбинэ, бука, сүбэ-ама биэрэрэ, ыйыталаһара буолуо.**

– Кэргэним инники кирбиигэ сылдьар. Онон төлөпүөн көңүллэммэт. Биридэ эмэ сынныаланар түбэстэбинэ, эрийэн сылгыларын ыйыталаһар, өрүү

күннэр-дьыллар турдактарына, биллэн турар, үлэн кытары ыарыырга дылы буолар. Ыарахан кэмнэр баар буолааччылар. Төһө да санаам түстэр, туохтан да толлубакка, сүрэмим баҕатынан салайтаран инним диэки харса суох баран иһэбин. Аттыбар эрэллээх көмөлөөччүлөрдөөх уонна ыраах баар кэргэним барахсан алгыһынан тулуһан сылдьабын. Хайа уонна айылба бачча маанылаабыт оҕолорун иитэ-көрө сылдьан, түгүнэри хайыһар табыллыбат буоллаҕа. Ыарахан түгэн ханнык баҕарар үлэбэ баар. Ону эрдээхтик тулуйуохха эрэ наада.

– **Бэйэн курдук сылгы дьарыктаах кэрэ аҥаардары кытта билсэбин дуу?**

– Суох, бакаа сылгыһыт дьахталлар баалларын истэ иликпин. Хата, билсэрим буоллар, уопупутун атастаһан, сүбэлэһэн, бииргэ тутуһан үлэлиэхпит этэ.

– **Уопуттаах сылгыһыттар төһө сүбэ-ама биэрэллэрий? Эбэтэр, төттөрүтүн, “дьахтар эрэри тоҕо сылгыһыттыыр?” диэн сэнэбиллээх сыһыаннаахтар дуу?**

– Биир даҕаны киһи сэнэбэт. Таатта улуһун Дьохсоһон нэһилиэгэр өр сылларга сылгыһыттаабыт, баай уопуттаах, кизг билиилээх, сатабыллаах сылгыһыттар бааллар. Олортон Фёдор Герасимов, Гаврил Ефремов, Дмитрий Захаров мэлдьи сүбэли-амалы сылдьаллар, баай уопуттарыттан бэрсэллэр. Бэйэ-бэйэбитигэр сыһааммыт үчүгэй, эрэллээх.

– **Иллэн кэмгэр нэһилиэк олоҕор кыттабын дуу? Эдэр дьахталлар, туох эмэ түмсүүлээххит буолаарай?**

– Кэргэним баарыгар, иллэн кэммитигэр балыктырбытын туохтааҕар да сөбүлүүр этибит. Нэһилиэк уопастыбаннай олоҕор кыттабын, кэнсиэргэ ыллыбын, үгкүүлүүбүн. Үгкүүлүөн, ыллыан баҕалаах эдэр ийэлэргэ “Кэрэли” диэн түмсүүнү тэрийбитим. Нэһилиэкпитигэр элбэхтик үгкүү туруоран кэнсиэрдээбиппит. Дьахтар сатыырын барытын сатыыбын диэххэ сөп. Миннигэстик астыыбын, иискэ эмиэ сыстабаспын. Сайынын тэлгэхэм иһигэр үүнээйи арааһын, сибэкки эгэлгэтин үүннэрэбин олус астынабын. Эбии аһылыкка күһүн үүнээйибиттэн араас кэнсиэрдэ онгортон хаһаанабын. Дьохсоһон нэһилиэгэр бастыннары бэлиэтиир сылын аайы ытыллар күрэххэ “Саҕаны саҕалааччы-2023” номинацияҕа тиксибитим.

– **Дьэ, чачы даҕаны, олус маадыас, эр санаалаах, бөҕө туруктаах, бигэ тирэхтээх, кыра аайы ымыттыбат, ылсыбыккын тигэсэр тиздэр киһи эбикиин. Сылгыһыт күнүнэн өссө төгүл эбэрдэлибин! Быыс булан кэпсэппиккэр махтабын!**

– Махтал.

Кэпсэттэ
Туйаара СИККИЭР.

Арассыыйа хотугу куората саха олобун туһунан

Санкт-Петербурга баар Арассыыйатаабы этнографическай түмэли “дойду норуодунай култууратын көһөҥө баайа” диэн мээнэбэ ааттаабаттар. Түмэл саалаларыгар уонна галереяларыгар устуоруйаба, олоххо-дьаһахха, тагаска-сапка, ускуустуба онһуктарыгар аналлаах ураты сыаналаах кэллиэксийэлэр тураллар. Былыргы Нуучча судаарыстыбатын сабаттан Сэбиэскэй Сойууска, аныгы Арассыыйаба Балтийскай муораттан Уралга, Сибииргэ, Забайкальеба, Уһук Илингэ диэри олохторо-дьаһахтара сырдатыллыбыт. Сүүнэ дьиэбэ экскурсиялары таһынан араас быыстапка, куонкурс, көрсүһүү тиһигин быспакка ытыллар. Араас омук быһыыгар хотугу дойду норуоттарын тагастара, туттар сэптэрэ-сэбиргэллэрэ, иһиттэрэ-хомуостара, тагастара-саптарга эмиэ баар.

Аатырбыт түмэлгэ 19-с үйэтээби саха дьахтарын соно турарын киһи барыта кэриэтэ билэр. Ол туруга хайдабын, дьон хайдах ылынарын истэри түмэл салалтатыттан көңүл ылан, экскурсияны ытыааччыны анатан, тийэ сырыттым. Арассыыйатаабы этнографическай түмэл Сибиир уонна Уһук Илин этнографиятын салаатын сүрүннүүр научнай үлэһитэ Марина Владиславовна Федорова саха култууратын ымпыгар-чымпыгар тийэ билэрэ сөхтөрдө.

Дьэ, онон түмэл сыаналаах эспэнээттэригэр киирэр Саха сиригэр кэпсиир былыргы маллартан үс сүрүн суолталаабы билиэбин.

Баай кыыс таңаһа буолара көстөр

Түмэл экспозициятын сабалыыр салааба – Арктика омуктарын олохторун сырдатар саалаба – үрдүк дьабака бэргэлээх, үрүҥ көмүс илин кэбиһэр кизгэллээх, сукунанан тигиллибит саха дьахтарын сонугар киһи хараба тутта хатанар. Москубатаабы ССРС норуоттарын түмэлэ ыстаатыһын уларытытыгар бу эспэнээти 1948 с. Петербург этнографическай түмэлигэр ажалбыттар. 19-с үйэ иккис аңаарыгар – 20-с үйэ сабаланытыгар тигиллибит былыргы сон кыахтаах ыал кыһа урууга кэтэр таңаһа буолар. Сон хаһаайката 160 см үрдүктээх, модьу собус буолуон сөптөөх. Исписэлиистэр этэллэринэн, сэриһит да буолуон сөп. Сүктэр кыыс соно уһун, көнө быһыылаах. Кэннигэр синныгэс биилиттэн түгэбэр диэри икки өттүнэн тырабастааба акка олохторго табыгастаах. Сон таңаһа, кизгэлэ, сизэбин дьогдьюурун ахсаана, үрдүгэ кыыс төһө кыахтаах ыалтан сылдыарын туоһулуур. Сахалар тагастарын өһө тулалыыр эйгэбэ чугас. Сон хара, кыһыл, от күөх сукунанан тигиллибит. Хара өң сирэ бэлиэтиирэ. Кыһыл өң олобу, уоту, төрүөбү кэрэһилиирэ. Күөх өң оту, тиллини, тыллыны кытта ситимнээх. Сонго кыһыл, күөх өңнөөх сукуна киллэһиктэр тииг түүтүнэн хаймыыламыттар. Ону тэнэ буобура уонна бэдэр тириилэринэн кизгэтиллибит. Сон сабата эмиэ буобура түүлээх. 19-с үйэбэ ити түүлээхтэр олус ыарахан

сыанаба тураллара. Сон тимэхтинги тимир кизгэллэрдээх. Олорго иилилибит үрүҥ көмүс кизгэллэр лынгынас тыастара сүктэр кыыстан куһаҥан тыыны үтэйлэрэ. Кыыс ис таҥаһыгар кэтэр кыабакатын кизгэлэ кэргэнэ буолуохтаах киһитин дьэтин модьоботун туоруугар тыаһахтаахтара. Сахалар ол тыастан төһө сатабыллаах, төрүөхтээх кийиит кыыс кэлбитин быһаараллара.

Бу сон, түүлээхтэн тигилибитин, көмүс, обуруо кизгэллээбин быһытынан, түмэл түүлээх кылаабыайын баайа буолар, ураты көрүүгэ-хараһыыга киирэр. Хас нэдиэлэ ахсын таас битириинэни аһан, сону пылесотунан, суокканан ыраастыыллар. Түүлээби сиир үөнү утары туттулар табылааккалары уларыталлар. Кэмпиттэн кэмигэр реставратор көрөр-истэр, өрөмүөннүүр.

Дьахтар быһыылаах дьабака

Булун улуһуттан тиксэриллибит, 19-с үйэ иккис аңаарыгар кэтиллибит дьабаканы 1924 с. А.И. Буянова диэн дьахтар түмэлгэ туттарбыт. Дьахтар сирэйин аңаарын сабар, кэтэбинэн санныгар түһэр, уһун хоробор бэргэһэ сизэгэн, буобура, бэдэр тирииттэн тигиллибит. Ити түүлээхтэр оччоттон эмиэ олус улахан сыанаба тураллара. Дьабака чопчуурун иһэ көндөй. Кыһыл сукунаттан тигиллэн, кыһыл, үрүҥ көмүс сабынан, бытархай обуруонан бысабайдаммыт. Ол онуордар эмиэ олох салбанытын, кэрэни кытта ситимнээбин исписэлиис этэр. Дьабака чопчуурун тэничи уурдаахха, төрүөбү бэлиэтиир дьахтар быһыта тахсар.

Сахаба атын киһи бэргэһэтин кэтэр көңүллэммэтэ. Ону таһынан бэргэһэни сирэйинэн умса ууруу куһаҥан тыыны, өлүүнү-сүтүүнү ыңгырыыга тэнгээбэ. Элбэх литэрэтиирэбэ этиллэринэн, атах таңаһын тумсун үөһэ көрөр ғына уурар эмиэ сатамат. Оннук бокуонньук эрэ

киэнэ сытыахтаах. Дьабака бэргэһэни эр дьон эмиэ кэтэр эбит. Этнография түмэлигэр турар урууну көрдөрөр муос онһукка ол дьэңкэтик көстөр. Ыһаахха алгысчыт эмиэ хоробор бэргэһэни кэтэрин литэрэтиирэ кэпсиир. Марина Владиславовна манньк бэргэһэ сахаларга эрэ баарын ытыктыы бэлиэтиир.

Түмэл өссө биир киэн туттуута – 1948 с. эмиэ Москубатаабы түмэлтэн ажалыллыбит, 19-с үйэ бүтүүтүгэр олохторо-дьаһахтарын үрүҥ көмүс илин кэбиһэрэ. Бу эмиэ атын сиртэн ситэриллибит эспэнээт. Илин кэбиһэргэ эбии кэлин кэбиһэр, бастыҥа кэрэ көстүүнү, баайы-дуолу туоһулурун таһынан тыаһынан-уһунан куһаҥан тыыны үтэйэрэ. Бу кизгэли түмэл ыал дьыттары сэнээрэ, кэрэхсии көрөллөр. Сытыары аҕыс суон эрээтинэн ууруллубут сүүнэ кизгэл дьахтар түөһүн тилэри хаххалыыр. Моойго иилиллэр тимириттэн сабалаан, үрдүк хаачыстыбалаах үрүҥ көмүстөн онһулуллубутун исписэлиис кэрэхсии, сөбө бэлиэтиир.

Саха дьахтарын таба тыһа этэрбэһэ – эмиэ 19-с үйэ бүтүүтүн таңаһа. 36 кээмэйдээх атахтаах дьахтарга анаан тигиллибит Дьоро күннэргэ эрэ кэтиллибит буолан буолуо, туруга олус үчүгэй.

Ыал кыабын көрдөрөр үрүҥ көмүс ыңгыр

19-с үйэтээби сүктэр кыыс атын ыңгыра 1976 с. Москубатаабы Кириэмил түмэлиттэн ажалыллыбит. Мунуктаах ыңгыр сирэйэ – үрүҥ көмүс. Онно биис ууһун бэлиэтин араас ойуу, онуор көмөтүнэн түһэрэллэрэ. Бука, ити ыңгыры онорбут уус эмиэ хайа эрэ аймах кыабын сырдаттаба. Ыңгыр сирэйигэр баар хонсуоччугар ат кымныытын эбэтэр дэйбири ыйыыллар эбит. Ыңгыр анныгар угуллар ботону 1904 с. Андрей Попов диэн Нуучча түмэлигэр этнография салаатын кэ-

респэдьиэнэ тиксэрбит. Бото хомус быһыылаах, тимиринэн, обуруонан кизгэтиллибит онуордаах. Холун быатын киллэрэр анал хайабаастаах. Ат самыытыгар ууруллар чаппараабы 1959 с. түмэл научнай үлэһитэ Мария Каплан булан ажалыт. Боруонсаттан кутуллубут ураты онһуулаах ингээ олус бөбө сарыы быаба иилилибит.

Ыңгыр үрдүгэр эмиэ обуруо кизгэллэрдээх лэпсэ манган сылгы тирииттэн онһулуллубут. Борон сүөһү тириитинэн хаймыыламыт. Обуруо сахаларга бэрт өрдөөбүтэ тийибит. Бастаан эбээннэртэн мэнэйдэспиттэрэ биллэр. Олорго Кытай маньчжурдарыттан тийибит. Салгыы нууччалар тиксэрбиттэр. Холун быата тирииттэн уонна кылтан онһулуллубут. Бу эспэнээти түмэл соруудабынан 1907 с. Андрей Попов булбут. Кэрэ дьахтар мэнэстибит сиздэрэй кизгэллээх ат бытааннык хаамыахтааба. Урууга биитэр ыһаахха киирэр улахан соруугаба. Манньк сизмэхтээх ат атын омуктарга суох.

Үрүҥ көмүс туттаахтаах, хара сылгы сизлиттэн онһулуллубут дэйбири 1903 сыллаахха этнография билимин чилиэн-кэрэспэдьиэнэ, этнограф Эдуард Пекарская Мэңэ Хангалас улуһуттан булан, туттарбыт. Саха дьахтарын мааны таңаһа, кизгэлэ хайдах буолуохтаабын туоһулуур ыһаахха түһэрлиллибит былыргы хаартыска битириинэни тилэри ыйанан турар.

Аһыыр иһит

Үс атахтаах, биир атахтаах чороннору, сүүнэ кытыйаны, кымыс кутар удьаа хамыйабы 1907 с. эмиэ түмэл кэрэспэдьиэнэ Андрей Попов тиксэрбит. Марина Владиславовна саамай былыргы чороон биир атахтаабын, үс атахтаах кэлин баар буолбутун кэпсиир. Үс атахтаах чороон үс дойдуну, үс куту кэрэһилиир. Атахтаар сылгы туйабын санаталлар. Ыһаах Дьөһөгөй оботун кытта ситимнээбинэн, итинник чороону, сүрүннээн, ыһаахха туталлара.

Арассыыйа култуурунай киинигэр – Санкт-Петербурга – улуу дойду туонатыгар олорор сүүһүнэн омук ортотугар саха диэн омук баарын, киһи ураты, дириг култууралаабын бу маллар саңата суох кэпсиисии тураллар. Биир көрсүһүүгэ Арассыыйатаабы этнографическай түмэл урукку дириэктэрэ Грусман Владимир Моисеевич көрсүбүтүн. “Биһиги түмэлбитигэр турар саха былыргы дьахтарын сонун курдук уһулуччу эспэнээт аҕыйах. Бу – чачы, сэдэх уонна элбэби, дириги кэпсиир үлэ. Аңаардас ити да туһуттан саха норуотугар сүгүрүйэбин”, – диэбиттэн бу матырыйаалы бэлэмнээтим.

**Оксана ЖИРКОВА,
Санкт-Петербург.**

Тыа хаһаайыстыбатын боломучуйатын нэһилиэктэргэ биэриэххэ!

Соторутаабыта “Олох үөһүгэр” биэриигэ 2024 сылга үүт соботуопкатын туһунан кэпсэтии буолла. Уйбаан Пономарев мэлдьи этэрин курдук: “Кэтэх ыал ыанар ынабын төбөтүгэр 35 тыһ. бэриллэбэтигэр кэтэх ыал туттарбат буолан, үүтү тутуу абыһаата. Урут 80 тыһ. туоннаны соботуопкалыыр буоллахпытна, 62 тыһ. туоннаба түһэрдибит”, – диэтэ.

Ону таһынан “кэтэх ыал ынабар билигин 39 тыһ. бэриллэн, ыанар ынах абыһаата” диэччилэр эмиэ бааллар. Үчүгэйдик ырытан көрдөххө, 2020 сылга ТХМ-тэ улуустарыгар 70 тыһ. ыанар ынах баарыгар олобуран, 80 тыһ. туонна үүт булаанын тиэрдибит. Ол эбэтэр 70 тыһ. ынах 100% төрөөн, хас биирдии ыанар ынахтан биирдии туонна үүт тутуллубут. Дынгэр, саамай үчүгэйэ ортотунан, 80% ити баар ынахтан төрөөбүт буоллабына, 56 тыһ. ыанар ынах төрөөбүт буолуон сөп этэ. Аны мантан ньирэйдэрэ эмэллэр, ыаллар бэйэлэрин аһыылларын эмиэ хаалларыналлара диэн эмиэ баар. 56 тыһ. ынахтан 80 тыһ. туонна үүт тутуллубута – киһи саарбахтыыр көрдөрүүтэ. Аны ынах төбөтүгэр 35 тыһ. бэриллэр буолбутун да үрдүнэн, ыанар ынахпыт тобо эбиллибэт, өссө кыччыыр курдук диэн этиилэр эмиэ бааллар.

2020 с. диэри өрөспүүбүлүкэбэ 70 тыһ. ыанар ынах эмиэ хаһан да эбилли-

бэтинэн-кыччаабатынан сыаналаатахха, бу 70 тыһ. ыанар ынах 80 тыһ. туонна үүтү улуустарынан тыыарга хас биирдии улуус ыстатыыстыка управлениетин отчуотугар кирибит сыыппара эрэ буолуон сөп курдук. Тоҕо диэтэххэ, 2011 сылга өрөспүүбүлүкэ статистика, ветуправление, ТХМ-тин отчуоттара тустуһунан көрдөрүүлээх буолан, хаһыакка ол туһунан улуустар көрдөрүүлэрэ бэчэ-эттэнэн, ТХМ хонтуруоллуур биригээдэтэ бэрэбиэркэ онорбута.

Үөһээ Бүлүү улууһугар ТХМ-тин сүөһү иитиитин салаатын дэпэртээмэнин салайааччыта С.Федоров салалталаах хамыһыйа кэлэн, нэһилиэктэринэн ынах сүөһү төбөтүн аахпыт. Улуус ыстатыыстыкатын, бэтэринээринэй, тыа хаһаайыстыбатын управлениеларын сыыппаралара биир тэнгин дакаастаабыт буоллабына, Ханаласка 2 тыһ. тахса ынах сүөһү ыстатыыстыка отчуотугар эбии сурулла сылдьарын быһаарбыта.

Манньык курдук көрдөрүүлэр Илин Эңээр улуустарыгар бааллара көстүбүтэ. Онон төһө да, сыл-хонук аастар, ол кэмнээби сыыппаралар элбэби кэпсииллэр.

Ил Дархан А.С. Николаев 2021 сылга кэтэх ыал ыанар ынабар 35 тыһ. субсидия биэрэн, ыанар ынах ахсаана чуолкайданан, били, ыстатыыстыкаба 80 тыһ. туонна үүтү үллэстэргэ эбии сурулла сылдьыбыт кураанах сыыппаралар көбүрээп тахсыбыттары өйдөнөр.

Аны Уйбаан Пономарев этэр “62 тыһ. туонна үүтүн соботуопка тэрилтэлэрэ тулпуттара буолуо дуо?” диэн ыйытыга үөскээн тахсар. 70 тыһ. ыанар ынахтан 39 тыһ. ынахха 37 тыһ. субсидия бэриллэн, кэтэх ыал үүт туттарбат диэн, ити кэтэх ыалы өйүүр ньыма сыһа диэччилэр бары “Олох үөһүгэр” биэриигэ эмиэ этилэр.

Бааһынай уонна тэрээһиннээх хаһаайыстыбаба турар 31 тыһ. ыанар ынах 100% төрөөн, биирдии ынахтан 2 туонна үүтү туттаран, 62 тыһ. туонна үүт тутуллубута буолуо диэн, эмиэ дыктиргизэххэ сөп. Өскө 31 тыһ. ыанар ынахтан ортотунан 80% төрөөбүт буоллабына, 25 тыһ. төрөөн, үүт тутуллубуон сөп курдук буолан тахсар.

Өрөспүүбүлүкэбэ 2023–2024 сс. эрэ кыстыгы этэнгэ туораан эрэбит. Ол иннигэр Амыр уобалаһыттан “көмүс” оту тизийэн кыстыгы туораабыт сылларбыт эмиэ бааллара.

Уйбаан Пономарев ТХМ-тин отчуотунан хас биирдии ыанар ынахтан со-

пхуостар баалларын сабаанаабы курдук племенной үлэ барбатынан, харыыта суох комбикорм, сиилэс бэриллэбэтин үрдүнэн 2500–3200 л үүтү ыан “Гиннесс рекордун” олохтоотубут диэн суруйбутугар олобуран эттэххэ, “бэйэ иннигэр бэрэбинэ сытарын” көрүүххэ, чахчы, үүтү тутан элбэх бордудуксуйаны онгорорго дьулуһуохха баара.

ТХМ-ин өттүттэн улуустаабы тыа хаһаайыстыбатын управлениелара биирдии ынахтан төһө үүт ыанарын чуолкайдан, үүт тутуутун, отчуотун хонтуруолга ылан, сөптөөх дынгнээх бордудуксуйа онгоһулларын ситиһиэхтээхтэр. Сопхуос сабана пиэрмэбэ, сайылыкка зоотехниктар төһө үүт ынахтан ыанарын хонтуруоллуур этилэр. Билигин зоотехниктар үлэлэригэр болбомто уурбат, аахайбат буолбуттук эмиэ мэлдьэх буолбатах.

Ынах боруодатын тупсарыыга, хаан атастаһыннарыыга ТХМ-тэ улуустары кытта үлэлиэн наада. Тыа хаһаайыстыбатын үлэтин-хамнаһын тупсарар инниттэн тыа хаһаайыстыбатын боломучуйатын нэһилиэктэргэ биэрэр ордук буолуо этэ.

Степан ДМИТРИЕВ, Балабаннаах нэһилиэгин баһылыга, 1995–2011 сс. Үөһээ Бүлүү улууһун тыа хаһаайыстыбатын управлениетин начаалынньыга, СӨ норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ.

Үчүгэй суол – дьоллоох олобу түстүүр

2022 сыл атырдьах ыйын 2 күнүттэн сотору-сотору самыыр түспүтэ. Алтынны бүтүөр диэри хаарды-хаарды ириэрэн, муус килиэ буолан, кыһыммыт эрэйдэнэн кэлбитин көрбүппүт. Онтон 2023 сыл элбэх уулаах саас буолбута. Самыыр соччо түспэтэбэ.

Ол иһин Марха эбэбит уута күүскэ түһэн барбыта. Мин от ыйын 12 күнүгэр Ньурбаттан Маалыкайга улахан көлүөһэлээх вездеходунан тахсыбытым. Суолу көрдөххө, Кириэптэн Малдыабарга диэри суол толору уу этэ. “Быйыл сайын массыына сырыыта суох буолсу” диң санаабытым. Аны Марха эбэбит уута түһэн, от ыйын 12 күнүттэн мотуор сырыыта тохтообута. Малдыабар эбэтин хоруутун Чуукаар диэки өттүгэр Ньурба суолу онгорооччулара суол

икки өттүн экскаваторынан хаһан, уутун түһэрэ сылдьалларын көрбүтүм. Ойуур иһэ кытта толору уу этэ. “Дьэ, ыарахан үлэбэ сылдьаллар эбит” диэн саллыбытым. Онтон: “Атырдьах ыйын ортотуттан УАЗ массыыналар сылдьан эрэллэр үһү”, – диэни истибитим.

Атырдьах ыйын 24 күнүгэр “Сузуки” массыынабынан кириэр буоллум. Суол уута тардыбыт, суолу онгорооччулар уу хонор сирдэрин барытын хорон түһэрбиттэр уонна

буор кутан арыый томтоппуттар. “Элбэх үлэни үлэлээбиттэр” диэн хайгы көрбүтүм. Ол курдук, балтараа ый үлэлээн Малдыабартан 100 килэмиэтирдээх суолу онорбуттар. Хата, халлаан туран биэрэн, бэркэ үлэлээбиттэр этэ. Онон суол онорооччу уолаттары хайгы көрбүтүм. Бадалаангана буксуйбуттар уолаттар кэлэн көмөлөһөннөр, сулбу айаннаабытым. Ньурбаба икки хонон баран, тахсан иһэн, били буксуйбут сирбэр эмиэ түстүм. Онно уолаттар суол томтогон, буор кута сылдьаллара. Тыраахтарынан соһон биэрбиттэрэ. Саха уолаттара улахан тизхиныкэнэн бэркэ үлэлииллэр эбит.

2020–2021 сылларга Хатыы суолун эмиэ онорбуттара. Хатыылар бу суол онгоһуллубуон иннинэ үйэ тухары эрэи көрөллөрө. Сайыны быһа самыырдаан, угут дьылларга тыраахтарынан бырысыапка олорон, Маалыкайга кириэр-

тахсар этилэр. Онон суол онгоһуллан, хатыылар үөрүүлэрэ мунгура суох.

Кэлэр сылларга Малдыабартан Кириэпкэ диэри онгоһулларын бу диэки олорор дьон кэтэһэбит. “Бэйэбит да уолаттарбыт суолбутун ситэри онорохтара” диэн эрэнэбит, күүтэбит. Аны сааскытан үрдэппит суолларыгар өссө гравий кутан бөбөргөтүөхтэрэ. Оччоҕо самыыр, хаар түспүтүн да иһин, сырыы төгүрүк сылы быһа баар буолуо этэ.

Улуус кииниттэн ыраах олорор дьон ааттарыттан, суол онгорор учаастак бары үлэһиттэригэр махталбытын биллэрэбит уонна тус олохторугар дьолу, доруобуйаны этэнгэ буолууну баҕарабыт.

Н. ТИХОНОВ, Ньурба – Маалыкай.

“Култуура эйгэтин сырдык кэрэһитэ”

Хайа баҕарар көлүөнэбэ кэммиттэн кэмигэр, киһиттэн таһыччы көрүүлээх, дьонго кэрэхсэнэр үтүө майгылаах, туруу үлэһит дьон төрөөн-үөскээн ааһаллар.

Оннук дьонтон биридэстэринэн туох да мөккүөрэ суох Уус Алдан улууһун Бэрт Ууһун нэһилиэгиттэн А.П. Иванову ааттыахха сөп. Төһө да кылгас олобу олордор, Александр Петрович, кырдык да, чабылхайдык олорон, үлэлээн ааспыт эбит. Ыарыы буулаабатаба буоллар, төһөлөөбү айара-тутара, онгороро-ыспарара хаалбыта буолуой?!

Олунньу 17 күнүгэр А.П. Иванов аатынан норуот айымньытын киинигэр

“Култуура эйгэтин сырдык кэрэһитэ” кинигэ сүрэхтэниитэ буолла. Манна нэһилиэк олохтоохторо, ыалдьыттар уонна Александр Петрович аймахтара, дьэ кэргэнэ кытыннылар. Кинигэни инженер-геолог идэлээх кыһа Саина Александровна Макарова хомуйан, бэчээккэ бэлэмнээн, сүүрэн-көтөн, “Дани-Алмас” хампаанньаба 200 ахсаанынан, Уус Алдан култуураба управлениета, Бэрт Ууһун нэһилиэгин дьаһалтата, Сыырдаахха, Маттаба биригэ үөрэммит доботторо, аймахтара, биригэ төрөөбүттэрэ, кэргэнэ, оҕолоро үбүлээн таһаартардылар.

Кинигэбэ сыралаһан үлэлэспит оҕолоро Любаба, Саинаба, Айнаба, тапталлаах кэргэнэ Маргарита Егоровнаба нэһилиэк олохтоохторун аатыттан махталбытын тиэрдэбит. Аҕабыт, эһэбит ыраас, сырдык аата үйэлэргэ умнуллубатын туһугар айымньылаахтык, үлэли-хамсыы, айа-тута сылдьыг диэн баҕа санаабытын аныбыт!

А.Л. НЕУСТРОЕВА, бэтэрээн учуутал, Бэрт Ууһун нэһилиэгин бочуоттаах олохтообо.

Успуорт эйгэтигэр Арассыыйа Дьоруойа баар буолуохтаах

Тыйыс айылбалаах Сахабыт сирин дьоно-сэргэтэ былыр-былыргыттан номоххо ахтыллар күүһү-күдэби, сымса буолууну эрэйэр, чабылбанныы түргэн хамсанылардаах, тургутуһар оонньуулары сөбүлүүллэр. Үрүн тунах ыһаахтарга кыайтарыыны билбэтэх хапсабайдыттар, көтөн иһэр чыычаабы хабан ылар сымсалар, хатыг маһы хам тутан уутун ыган ылар, тон маһы тосту тардар хатан ингиридээхтэр, сылгыны кытта тэнгэ сырсар быһыйдар тустарынан күн бүгүнгэ диэри сөбөн-махтайан кэпсииллэр.

Ол курдук, бүгүнгү сайдыылаах Сахабыт сиригэр 20-с үйэ бүтэник сылларыттан сабаалаан 21-с үйэбэ саха норуота Д.П.Коркин тириэньэрдээх көңүл тустууга 3 саха бухатыыра Сир саарыгар 4–5 миллиард олохтоох дьонтон Павел Пинигин (Чурапчы), Роман Дмитриев (Эдьигээн), Александр Иванов (Сунтаар) оччолорго ССРС 260 мөл. олохтообуттан, САССР 360000

нэһилиэнньэтиттэн, аан дойдуга 4 сыл арыттаах Олимпийскай оонньууларга көңүл тустууга чөмпүйүөннэрэ, призёра буолан Арассыыйа норуоттарын, бүтүн аан дойду норуоттарын, төрөөбүт саха норуотун ортолоругар уос номоҕо буолан кэпсэлгэ сылдьаллар. Билингини сайдыылаах олоххо манньык кэпсэлгэ сылдьар “Олимпийскай оонньуулар чөмпүйүөннэригэр, призёрдарыгар

Арассыыйа Дьоруойа аатын ингэрэр тоҕо сатамматый?” – диэн ыйытык үөскүүр.

Бийиги Сахабыт сиригэр Сэбиэскэй Сойуус, Аҕа дойду Улуу сэриитин Дьоруойдара, Арассыыйа АБДь Дьоруойдара бааллар. Социалистическай Үлэ Дьоруойдара ССРС-ка, Арассыыйаба бааллар: тутууга, сылгыны-табаны иитиигэ-харайыыга, бурдугу үүннэриигэ, ынабы ыырга, оҕуруот аһын үүннэриигэ, ботаническай садтары, түмэллэри тэрийиигэ.

Тоҕо сатамматый успуорка Дьоруой үрдүк аатын ингэри? Успуорка эмиэ бүтэһик көлөһүнгэ тийэ үлэни, күүһү-күдэби эрэйэр, иитиигэ, үөрэтиигэ, өйү сайыннарыыга, эрчийиигэ, эрчиллиигэ о.д.а. Онон СӨ тустууга федерацията, успуорт министриэстибэтэ, СӨ бырабыыталыстыбата уонна улуустар тустууга федерациялара, Саха сирин бары биллэр-көстөр тустууктара бука бары түмсэн, номоххо, кэпсэлгэ сылдьар 3 олимпийскай бөһөстөрбүтүн: Павел Пинигини, Роман Дмитриевы,

Александр Иванову уонна бу кинилэри иитэн, такайан, эрчийэн, кыра оҕолуу бүөбүйдээн, үөрэтэн, Олимпиада үрдүкү чыпчаалыгар үктэннэрбит тириэньэрдэрэ Д.П.Коркины – Арассыыйа Дьоруойа үрдүк аатыгар инэттэрэргит буоллар диэн, өр сыллар усталарыгар төбөбөр илдьэ сылдьыбыт баҕа санаалаахпын.

Саха сирин бары спортсменнара, успуорт үлэһиттэрэ, кырдыабас бэтэрээннэрэ, үтүөлээх үлэһиттэрэ бу сурукпун өйүөхтэрэ диэн эрэнэбин. Үүнэн эрэр эдэр көлүөнэ спортсменнара, тириэньэрдэр сурук ис хоһоонун үөрэтэн, үчүгэйдик өйдүөхтэрэ уонна өйүөхтэрэ диэн баҕа санаалаахпын.

Этиини суруйда сэрии, тыыл бэтэрээнэ, РСФСР норуотун үөрэбириитин туйгуна, СӨ үөрэбин бочуоттаах бэтэрээнэ, СӨ Учууталлар учууталлара, Сунтаар улууһун бочуоттаах олохтообо Яков Афанасьевич ВАСИЛЬЕВ.

Киһи бэйэтин эмтиир кыахтаах

Ис туругу истэ үөрэниэххэ

Ону өйдүүр эрэ наада. Ол эрэри, билбэттэрэ бэрдиттэн, бэйэни эмтииргэ таласпаттар. Аныгы киһи үксэ сиһэ, сүһүбэ ыалдьар. Оҕолуун-кырдыабаастыын бары кэриэтэ. Эмтии сылдьан көрдөххө, дьон ыарыытын төрдө араас буолар. Ол барыта – оһоллонуу хайдабыттан. Ким эрэ ийэ иһиттэн тахсарыгар оһоллонор, ким эрэ араас моһолго түбэһэр.

Миэхэ араас эчэйиһээх дьон кэлэлэр. Дьэ, ону эрдэ билбэттэн илбимм-эккэ, көрдөрүммэккэ, көннөртөрбөккө, ыарыйдахтарына эрэ көрдөрө, эмтэтэ сүүрэллэр. Дьингэр, тутатына илбийэн, көннөрөн кэбиһиэхтээх эбиппит. Онтубут кырдыар сааска дьарба буолар. Киһини сытыарбат, олордубат гына хам ылан ыарытыннарар.

Тыынарга болҕомтобун уур

Эмтиирбэр, **бастатан туран**, киһи хайдах тыынарыгар болҕомтобун уурабын. Тыын ыһыллыбыт буоллабына – бу киһи барыта-бары ыһыллыбыт. Миэхэ эмтэнэ кэлээччилэр бары кэриэтэ – тыыннара ыһыллыбыт дьон.

Ол аата, **тыын ыһылынна да, киһи ыалдьан барар**. Туохпун барыта тыынар. Ону көннөрүүххэ наада.

Таас уңуоҕа – сүрүн уорган

Иккиһинэн, киһи тааһын уңуобун сыһыан көрөбүн. Ол ханньары, эриллэҕэс буоллабына, эмиэ – күүстээх ыһыллыы. Тааспыт уңуоҕа – биһиги тирэхпит, тонобос тирэнэр сирэ. Тонобоспутунан туох баар ньиэрбэ барыта ааһар. Ол иһин биир тонобос сыһаа сылдьар буоллабына, хайа эрэ ньиэрбэбин баттаан, уорганнар ыалдыахтарын сөп. Ол курдук, илии-атах, сүһүөх ыарыыта буолуон сөп.

Ол иһин, тонобос көнөрүн туһугар, таас көнүөн наада.

Сүһүөх тоҕо ыалдьарый?

Үсүһүнэн, сүһүөххэ болҕомтобун уурабын. Сүһүөхү иэччэх диэххэ сөп. Киһи бэйэтэ ханньары барда да, сүһүбэ ыалдьар. Бастаан – биирэ, онтон – иккиһэ. Ол курдук сүһүөхтэр ыалдыаллар. Ол иһин киһи көнө, дьылыгыр буолуохтаах, оччобуна сүһүөхтэрэ ыалдыыбат. Хас биирдии уңуохпун сүһүөхтээх, тобук эрэ буолбатах. Дьон тоҕо эрэ тобуктара ыарыйдабына ыксыыллар, көрдөрүнэ сатыыллар. Илиилэрин сүһүбэ хам хатан сылдьар буолар, онно олох кыһаллыбаттар. Ол атын сүһүөхтэргэ эмиэ охсорун умнуман. Ол курдук, хангас илии уҥа атаҕы кытта сибээстээх. Дьонно үчүгэйдик быһааран, өйдөтөн биэрдэххэ, бэйэлэрин көрүнэр буолаллар.

Ис-үөс ыйаныыта

Аны испит-үөспүт ыйанара сүһүөххэ эмиэ охсор. Мээнэ аһаан, уйан баран “тобукпун тоҕо ыалдыарый?” диибит. 60 киһилээх киһи 90 киһи буоллабына, киһи күн ахсын нуорманы таһынан 30 киһилэни уйар, соһор. 30 киһилээх киһи туттаран баран ыт эрэ, бу киһи төһө өр барар эбитий? Охторо биллэр.

Хаан баттааһынын, саахар диабетын, тромбоз, инсульт, инфаркт туһунан этиэхпин да куттанабын. Билигин оскуола оҕото үксэ кэриэтэ эмис. Урут биир эмэ оннук оҕо баар буолара. Ону ыстыытар этилэр. Соторутаабыта биир оннук оҕо кэлбитигэр, “оһолор күлүү гымматтар дуо?” диэбитим. Онуоха: “Суох. Бары маннькыт ээ”, – диэн сонньуупута.

Сиэркилэбэ туруккун көрүн

Киһи сиэркилэбэ көрүнэрэ – сирэйэ

Уйулбаһыт, норуот эмчитэ Саргылана ЕГОРОВА-Кынат-таах айылҕа биэрбит күүһүн туһанан, дьону-сэргэни эмтиир, сүбэ-ама биэрэр буолбута ыраатта. Маны тэнэ социальнай ситимнэргэ доруобуйаҕа аналлаах араас сэминээри, онлайн маастар-кылааһы ыытар дьарыктаах. Саргылана Семёновна: “Төһөнөн элбэх киһини эмтиигин да, соччонон уопутурабын уонна онно Үрдүк Айыылар көмөлөһөр буолар эбиттэр”, – диэн санаатын үллэстэр. Кини тэттик сүбэлэрин таһаарабыт.

уонна кэтэ сылдьар таҥаһа. Онтон атын ханан да көрүммэт, биир эмэ киһи көрүнэр. Дьэ, онтон ханньары барыыларын, эриллиилэрин көрдөрдөххө, олус соһуйаллар. Көннөрү ханньары барбыт киһи өссө кыра соһус ыарыылаах буолар. Оттон эриллибит киһи барыта ыалдьар. Ол иһин сиэркилэбэ көрүнэ үөрэниэххэ наада. Өссө саннылара үөһэ, аллара буоллабына, ону бэлиэтии көрөллөр, ону даһаны таҥас хайдах эрэ олодор буоллабына. Эбэтэр арбастарын (холка) мэхэйдэтэллэр. Үксүгэр олох да кыһаллыбаттар.

Кэмигэр уһуннук утуйуу – доруобай буолуу мэкиттэ

Аны, түүн хойут утуйабыт. Мин 80–90 саастаах кырдыабастар кэллэхтэринэ, “хаска утуйабыт?” диэн мэлдьи ыйытабын. Онуоха “8 чаастан утуйабыт” дииллэр. Ол аата, күн кириэбэтигэр күн тахсыар диэри утуйар дьон уһун үйэлэнэллэр. Тоҕо диэтэххэ, айылҕа биэрэр күүһүн туһаналлар. Онон айылҕа оһолорун – дьону – бэйэтэ эмиэ эмтиирин умнумуобун. Айылҕа төлө-пүөмүтүн, тэлэбиисэрбитин айбатаҕа, онон өйдөөбөт. Биһиги айылҕа сокуонунан сылдьар буоллахпытына, чачы, көмөлөһөр. Араас уорганмытын: сүрэхпитин, быарбытын, бычынтымын, сүһүөхпүтүн – барытын эмтиир.

Бэйэни сааһыланыы

Маны сэргэ санаабытын эмиэ ыраастаһахтаахпыт. Ол иһин аныгы дьон барыта санаата тууйулар, истириэстиир. Ол – ис турукка күүрүүнү үөскэтэр. **Эккэр-сиингэр күүрүү баар буоллабына, араас ыарыы үөскүүр.** Үөһүнэр эмиэ ону сөбүлүүллэр, кыйманнаһан кириэн бараллар. Араас куһаҥан ыарыы онтон үөскүүр. Ыарыы барыта “психосоматикалаах” диэн итин этэллэр. Холобура, искэн наһаа элбэх хоргутуулаах, хомойуулаах дьонго тахсар. **Хоргутуу, хомойуу, куттал ибигирээһини (вибрация) үөскэтэр.** Манньк киһини тутан көрдөххө, ибигири сылдьар буолар, ону бэйэтэ да билбэт. Билигин айылҕабытыгар уларыыы бөбөтө буола турар. Вибрация күүһүрэр. Киһи вибрацията онно тэн буолан иһиэхтээх. Хаалан хааллахха, ыалдыаххын эбэтэр куһаҥан дьаллыкка ылларыаххын сөп. **Ол иһин киһи санаатын сааһыланыахтаах. Куһаҥаны кээр кыйдаан, үчүгэйгэ тардыһан иһиэхтээх.**

Киһи килиэккэлэртэн турарын бары билэбит. Син биир атын эттиктэр курдук. Онтубут билингги кэмгэ эмиэ уларыа турар. Ол иһин урут онгоһуллубут эмтэр састааптара киһиэхэ атыннык дьайыан, туһалыа суобун сөп. Ол иһин айылҕабыт биэрэр араас үүнээйилэринэн эмтэнэр-бит ордук дии саныыбын.

“Дьыбаан киэргэлэ” буолума

Оҕону кыра эрдэбэтигэр доруобуйатын көрүнэригэр үөрэтиэххэ наада. Хамсык саһана күүстээх хааччах буолан, оһолорбут дьыэттэн тахсыбат буоллур. Улаханньын-кыралыын төлөпүөн тутан баран олоробут, сытабыт. Күнү быһа сытар буоллаххына, мэйиингэйи “ыалдыыбыт” диэн ылынар. Урут киһи түүн утуйарыгар эрэ оронугар сытар этэ. Киһи күнгэ “сынньана” диэн, 15 мүнүүттэттэн ордук сытыа суохтаах. Оттон биһиги бассааппытын тутан баран, хастыы эмэ чаас сытабыт. Эбиитин сымнаҕас дьыбаангэ араастаан эриллэн, кумуллан сытабыт, олоробут. Бу кэннэ сиспит ыалдыа суоҕа дуо?! **Күнү быһа кириэһилэбэ, дьыбаангэ сытары, бүк түһэн олоруу хайдахтаах да таас уңуоҕа, сис быччына тулуйбат.** Тааспыт ханньада да, тобуктарбыт ыалдьан бараллар. Көп сирбит быччына үлэлээбэт буолла да, бууппутунан хааман барабыт. Онтон бууппут быччына күүрэн, тобукпунун быһа тардан ылар. Ол түмүгэр кырдыарбыт саһана бары хайыһардыы сылдьар курдук, хаанньаннаһан хаамар буолабыт.

Тэттик сүбэлэр

Сүһүөх ыарыыта аһара элбээтэ. Дьэ, манна туох санаалаахпыный?

- Бастатан туран, билингги үйэбэ оһоллонуу үгүс. Саллабын да саллабын. Араас оһол, тонгуу-хатыы, бүүһү, ыт ытырыыта, массыына саахала, о.д.а. Киһи ааһан сиппэт. Ордук массыынанан сылдьан арааска түбэһэбит. Ол аайы туох охсуу буолбутун билбэппит, сэрэйбэппит. Онтубут 7 сылынан сүһүөх эрэ ыарыытыгар буолбакка, атын уорган ыарыытыгар кубулуйуон сөп.

- Ыарыыны утарытар эмп иһэн, үчүгэй буолбут курдук сананабыт. Онтубут сылан сыл ханньары, эрийэ тардар. Таас уңуоҕа хамсаатабына, барыбыт бары ыалдьан барар. Бастатан туран, сүһүөхтэрбит. Ингэри-кыҥнары бардыҥ да, сүһүөх ыалдыара биллэр буоллаҕа.

- Ханньары барыы, эриллии баар

сиригэр сүүрэн тохтуур. Ньиэрбэ кыбыллар, баттанар, уунар. Тымыр эмиэ. Оччоҕо сүүрэн суох сиригэр хайаан да импизксийэ, бактыарыйа, араас үөн-көйүүр мунньустар. Балар муһуннулар да, туоххун барытын сиэхтэрин сөп. Холобура, оламинида сүһүөбүн уутун истэбинэ, оһуноох суох буолла да, аалсыы барар.

- Бары сөбүлээн аһыырбыт – минньигэс ас. Ол минньигэһи үөн барыта аһыыр. Аһатан өссө эбии элбэтэбин. Тобуктара киһи төбөтүн саҕа саллачы испит буолар. Ол барыта – импизксийэ ыарыыта. Иһи, сыыстары баар буоллабына, бу үөһүнэр утары охсунуох тустаахпыт.

- Киһи организмэ улахан атомнай ыстаансыйа курдук үлэлиир. Аһаардас тобук сүһүөбэ эрэ ыалдыыбат. Ону өйдүүххэ наада. Биричиинэтэ олох атынга сытар. Ыалдьар сиргин, дьингэр, илбийэр сатамат, эбии сүһүрдүүххүн сөп. Онон, маастыыр ордук.

- Билингги дьон бары кэриэтэ ордук ыйааһыннаахпыт. Ону суох онгоро сатыахха. Төһөнөн ордук ыйааһыннааххын да, соччонон сүһүөх 2–3 төгүл ноһуруускаланар. ГМОлаах астары буолбакка, сибизһэйи аһыы сатыахха.

- “Илиибит ыалдьар” диір дьон кэлэллэр. Дьингэр, олох да илиилэрэ ыалдыыбат, истэригэр баар “связкалары” көннөрөн биэрдэххэ, илиилэрин ыарыыта ааһыан сөп.

- Тонобос ханньары тардылынна да, “грыжа, протрузия” үөскүүр. Маны, дьингэр, начаас көннөрүллэр. Тонобос сыһа сылдьарыттан уорганнар ыалдыылаа саҕаланар.

- Хас биірдии тарбах сүһүөхтэрдээх. Ол сүһүөхтэр эрийэ-буруйа бардылар да, эмиэ уларыыы тахсар. Туох барыта кыраттан саҕаланарын өйдүүххэ.

Бэйэбин көрүнүөн – уһун үйэлэниэн!

Киһи бэйэтин көрүнэр эрэ буоллабына, этэнгэ сылдьан, уһун үйэлэнэр кэмэ кэллэ. Маны өйдөөн дьон көрүнэр буоллулар. Дэн-оһол кэнниттэн ис-тас туругу, уорганы дьарыктанан чөлбүтүгэр түһүөхтээхпит. Экология күн-түүн мөлтүү турар. Сиргэ, дойдуга сыһыаммытын уларытыахха, харыстыахха. Ол хас биірдиибиттэн тутулуктаабын өйдүүр кэм кэллэ.

Доруобуйабытын ыарыйдахпытына эрэ көрүнэрбит сыһа. Инсульт, инфаркт буоллахпытына, биірде көрдөрө сатыыбыт. Ону даһаны чэлчэкистик аһарыннахха. Сорохтор олох да оронтон турбат ыарыһах эбэтэр суох буолаллар. Киһи – олус дыкти харамай. Бачча үчүгэй үйэбэ, мэдиссиинэ кыабырбытын, күүһүрбүтүн кэннэ ыалдьар киһи олус элбээтэ. Ол барыта, дьингэр, эрдэ көрдөрүммэппиттэн, сыһа аһыырбытыттан, сөпкө утуйбаппытыттан, сатаан олорбоппуттан, сатаан хаампаппытыттан, тыыммытын кэһэрбититтэн. **Киһи ыалдыбакка сылдьан сылааргыыр, кыраттан кыһыһар буолла да – көрдөрүнүөхтээх.** Мантаан сылтаан эн тас сарыын, ол эбэтэр ауран кэбириир.

Миэхэ көрдөрө кэлэр кырачаан оһолор бүтүнүү күүрэн хаалбыт буолаллар. Олохпун онкулун уларытыахха наада. Оччоҕо эрэ барыта тупсар, чөл доруобуйалаах буолабыт. Күнү быһа сымнаҕас кириэһилэбэ, дьыбаангэ ырбайан сытан тэлэбиисэр, төлөпүөн көрөбүтүттэн харахпыт, сиспит, өттүкпүт ыалдьар, хондуруоспут бэргиир. Маны барытын бэйэбит онгостобут эбээт. Миэхэ эмтэнэр дьон 100% тыыналлара кэһилибит буолар. “Тыыналлара кэһилибит дьон күрүскэ ыалдыаллар” диэн түмүккэ кэлбитим хас да сыл буолла. Киһи туга барыта тыынытын кытта сибээстээх. **Сөпкө тыынар буоллаххына, барыта орун-оннугар түһэр.** Систимэ үлэтэ тыыныттан эмиэ тутулуктаабын умнуман.

Онон кытаатыҥ, доруобуйабытын эрдэттэн көрүнэ, көрдөрүнэ сылдьыҥ, бары чөл олохтоох буолуҥ!

**Балаһаны бэлэмнээтэ
Саргылаана БАГЫНАНОВА.**

Барчаһыт ойуун

Куокуй аатырбыт кырдыабас ойууна Ньукууска обонньор ыалдьан өлөөрү сытан, Тыайаттан Барчаһыт диэн сангардыы туран эрэр ойууну: “Сизним, дьэ кэлэн эмтээтин”, – диэн ынгыртарбыт. Иккиэн эт-хаан аймахтылар.

Барчаһыт ойуун кэлэн, онгостон баран кыыран дьалкыһытан барар. Ортолуу кыыран эрдэбинэ Ньукууска ойуун чөкчөнгө кыыла чөкчөнгөлүү сангаран чуһуулар. Онуоха Барчаһыт дьэ ортотугар уган кэлэн түһэр. Онуоха кырдыабас ойуун: “Көр, ити мин кыра кыылым чөкчөнгөлөөбүтүн уйбакка, уган хаалахтаата ээ. Бэрт кыра баайыылаах ойуун оҕоҕоос эбит. Бу өлүү дириг дьуобатыттан өрө тардан таһаарар үрдүк баайыылаах ойуун үөскээбэтэх мунга буоллаба”, – диэн мунгатыйбыт. Кэпсииллэринэн, Ньукууска ойуун тонус ойуунун утары күрсэн баран өлүү дьуобатыгар батыллан, онтон тахсыбакка дьээкэрэн өлбүт үһү.

Куокуйга Хонхой диэн сиргэ Нөкчөкө Соловьев диэн киһини абааһы буулаабыт. Сүгүн олордоруттан ааспыт. Ыксааннар, Барчаһыт ойууну ынгыртарбыттар.

Ойуун кэлэн кыыран дьигиһитэн, өрө барчалатан, абааһы хотонго үтэйэн киллэрбит. Онтон тахсан хоспоххо охсуһан, тыас-уус бөбө буолбуттар. Абааһы Барчаһыты аан аттыгар аҕалан тиэрэ көтөн баран, куотан хаалбыт. Ой-

уун туран дүнгүрүн ылан салгыы кутуран куллуһутан баран эппит: “Барыытын барда буолан баран, куһаҕаннатан барда. Баран иһэн кэннин хайыста. Кэнниттэн үс ыппын ыппыппын, көр, биридэрин адьас сии сыста ээ. Суол ойобонугар турар бэрдигэһи ортотунан быһа тардан ылан, охсон өлөрө сыста. Хата, ытым аһаран биэрэн тыыннаах хаалла...”

Сарсыныгар баран көрбүттэрэ, чачы, суол кытытыгар биир бэрдигэс ортотунан быстан сытара үһү. Онтон ылата ол абааһы мэлийэн хаалбыт.

Барчаһыт ойуун Алыһардаах удаҕаны кытта өбүгэ саҕаттан уруулуу-аймахтыы буоланнар, бэрт иллээхтэрэ, эйэлэ-эхтэрэ эбитэ үһү. Ол иһин Барчаһыт сөп-сөп баран хонон-өрөөн, ыалдьыттаан кэлэр эбит. Биридэ саас үгэһинэн анаан-минээн ыалдьыттыы тийибит. Аана эмээхсин сыалаах сылгы ойобонун буһаран ыдырыппыт. Олорон аһааһын буолбут. Арай, ыалдьыттары аһаабакка көрөн баран олорбут. Онуоха Аана: “Хайа, бу аскын мыынан аһаабаккын дуу, сирэн аһаабаккын дуу?” – диэн ыйыппыт. Хоноһото “эй” да, “ээх” да диэн сангарбатах. Аана кэлэн ыалдьытын иһитин өнгөйөн көрбүтэ, иһити толору кып-кыйманнас үөн эбит. Онуоха Аана эригэр Сыгыннаах ойуунга туһаайан:

– Обургу, сүгүн да олорбот. Аны кэлбит ыалдьыты сүгүн аһатымаары гыммыт дии, – диэн баран, били үөннэри

халбыан-дьалбыан кэбиһэр.

Сыгыннаах ойуун Барчаһыты ойобор күнүүлээн сангата суох сөнгөдүйэн олорбут. Онуоха Барчаһыт илдэ кэлбит кэһиитин – биир иһит арыгыны – туруорбут. Онтон эрэ санаата көннүөрөн, Сыгыннаах ойуун аһаспыт. Киһилии аһаан-сизэн, киһэһи быһа сэхэн-тэппэн бөбө буолбуттар.

Барчаһыт ойуун Сыгыннаах ойуун күнүүлээн моһуоктаабытыгар улахан-нык өһүргэммит да, таһыгар биллэр-бэтэх. Сарсыныгар бараары туран Сыгыннаах ойуунга аһа тардан баран, куотан дойдутун быспыт. Ол барбыт түүнүгэр Сыгыннаах ойуун Барчаһыт айатыгар таптаран өлөн хаалар. Эрин өлөрбүттэриттэн улахан-нык кыйахаммыт Алыһардаах удаҕан Барчаһыты экирэтэр. Барчаһыт ол курдук куотан Силээнгэ кэлэн, үс хос аан туманы түһэрэн баран, саһан хаалар. Алыһардаах кинини үс төгүл көрдүү кэлэн баран, булбакка төннөр. Кэлин кэлбэтэҕэ үһү.

Сыгыннаах ойуун, кэпсииллэринэн, сүрдээх аптаах-хомуһуннаах сизэмэх ойуун эбит. Ону кинитээбэр букатын алын кэрдиискэ турар кыра ойуун аһа тардан өлөрбүт. “Сэнээн сэрэммэккэ киирэн биэрэн сизэппитэ” дииллэрэ.

Барчаһыт ойуун сүрэхтэммит аата-суола Мэхээлэ Полятинскай диэн. Кинини тоҕо эрэ Тыайа да, Куокуй да ойууна дииллэр. Кини ити икки сиргэ биллибит бүтэһик арыый обургу ойуун.

Көтөр быһах

Ахсынныы сангатыгар бөһүөлөктэн ыраах Улуннаах алааһыгар мунхалы сылдыабыт. Арай биир киһэ мунхалаан тахсаммыт аһаан-сизэн бүтэн, им-ньим сынньана олордохпутуна, утуйар таҕаһын кыбыммытынан тымныы туманы кытта аргыстаһан Дөгүөссэ обонньор (Егор Григорьевич Павлов) киирэн кэллэ. Кини мантан чугас Ньычаалаах диэн сиргэ бултуу сылдыарын билэбит. Обонньор сөп-сөп кэлэн хоно сытан ону-маны былыргыны кэпсээн, ардыгар остуоруйалаан биһигини сэргэхситэн барар. Бэйэтэ да кэпсээн-ипсээн – тыынын таһааран барар быһыылаах. Кини “тылга ингэнэ” уонча сыл хаайыыга олонор баран, хаайыыттан аҕыйах сыллаабыта босхолонон кэлбитэ. Бу киһэ обонньорбут сэхэнин истээри кэтэһэн, эмиз үгэспитинэн кулгаах-харах иччитэ буолан олорбута.

“Бу дьон, – кини биһиги диэки көрөн кэбистэ, – абааһыны-таһараны адьас итэҕэйбэт, ааттаах хомуһуус баартыа дьоно олордоххут дии. Төһө да ааспыт иһин, былыр айылҕаттан бэриллэбит энтин эгэлгэ дьобурдаах, аптаах-хомуһуннаах дьон төрөөн-үөскээн аһаллара. Биһиги нэһилиэкпитигэр былыр абааһылары мэхэйдиирин иһин Мэхэй диэн ааттаммыт ойуун баара. Дьингээх аата-суола Мэхээлэ Бэлээтинискэй диэн этэ. Ити Отойко кэргэнин эһэтэ дуу, аҕата дуу үһү. “Сэбиэскэй

былаас иннинэ дьонун-сэргэтин эмтээн абырыыра” дииллэрэ. Кэлин ойууннууру боппуттарын кэннэ кыыра сураба иһилибэт этэ.

Арай биридэ Ороһооспо саҕана Дьакыамаҕа олордохпутуна, хантан эрэ айаннаан иһэн биһизэх хонон ааспыт. Урут да кэлэ-бара элбэхтик хонон аһар буолара. Онон өрдөөбүттэн билсэбит. Омос көрүүгэ киһиттэн туох да уратыта суоҕа. Киһи киһи курдуга. Уңуобунан мин саҕа, ол эрэри ингиир-ситии хатынгыр киһи этэ. Киһэ аһаан баран утуйуохпут иннинэ холумтан иннигэр, ону маны кэпсэтэ-кэпсэтэ, табахтыы олордубут. Ол олороммун икки дуу, үс дуу сыллаабыта Ньычаалаахха илиммин көрө сылдьан быһахпын ууга түһэрэн кэбиспиппин өйдүү биэрдим. Бу түгэнгэ ол быһах тоҕо өйбөр көтөн түспүтэ эбитэ буолла. “Сүтүктээх сүүс аньыылаах” диэбиккэ дылы, тугу эмэ туттаары гынным да, ол быһахпын саныы түһэrim. Оччотоогу саха киһитэ

хайаан да быһахтаах буолара, быһаҕа суох сатаммата. Эр киһизэх быһаҕа диэн син биир дьахтарга иннэтин кэри-этэ буоллаҕа. Ойууннар киһи сүтэрбит малын-салын “көтүтэн” аҕалан биэрэлэрин истэр этим. Ол иһин эбитэ дуу:

– Быһахха табыллыбакка эрэй бөбөнү көрдүм. Икки дуу, үс дуу сыллаабыта Ньычаалаахха илимнии сылдьан быһахпын мүччү тутан ууга түһэрэн кэбиспитим. Бэркэ диэн сөбүлээбит, табыллыбыт быһаҕым этэ. Апкынан-хомуһунгунан ол сүтүкпүн көтүтэн биэрдэргин төһө эрэ абыранар этим. Оттон кыаллыбат буоллабына, хайыаный, – диэн көрдөстүм.

Обонньорум өһүргэммэтэ эрэри, сирэйиттэн-харабыттан көрдөххө, сүрдээбин ыарыһатта.

– Кыаллыбата буолуо ээ. Кыһын халын муһунан үллүнэ сытар күөлтөн сүтүгү таһаарар уустук буолааччы. Сайын эбитэ буоллар син да этэ, – диэтэ.

Ити итинэн хаалла. Таһырдыа тахса сылдьан баран утуйдубут.

Сарсыарда туран чэйдии олордохпутуна обонньорум:

– Дөгүөссэ, ити өһүөҥ сэнгийэтин көр эрэ, – диэтэ уонна, тоҕо эрэ, сонньуйда.

Мин ити икки ардыгар бэбэһээ киһэ эппиппин умна охсон кэбиспит эбиппин. “Тугу-тугу этэр буоллабай?”

– диэн муодаргыны санаатым. Ол да буоллар бэрт улгумнук туран көрбүтүм: үөрүөм да, сөбүөм да иһин, били икки сыллаабыта ууга түһэрбит удьурбай уктаах быһаҕым өһүө сэнгийэтигэр кыбытыллан турар эбит. Тимирэ өр ууга сыппыт буолан аһара дьэбиннирбит. Ол эрэри “харахпын баайар быһыылаах” диэн итэҕэйбэтим.

– Ити эн хайдах көтүтэн аҕаллын? – сөбүү-махтайы бөбө буолан ыйыттым.

– Эрэй бөбөнөн сырыттым. Эбэ быйыл хаара чараас буолан, муһа халыннык да тонмут эбит. Хата, анда-атар уйатын буламмын, ол устун киирэн нэһиилэ быһаххын булан таһаардым. Быһах гын. Тимирэ, кырдык, ыһы тимири быһыылаах. Эр туһалыһык, – диэтэ.

Обонньорбор махтаныы бөбөтүн махтаным. Манньатын биир атах эти биэрэн ыттым. Ол быһахпын хаайыыга барыахпар диэри хас да сыл илдэ сылдыбытым. Кэлин уолум Киргиз-лэй быһах гыммыт этэ. Билии-үөрэх, кырдык, сайдар. Онно мөккүөр суох. Ол эрэри быһаҕы “көтүтэн” аҕалар күүстээх аптаах дьон кистэлэнгэрэ та-айыллыбат таабырын буолан сырыттаҕа ити. Ол кистэлэнгэрин барахсаттар бэйэлэрин кытта илдэ хара буорга киирэн сыттаһара”, – диэн Дөгүөссэ обонньор кэпсээнин түмүктээбитэ.

Нуурай булгунньаҕын батыйата

Кысталыктан Эбэ Баһыгар кииригэ Нуурай диэн ааттаах икки көлүйэ баар. Суол икки өттүгэр сыталлар. Суолтан хоту диэки сытааччыта Улахан Нуурай дэнэр. Бу көлүйэ арҕаа өттүгэр көлүйэни өнгөйөн турар кыра булгуннахтаах. Дьэ бу булгуннахха бэрт былыр ойуун араҕастаммыта үһү...

Бу араҕастаммыт кырдыабас тимири батыйалаах эбит. Ол батыйаны, сүүрбэттэн таһа сыллаабыта күһүөрү сайын Эбэ баһыгар оттуу сылдьан хаһа да буолан көрбүттээхпит. Биир соччо улахана суох, сиртэн 2,5–3 миэтэрэ курдук үөһэ өттүнэн тостубут тиит төрдүгэр, мас хайдыбытыгар кыбытыллан турара. Мин кыра эрдэпинэ эбэбит Олпуруона эмээхсин биһигини, сизэнэрин, батыһыннаран бу булгуннахха кэлэ сылдыбыппытын өйдүүбүн. Онно булгуннаах анныгар чугаһаатахха эбэ-

бит: “Олох мэниктээмэн, ыһытаамаҥ-хаһытаамаҥ, тугу да тытыман, кырдыабас кыһырыа”, – диирэ уонна көлүйэбэ киирэн туутун көрөрө.

Оттон бу батыйаны ылбыт киһи моһуогурарын, төһө да ылбытын иһин, батыйа бэйэтин миэстэтигэр төннө турарын кэпсииллэрэ.

Биһиги оскуолаҕа үөрэнэ сырытта-

пытына, оскуолабытыгар түмэл тэриллибитэ. Онно арааһы барытын, тугу булбуппутун аҕалар этибит.

1961 с. эбитэ дуу, күһүн оскуолаҕа үөрэнэ киирэн баран кылааһынан похот буолбутугар, биһиги кылаас оҕолорун Күөл учаастагар Александр Игнатьев учуутал быһылыктаах ыппытара. Дьингэр, ол похот сыала-соруга

булгуннаахха тийэн батыйаны аҕалыы этэ. Ол Күөлгэ барбыт оҕолору пиэрмэ кырдыабас үлэһиттэрэ “дьонгугугар-сэргэбитигэр уонна бэйэбитигэр аньыны онгостоору гыммыккыт” диэн тылларыгар киллэрэн төттөрү утаарбыттар этэ.

Кэлин иһиттэхпинэ, “учууталлартан хайалара эрэ ол батыйаны түмэлгэ аҕалыт эрэри, батыйалара төттөрү булгуннааҕар төннөн кэлэн турар үһү” диэн кэпсииллэрэ.

Ити батыйалаах булгуннааҕы Нина Олесова видеоҕа икки төгүл устубутун уонна олохтоох теле-устуудьуйаҕа көрдөрбүтүн билэбит.

**“Үс Бүлүү айдарыылаахтара”
книгэттэн**

Владимир МАКСИМОВ: “Абыс кырыылаах, тобус халлааннаах Азия”

“Кыым” бүгүнгү ыалдыта – “Азия оболоро” оонньуулар аан дойдутаабы кэммитэтин бэрэсидьиэнэ Владимир Максимов.

Ахмад Аль Фахад Аль-Сабах бииргэ

дойдутаабы кэммитэппит үчүгэй репутациялаах, оонн тэрээһин бары боппуруостара этэнгэ быһаарыллан иһэллэр.

“Дьокуускай – атын дойду – Дьокуускай”

– Мин кэтээн көрөрбүнэн Азия дойдулар Арасыйаабы сыйыаннара үчүгэй. Арасыйаа футболга сойууна (РФС) – Азия футболга конфедерациятын (АФК) састаабыгар кириэри дугдурдуннаан баран тохтообута. Сорох көрүнгөр федерациялара Азия ассоциацияларын, конфедерацияларын чилиэннэринэн буолбуттара. Холобур,

Төрүт түөлбөсө төннүү

– Владимир Владимирович, “Азия оболоро” оонньуулар абыс сыл буолан баран, төрөөбүт-үөскээбит туоналарыгар төннөллөр.

– Оннук, бары эбийиэктэр сүннүнэн бэлэмнэр. Сорох эбийиэктэргэ улахан өрөмүөн ытыллыбатаабы абыс сыл буолбут. Онон, сууйуунан-сотуунан, кырааскалааһын сөп буолбаккын. Ил Дархан СӨ успуорка министриэтибэтин этиитин өйөөн, билигин өрөмүөн үлэлэрэ номнуо сабаланылар.

– “Кыайы 50 сыла” успуорт дыбарыаһыгар улахан өрөмүөн ытылла турар.

– Хас биирдии эбийиэккэ өрөмүөн үлэлэрэ ытыллыахтаахтара. Бу кэммитэппит баар эбийиэктэр эмиз (“Эллэй Боотур”). Кириэр аантан сабалаан эбийиэк хоруобуйатыгар, итигэр систиэмэтигэр тийэ үлэлэр ытыллыахтаахтара. Ити үлэлэргэ элбэх үп-харчы көрүлүннэ. Сотору, халлаан сылайыыта өрөмүөн үлэлэрэ өссө күүһүрүөхтэрэ. Онон, күрэхтэһиилэр кэннилэриттэн эбийиэктэр дьон-сэргэ туһугар салгыы үлэлиэхтэрэ.

– Мархаба уонна Аллараа Бэстээххэ тутуллубут эбийиэктэргэ күрэхтэһиилэр ытыллыахтаахтара дуу?

– Суох, бары күрэхтэһиилэр Дьокуускайга ытыллыахтаахтара. Биһиги ирдэбилбитинэн, оболор түспүт сирдэриттэн успуорт эбийиэктэр диэри мунгутаан – чаас аңаара айаннаахтаахтар.

– Оччоҕо саамай ыраах эбийиэгинэн пуорт оройуонугар баар “Стерх” успуорт саала буолара буолуо?

– Суох, саамай ыраах эбийиэктэ – саанан ытарга аналлаах “Олимпиец” комплекс. Онно истиэндэ ытыытын (стендовая стрельба) күрэхтэһиилэрэ ытыллыахтаахтара. Билигин Сайсары уокуругар саа успуорт комплексэ үлэбэ кириэрин кэтэһибит. Кини, төһө кыалларынан дьэтиттэн чугас турар эбийиэккэ дьарыктаныахтаах (шаговая доступность). Сайсарыга тутуллар успуорт комплекса ити кыһалбаны быһаарыахтаах.

Шейх Аль Фахад Аль-Сабах

– 2015 сыллаахха Азия олимпийскай сэммитин (ОСА) бэрэсидьиэнэ, шейх Ахмад Аль-Фахад Аль-Сабах Дьокуускайга кэлэ сылдыбыта. Азия олимпийскай сэммитин кытта үлэ ытыллыбытын курдук ытылла турар буоллабы?

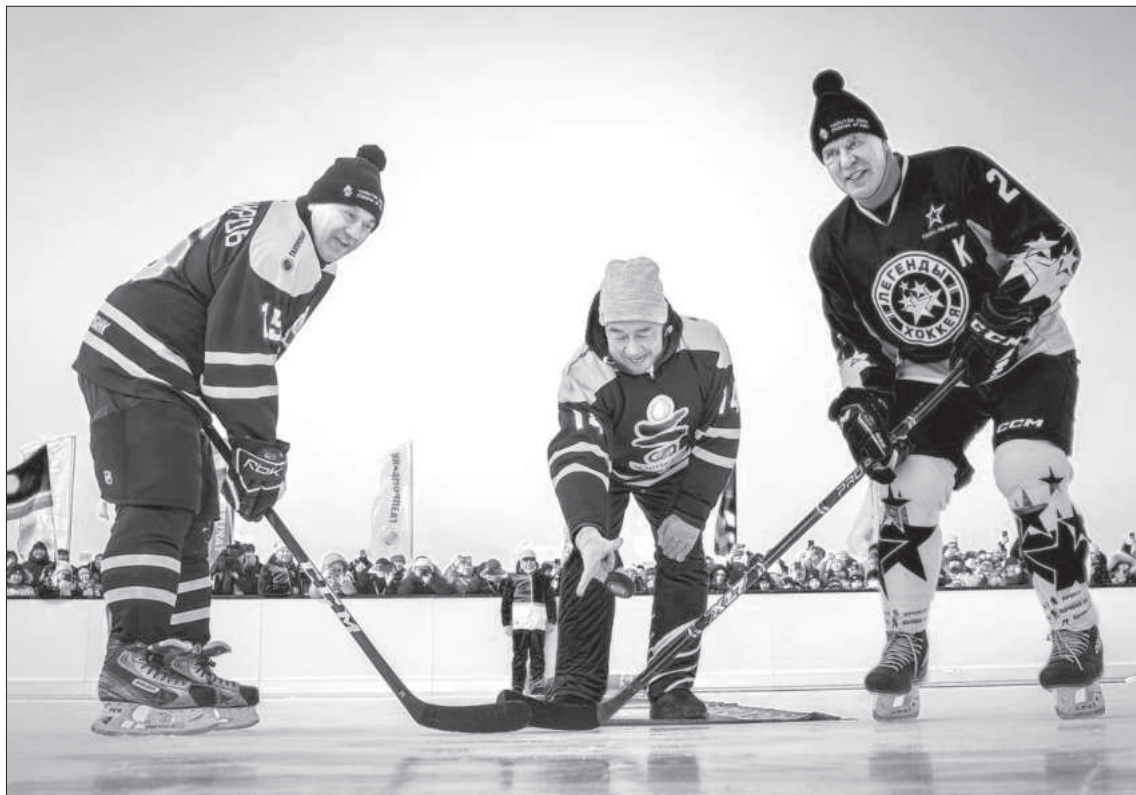
– Биһиги кэммитэппит үс тэрийээччилээх. Ол иһигэр ОСА баар. Шейх Ахмад Аль-Фахад Аль-Сабах билигин Кувейт бырабытталыстабытыгар үлэлиир. Онон, Азия олимпийскай сэммитигэр саага бэрэсидьиэни талбыттара. ОСА саага салайааччыта, эмиз Кувейт бэрэстэбиитэлэ – шейх Талаль Фахад Ахмед Аль-Сабах. Кини – шейх

төрөөбүт быраата. Соторутаабыта буолбут муннаахха ОСА департаменын дириэктэрэ Хайдер Фарман баара. Биһиги хас хардыбыт, быһаарыбыт ОСА ытар бэлиитикэтин кытта сөп түбэхэр, дьүөрэлэхтэр. Кинилэр биһиги бырайыактарбытын өйүүллэр.

– Билинни быһыы-майгы Азия дойдуларын кытта сыйыанга дьайар дуу?

– Азия дойдуларын кытта сыйыаммытын хаһан да быспатахпыт. Төттөрүттүн, кинилэри кытта сыйыаммыт сылтаан сылаабы бөбөргүүр. Ол гынан баран ыарахаттар суох буолбатахтар.

2022 сыл сайыныгар “Азия

оболоро” оонньуулар Владивостокка ытыллыбыттара. Онон элбэх дойду сайаапкатын тохтоппута (отзыв). Онон, эрдэтээнни былааммытытан быдан абыаах дойду кыттыбыта. Ол эрэри Владивостокка уруккутун курдук дойдулар сүүмүрдэммит хамаандалара кэлбиттэрэ.

Оччолорго бэлиитикэ элбэх боппуруоһун иннэ-кэннэ быһаарылла илигэ. Оболор успуорка улахан түһүлгэлэрин ытыыны ОСА өйөөбүтэ. Аан дойду Олимпиадага кэммитэтин (МОК) кытта эмиз биир сүрүннээх үлэ ытыллыбыта. Оонньуулар урукку курдук МОК патронатынан ытыллыбыттара.

Оттон былырын Кузбасска ытыллыбыт кыһынны оонньуулар сайаапкага хампааньыта бэрт холку быһыыга-майгыга ытыллыбыта. Бүгүнгү күнгэ “Азия оболоругар” тас дойдулар интэриэстэрэ улахан. Сабалаабылпытанаабыр элбэх сайаапка кириэр эрэр. Биһиги быһаччы обо успуордунан эрэ дьарыктанар аан

Арасыйаа саахымакка федерацията (ФШР) былырын баччалартан Азия саахымакка федерациятын (АФК) чилиэннэ.

– Азия, этэргэ дылы, абыс кырыылаах, элбэх өрүттээх. Итини Азия дойдуларын дьонун сэргэтин өйүн-санаатын (менталитетын) кытта сибээстиэххэ сөбө буолуо. Кинилэр бэйэлэрин устуоруйаларын, култуураларын диригник өйдүүллэр, өрө туталлар.

Азия дойдуларыгар истин, дойдордуу сыйыаны инники күөнгэ туталлар. Онон, кинилэр ити чааһыгар муударай сыйыаннаахтар диэххэ сөп. Кинилэр боппуруостары уһата-кэнэтэ барбакка бэрт түргэнник уонна судургутук быһаараллар. Ол – бастатан туран, дьон бэйэ-бэйэлэригэр сыйыаннарыттан тутулуктаах (человеческий фактор). Оттон арбаангы дойдуларга, биллэрин курдук, бэлиитикэ инники күөнгэ турар.

– 2015 сыллаахха эйигиттэн эмиз улахан интервью ылбытым. Онно “Дьокуускай

– атын дойду – Дьокуускай” диэн формат тула кэпсэппиппит. Итини: “Аныгыскы оонньуулар атын дойдуга ытыллаллар, онтон Дьокуускайга төннөлөр”, – диэн өйдүүбүт. 2020 сыллаахха “Азия оболоро” оонньуулар Монголияга ытыллыахтаахтара. Ол сатамматабын кэнниттэн – Оман барыйаана күөрэйбитэ.

– Нуучча норуотугар “Первый блин – комом” диэн өс хоһооно баар дии. “Дьокуускай – атын дойду – Дьокуускай” форматы саага сабалаан эрдэхиитинэ итинник “мөчөкө” үөскээһинэ – биһиги элбэххэ үөрөппүтэ. Хас биирдии итинник түгэн – биһиэхэ уруок. Кырдык, Монголия ылыммыт эбэхтэлиститибэлэрин толорботобо, толоро да сорумматаба.

Ол кэнниттэн, кырдык, Оман барыйаана күөрэйбитэ. Ахсынны 30 күнүгэр (2019 сыллаахха) Оманга айаннаа-

кэлэрэ айгыраабыта. Ол иһин икки кыһынны, биир сайынны оонньуулары Арасыйаа эргийиэннэригэр ыппыппыт.

Итинник дьаһаныы туһалаах өрүтэ элбэх. Тоҕо диэтэххэ, биһиги элбэх саага хайыскалары боруобалаатыбыт. Ситиһиилээхтик. Холобур: хантараак түһэрситин, тэрийэр эргийиэн ылыммыт эбэхтэлиститибэлэрин толорутун хонтурооллааһыны, былааннаах үлэ ытылла тураруун... Биһиги үс сыл субуруучу оонньуулары ытан эрэбит: 2022 – Владивостокка – VII “Азия оболоро”; 2023 – Кузбасска – II кыһынны “Азия оболоро”; 2024 – Дьокуускайга – VIII “Азия оболоро”.

– Аны түөрт сылын (2028) сайынны оонньуулар ханна ытыллаллара биллэр дуу?

– Муус устарга эбэтэр ыам ыйыгар ити боппуруоһу быһаарыахпыт. Быһаарыы ылынна да, киэнэ эйгэбэ тутта биллэриэхпит.

Дуобат уонна го

– Аны “Азия оболоро” оонньуулар успуорка бырагыраамаларын туһунан кэпсэтиэххэ. Холобур, биһиги дуобакка үтүмэн ситиһиилэрдээхпит, гроссмейстердарбыт даһаны абылаа суохтар. Ол эрэри дуобат улахан түһүлгэ бырагырааматыгар суох.

– “Азия оболоро” оонньуулар бырагыраамаларыгар хайаан да кириэр 17 успуорт көрүнгэ баар (ол иһигэр мас тардыһыы уонна хапсабай). Итини таһынан олохтоох тэрийэр кэммиттэ биэскэ диэри успуорт көрүнгүн эбии киллэриэн сөп. Тэрийэр кэммиттэ талбыт көрүнгүн иһигэр дуобат баара. Биһиги: “Дуобаты бырагырааматтан таһаарын”, – диэн этии киллэрбиппит. Тоҕо диэтэххэ, дуобат оонньуулар кэнсиэпсийэлэригэр сөп түбэспэт. Онон этиллэринэн: “Ханнык эбит успуорт көрүнгэр кыттар дойду ахсаана түөртөн кыра буоллабына – бырагырааматтан уһуллуон сөп”. Урукку да түһүлгэлэргэ дуобат турнирыгар үс эрэ дойду кыттар (Арасыйаны киллэрэн туран).

Дуобат бырагырааматтан уһуллуон сөбүн туһунан өрөспүүбүлүкэ да, Азия да, аан дойду да дуобакка федерацияларын сэрэппиппит. Азия дуобакка конфедерациятын (АКШ) муннаабыр үлэһиппитин анаан-минээн ыта сылдыбыт. АКШ бэл мэктиэ суругун ылбыт. “Оонньуулар дуобакка турнирдарыгар элбэх дойду кыттарын ситиһиэхпит”, – диэн ис хоһоонноох. Ол гынан баран, хомойуох иһин, 2016 сыллаабы оонньуулар дуобакка турнирдарыгар икки эрэ дойду кыттыбыта.

Манна, баһаалыста, биир өйдөөххэ наада. Кэммиттэ чилиэннэрэ дуобаты утарбаттар. Бары астынан туран дуобатыбыт, бу оонньууну олус сөбүлүүбүт. Ол гынан баран түһүлгэ репутацията, оонньууларга тас дойдулар интэриэстэрэ диэн баар. Онон, дуобаты Азия үгүс дойдуларыгар сөбүлүүн оонньуу – го диэн оонньуунан солбуйбупп. Бүтүн Арасыйытатаабы го федерацията уонна Аан дойдутаабы го федерацията (IGF): “Азия

оболоро” оонньууларга элбэх дойду бэрэстэбиитэлэ кэлэрин хаачыйыахпыт”, – диэн эрэн-нэрбиттэрэ.

Футбол уонна баскетбол оннугар

– **Урукку оонньууларга футбол уонна баскетбол баалара. Ол оннугар билигин – мини-футбол уонна “баскетбол 3х3” бааллар.**

– Оннук, оонньуулар бырагыраамаларыгар хайаан да киирэр көрүгүнэргэ итинник уларытыылары киллэрбиппит. Владивостокка ытыллыбыт оонньуулар быһаарыныбыт сөптөөбүн көрдөрбүттэрэ. Мини-футбол уонна “баскетбол 3х3” улахан сэргэхсийиини таһаарбытара.

Урукку өттүгэр футбол уонна баскетбол турнирдарыгар алталыы, абыстыы хамаанда оонньуура. Кыттар дойдурлар футбол уонна баскетбол хамаандаларын ажалалларын ыарыбаталлара. Ону өйдөөххэ сөп: футбол хамаандатын састаабыгар – 22, оттон баскетбол хамаандатын састаабыгар 12 оонньооччу киирэр. Ити оннугар мини-футбол (10 оонньооччу), “баскетбол 3х3” (4 оонньооччу) хамаандаларын ажалар судургу. Уонна ити ыалдыааччылар интэриэстэрин күүскэ тардар көрүгүнэр. Владивостокка оонньуу айыы саала толору этэ.

Сайыына уонна Модун

– **2000 сыллаахха оонньуулар ымыылары (талисманнара) Бэргэн диэн ааттаах уолчаан этэ. Оттон 2004, 2008, 2012, 2016 сыллардаабы оонньуулар ымыыларынан сэлиэ обото (мамонтенок) буолбута. Ол гынан баран сырыы айыы тас көрүгүнэрэ атынны өйдүүбүн. Холобур, 2008 сыллаабы оонньуулар ымыылары Дима диэн ааттааба. Бу сайын ытыллыахтаах оонньуулар икки ымыылаахтар. Ол – Сайыына (моботой) уонна Модун (сэлиэ обото). Анал хамыыһыа кинилэри биэс бырайыактан талбыт. Ити курдук Дьокуускайга ытыллар оонньуулар ымыылары уларыа туруохтаахтар дуу, хайдах дуу?**

– “Азия оболоро” оонньуулар аан дойдутаабы кэммитиэтэрин докумуоннарыгар: “Оонньуулар ымыылары талыыга тэрийэр кэммитиэт хас да түһүмэхтээх үлэни ытыахтаах”, – диэн сурулла сылдьар. Биһиги санааларбытын, көрүүлэрбитин кимиэхэ да соннообоппут. Ымыылар оонньуулар ытыллар

сирдэрин-уоттарын уратыларын көрдөрүүхтээхтэр. Холобур, Владивостокка ытыллыбыт түһүлгэ ымыылары – леопард Уссури уонна ГАФ тиигир этилэр. 2019 сыллаахха Сахалинга ытыллыбыт кыһынгы оонньуулар ымыылары – түлүөн Ныш, саһыл Лыжуля уонна түлүөн Ныш.

Олохтоох тэрийэр кэммитиэт ыппыт үлэтин түмүгүнэн талыллыбыт ымыылары – биһиги бигэргэтэбит эрэ. Саха сиригэр сэлиэ (мааман) – өрөспүүбүлүкэ брэнды. Ааспыт күһүн анал хамыыһыа биэс бырайыагы сөбүлээбитэ: сэлиэ обото, бизон, Өлүөнэ (Лена) уонна Алдан (уоллаах кыыс), моботой уонна киис. Түмүккэ кыайылаахтарын сэлиэ обото уонна моботой буолбуттара. Моботой бэрт кыра бырыһыанынан чорбойбут этэ. Манна Сайыына волонтердар талисманнара буоларын тоһоболоон бэлиэтибин.

– **Мин эһиги кэммитиэккитигэр быһаччы этии киллэриим дуу. Бу – бары эйгэни хабан туран оболорго аһаҕаһыт түһүлгэ буоллаба. Онон сайынны, кыһынгы “Азия оболоро” оонньуулар ымыылары тустарынан остуоруйалардаах, номохтордоох, дьэрэкээн ойуулардаах кинигэ дуу, сурунаал дуу тахсара буоллар.**

– Бары ымыылары (талисманнары) холбуу тутуу туһунан – олус үчүгэй идийэ. Тэрийэр кэммитиэккэ даһаны, биһиэхэ даһаны айар-тутар идэлээх дьонтон элбэх этии киирэр.

2016 сыллаахха оболорго аналлаах кинигэ таһаарбыппыт. Онон оонньуулар ымыылары

устуоруйаттан, төрүт культуура-раттан сабаалаан Саха сирин туһунан кэпсиппиппит. Ол кинигэни биһиги эдэр спортсменнарга түгэппиппит. Билигин: “Ити үлэ салгытын таһаарыахха”, – диэн этиилэр киирэ тураллар. Эн этиинг эмиз куһағана суох. Бары ымыылары түмтэххэ – олус үчүгэй кинигэ буолуо этэ. Итини толкуйдуохпут.

Киһилээх хайата уонна Өлүөнэ очуостара

– **Урут оонньуулар уоттарын үөрүүлээх быһыыга-майгыга Киһилээх хайатыгар уматаллара. Кэлинги сыл-**

ларга Өлүөнэ очуостарыгар уматар буоллулар. 1996 сыллаахха уоту – сайынны Олимпиада ытылла турар, Эмиэрикс Атланта куоратыттан ажалбытара. Итинэн сибээстээн: “Оонньуулар уоттарын Өлүөнэ очуостарыгар уматыы бигэтик олохсуйдаба?” – диэн ыйытабын.

– Оннук, 1996 сыллаахха Олимпиада уотун Атлантаттан ажалбытара. 2012 сыллаахха Дьокуускай аҕа баһылыга Айсен Николаев уонна Греция Былыргы Олимпия куоратын мэра – Дьокуускай уонна Олимпия бырааттыы сибээстээх куораттарынан буолбуттарын туһунан сөбүлэһиигэ илии баттаабытара. Ол кэнниттэн Айсен Сергеевич Лондон Олимпиадатын уотун үөрүүлээх быһыыга-майгыга уматыы сиригэр-туомугар сылдыбыта. Ити сайын Былыргы Олимпия дэлгээссийэтэ “Азия оболоро” оонньуулары кэлэн көрбүтэ. Эһилигэр Саха сирин дэлгээссийэтэ Былыргы Олимпия хабыллар хаба ортотугар ортотугар сэргэ туруорбута.

“Азия оболоро” оонньуулар уоттара 2004 сылтан ыла, кырдык, Киһилээх хайатыгар уматыллара. Ити кэмтэн ыла оонньуулар уоттарын үөрүүлээх быһыыга-майгыга уматыы сирин-туомун устуоруйата сабааламмыта. 2018 сыллаахха оонньуулар уоттара Өлүөнэ очуостарыгар уматыллара бигэргэммитэ. Тобо? Бастатан

туран, Өлүөнэ очуостара өрөспүүбүлүкэ биир сүрүн брэндэ. Иккиһинэн, аан дойдутаабы салгын пуортаах Дьокуускай Өлүөнэ очуостарыттан чугас. Үсүһүнэн, Өлүөнэ очуостарын ЮНЕСКО аан дойду ураты кэрэ бэлиэ мистэһэригэр биирдэстэринэн билиммитэ. Төрдүһүнэн, Өлүөнэ очуостара элбэх дьон сылдьар туризм эбийиэгэ.

Лазер шоуутун туһунан

– **Кытай киин куората Пекиннэ, Собыруу Корея куората Пхенчангга Олимпиядаһы үөрүүлээхтик аһы сирэрэ-туома аан дойдуну сөхтөрбүтэ. Бастатан туран, дьэрэкээн ойуулардаах-оһуордардаах, киһи сөбө көрөр харгыналардаах лазер шоуутунан. Биһиэхэ итинник шоу сатаныан сөбө дуу?**

– Ити тэрээһиннэр, күннэтэ туттар тылбытынан эттэххэ

– тэрийэр кэммитиэт прерогативата. Биһиги кэммитиэппит ити боппуруоска кыттыспат. Балаһыанна быһыытынан биһиги оонньуулар успуорка бырагыраамаларыгар эрэ ирдэбиллэри туруорабыт.

Арай бири эттиэхпин сөп: атын куораттарга холооттоххо Дьокуускайга оонньуулары үөрүүлээх быһыыга-майгыга аһы уонна сабыы сиригэр-туомугар улахан интэриэс, ажиотаж баар. Ол иһин ити тэрээһин “Туймаада” стадионга ытыллара сирдээх. Ардыгар культуура бэрэстэбиитэлэрэ: “Ити тэрээһини “Өрөгөй” эбэтэр “Дохсун” успуорт комплекстарыгар ытыахха”, – диэн көрдөһөөччүлэр. Итиннэ биһиги сөбүлэспэппит: 4 эрэ тыһыынча көрөөччүнү бататар эбийиэк дуу, 15 000 олохтор мистэһэлээх стадион дуу.

Иккиһинэн, оонньуулар ытыллар кэмнэригэр биһиэхэ үрүн түһүннэр тураллар. Онон, лазер шоуутун ытар соччо-бачча табыгаһа суох.

Аан дойдутаабы кэммитиэт – тэрийэр кэммитиэт – дириэксийэ

– **Түмүккэ “Азия оболоро” оонньуулары илээн-сабаалаан ытар тэрилтэлэри аабааччыларга анаан чопчулоохха. Ардыгар, биһиги, суруналыыстар даһаны бутуллан ылабыт ээ: “Азия оболоро” оонньуулар аан дойдутаабы кэммитиэттэрэ баар, “Азия оболоро” оонньуулар дириэксийэлэрэ баар, аны тэрийэр кэммитиэт эмиз баар.**

– Биһигиттэн, ол аата кэммитиэттэн саҕалыахха. 2012 сыллаахха ОАК бэрэсидьиэнэ, шейх Аль-Сабах этии киллэринтэн “Азия оболоро” оонньуулар аан дойдутаабы кэммитиэттэрэ тэриллэбитэ. Онон, биһиги кэммитиэппит үс тэрийээччилээх – Азия Олимпиадаба сэбиэтэ (ОАК), Араассыйа Олимпиадаба кэммитиэтэ (ОКР) уонна Саха Өрөспүүбүлүкэтэ. Кэммитиэт Азия бары дойдуларыгар үлэни күүһүрдэргэ анаан тэриллэбитэ. Ити кэнниттэн “Азия оболоро” аан дойдутаабы оонньуулар кэнсиэпсийэлэрин бигэргэппиппит. Ити кэнсиэпсийэбэ сүрүн быраабылалар, нууччалаахха “пошагово” сурулла сылдьаллар.

Үгүс дьон, ол иһигэр успуорт бэтэрээннэрэ: “Саха сиригэр төрүттэммит оонньууларбыт атын сиргэ барыахтара”, – диэччилэр. Итиннэ киэнг далааһыннаах үлэ ытыллыбыта, докумуон бөбөнү ылыммыппыт, бигэргэппиппит. Ол быһыытынан оонньуулары тэрийэн ытар дойдуга хайаан да тэрийэр кэммитиэт тэриллэр. Тэрийэр кэммитиэти мунньахтыыр уорган (совещательный орган) диэн өйдөөххэ сөп. Итини таһынан быһаччы үлэни ытар, бары үлэлэри сүрүннүүр дириэксийэ тэриллэр. Сорох сирдэргэ итинник тэрилтэни управление диэн ааттаахтарын сөп. Онон, дириэксийэни толороччу тэрилтэ курдук көрүүххэ сөп.

2022 сыллаахха, биһиги, холобур, үс тэрийэр кэммитиэти уонна үс дириэксийэни кытта үлэлэбиппит. Ити тэрилтэлэр Владивостокка, Кузбасска (Кемерово) уонна Дьокуускайга бааллара. “Биһиги үс сыл субуруччу оонньуулары ытан эрэбит”, – диэн үгүс этэн аһарбытым дии. Тэрийэр кэммитиэттэри кытта биһиги дириэксийэ нөҥүө сибээстэһэбит. Кыластык быһаардахха итинник.

– **Максим Максимович, сэргэх кэспээһинг иһин улахан махтал!**

Федор РАХЛЕЕВ.

Дьон кэпсээниттэн

Лена Чугунова:

– Сайылыкка олорор кэммитигэр аттаах саллааты көрбүтүм. Күрүөнү ойбокко да курдары ааһан, былыргы унуохтар диэки ойута турбута. “Урут онно сэрии буолбута”, – диэн кэпсиирэ эһэм.

Үрүң түүн кэмигэр ол сайылыкка биирдэ эдьийим, 12 саастаах оҕо, көбүрөттэ таһырдыа тахсыбыт. Күн тахсан эрэрэ үһү. Арай былыргы хотон диэки көрбүтэ: сахалыы таңастаах биир дьахтар хотон үрдүгэр арбаа диэки хайыһан туран (күн киирэр сириҥ диэки), сахалыы матыыбы таһааран ыллыы турар үһү. Ити түбэлтэ кэнниттэн сыл буолан баран, эдьийим барахсан өлбүтэ.

Баҕар, кырдыаҕас алаас иччитэ сэрэппитэ буолуо.

Владимир Иванов:

– Ахсыс кылааһы бүтэрбит сайыммар дьоммун кытта Түң өрүскэ бултуу кирибиппит. Киһэ: “Бу абааһылаах өтөх”, – дии-дии, бырааттарбытын куттаан оонньообуппун. Ол түүн утуяа сыттым (мунгар, оҕо таһыгар түбэспитим). Уум быһынан көрдөхпүнэ, үтээммит аана аһылла биердэ уонна манан таңастаах, уһун баттахтаах, кып-кыһылан көрө сылдьар харахтаах оҕонньор кэлэн, атаһыттан соһон барда. Саатар, уолуйан хаалан, хаһытаабаппын. Көһнөрү ынчыктыыбын эрэ. Сиргэ “һылк” гына соһон түһэрдэ, мин олох уолуйан хаалан баран, саңата суох сыттым. Хата, аҕам уһугунна. Кини уһуктаатын кытта, оҕонньор сүтэн хаалла. Туох буолбутун аҕабыр барытын кэпсээн биэрбитим. Ол түүн сүрэхим ыалдьан, түүннэри дэриэбинэлээбиппит.

Аҕам: “Сир иччитэ буолуо”, – диэбитэ.

Анджелика Алексеева:

– Аан бастаан түөрт саастаахпар көрбүтүм. Хос эбэм өлбүтүн кэннэ. Эмискэ суох буолбута. Суох буолбут күнүгэр кэлэн, түннүгү манаан турбута. Хайдах сылдьарбытын көрөрө, тоҕо эрэ дьибэҕэ кирибэт этэ. “Эбэм кэллэ дии. Мин эбэбэр табыстым”, – дии-дии, тахса сатыырбын дьонум ыппатахтара. Билигин санаатахха, олус куттамыт эбиттэр. Мин ол сабана өлбүт эгин диэн өйдөбүл суох, тыыннаах курдук саныырым. Онтум эбэм дууһата сылдьар эбит. Үс дуу, хас дуу күн ол курдук түннүгүнэн манаабыта.

Сергей Игнатьев:

– Мин оттуу сылдьан, тугу эрэ көрөн турардахпын. Түүн от обустара сырыттым. Тыраахтарым иннинээби түннүгүн үрдүнэн тонировкалаах, түүн хараҥа кэлин фараны холбоотоххо, тонировка сиркилэ курдук чабылынныы сылдьар. Дьэ, от охсон бүтэрэрим кыра хаалбытын кэннэ арай харабым кырытынан көрөн аһарбытым: ким эрэ тыраахтар кэнниттэн батыһан иһэр. Быраатым кэллэ диэн тохтоон тахсыбытым – ким да суох. Ол кэмгэ быраатым 3 килэмиэтирдээх үтээнгэ баара. Хайдах эрэ этим тарпыта уонна куттана-куттана, тэриллэрбин хомуйан баран, дьоммор барбытым. Туох эрэ көстүө диэн, кэннинээби уоппун арааран кэбиспитим.

Анна Слепцова:

– Кыра сылдьан утуяа хоспор көрөрүм. Бири кизһэ эрдэ утуйбутум. Ол утуяа сыттаһына, аттыбар ким эрэ кэлэн илиибиттэн туппунта. Киһи тутарыттан атын этэ, тутта уһукта биэрбитим. Арай көрбүтүм – утары хап-хара күлүк турар! Киниттэн тымныы салгын кэлэрэ. Ыксаан, уоту холбоотум.

Сарсыныгар ийэбэр кэпсээбиппэр: “Улахан-нык саңарыма, кимизхэ да кэпсээмэ. Куттаны-ахтара”, – диэбитэ. Ол кэннэ уота суох утуйбат буолбутум, ийэм банаарык атылаһан биэрбитэ. Мин барыларыттан эрдэ утуйарым. Түүн аайы дьонум утуйбуттарын кэннэ, ол күлүк аттыбар кэлэн турунан кэбиһэрэ. Суорбан аныгар банаарыкпын холбоон баран, ытыы-ытыы сытарым.

Оннук хас да сылы быһа эрэи көрбүтүм.

Тоня Оконешникова:

– Бастагы кылааска үөрэнэ сылдьан, дьибэбэр соботоһун хааллаһына, куукунаҕа мэлдьи бири дьахтары көрөрүм. Олоппоско олорор буолааччы. Кырдыаҕас баһайы! Ийэбэр этээри гынарым да, умнан иһэрим, тоҕо эрэ өйбүттэн көтөн хаалара. Дьибэттэн көһөн баран биирдэ кэпсээбитим.

Кэлин ийэм эдьийин кытта кэпсэтэрин түбэһэ истибитим. “Оҕом дьибэҕэ дьахтары көрөрө эбитэ үһү. Баҕар, ол өлбүт эдьийибит сылдьара буолуо”, – диэбитин истэн баран, куһаҕан буолбуппун өйдүүбүн.

Марияна Горохова:

– Кыра сылдьан, чөчүөккэни көрөн турардаахпын. Кыыс оҕо этэ. Билигин да харахпар бу баардыы көстөр: улахан харахтара, күлэн мичилийбит сирэйэ... Саатар, эргэ дьибэҕэ олорбуппун. Түүн хоспор кириэн аттыбар турар буолара. Кыһы дьибэҕэ эрэ буолбакка, атын сиргэ эмиэ көрөөччүбүн. Кэлин тугу да көрө-истэ иликпин. Оннук эрэ буоллун.

Лина Семёнова:

– Биирдэ күһүн эдьийбин кытта оһохпут иннигэр табахтыы-табахтыы, түүн хойукка диэри сэлэһэ олордубут. Дьоммут бултуу барбыттара, быраатым утуяа сытара.

Арай күүлэҕэ туох эрэ, ааны арыяа сатыыр курдук, хачыгырыыр да хачыгырыыр. Куоскабыт сылдьар диэн, маннай наадыбатыбыт. Саатар, ыппыт үрбэт. Дьибитигэр өрөмүөн оҕоро сылдьыбыппыт, ол иһин түннүктэрбит остуората суох турбуттара. Арай эдьийим кытыы түннүгү көрөн баран: “Киһи турар!” – диэн куһаҕан баһайытык сарылаата. Хаһытыы-хаһытыы, хоско сүүрэн киридибит. Сүрэхпит тохтуу сыста. Быраатым ол тухары утуяа сытар. Уоппунун араарбакка утуяан дуомнаабыппыт.

Сарсыарда таһырдыа тахсан ол түннүк анын көрбүтүм: атаһа суола да, туох да суох.

Денис Иванов:

– Мин “барабашек” диэннэрин көрбүтүм быһыылааҕа. Гимеин түөлбэтигэр атаспын кытары тахсан ааны сабаары турдахпына, ойуоккалаан аҕай ааспыта. Хайдах эрэ бүтүннүү чачархай (рыжай) түү курдуга уонна иннэ-кэннэ төрүт биллибэтэ.

Муомаҕа этэ. Биирдэ күрүлүүр күнүс мас киллэрэ сылдьан, оҕо өнгөйөн турарын көрбүтүм. Иккис күүлэ аанын кэннигэр күлэ-күлэ саһан хаалбыта. Мин илиим-атабым бааллан, хайдах эрэ уолуйан хаалбытым. Урут син ону-маны көрөрүм да, манньк уолубуппун өйдөөбөппүн.

Аны биирдэ матасыкыллаах киһини экирэтэн турабын. Уонча миэтэрэ чугас сүүрдэн испит киһи туох да суола-иһэ суох сүтэн хаалбыта. Киһи саһар суола буолбатах этэ – талах да, ойуур да суоҕа. Мин гаасты-гаасты сүүрдэ сатаабытым да, сиппэтэбим.

Иччилээх сир

Биһиги дойдубутугар сайын өрүү суол суох буолара. Ол иһин олохтоохтор тыраахтарынан эбэтэр сатыы сылдьаллара.

Сайыннары-кыһыннары сылгыһыттар олорооччулар. Бодох – көбүс-көнө хонуулаах, олус үүнүүлээх, киэн-куон оттонор ходуһалаах алаастыгы сир. Былыр дьон-сэргэ бөҕө олорон, төрөөн-ууһаан ааспыт сирэ. Улахан иччилээх дойду диэн кэпсээччилэр. Бэйэм манна хаста даҕаны сылдьыбытым. Киһи кута-сүрэ тохтуур үчүгэй дойдута этэ эрэри, улаханньк сангарбаппын.

Аҕыйах сыллааҕыта атырдыах ыйын бүтүүтэ бири киһи Мархаттан Хорулаҕа диэри сатыы баран испит. Айанньырын тухары дэлби ардах түһэн, таңаһа-саба ибили сытыйан Бодоххо кэлбит. Бу маньаха диэри суол ортото буолар. Киһибит бири эргэ дьибэҕэ кирибит.

Арай дьибэ хабыллар хаба ортотугар сарыы таңастаах, уп-уһун баттахтаах эр киһи кэннинэн олорор үһү. Киһибит, ону көрөөт, кутталыттан часкыйаат, дьибэттэн куотан тахсыбыт уонна тохтообокко иннин хоту сүүрэ турбут.

Оннук төһө өр сүүрбүтүн билбэккэ, Наҕааныга, отчуттарга, кэлэн, дьэ, өйүн-төйүн булан, онно хоммут.

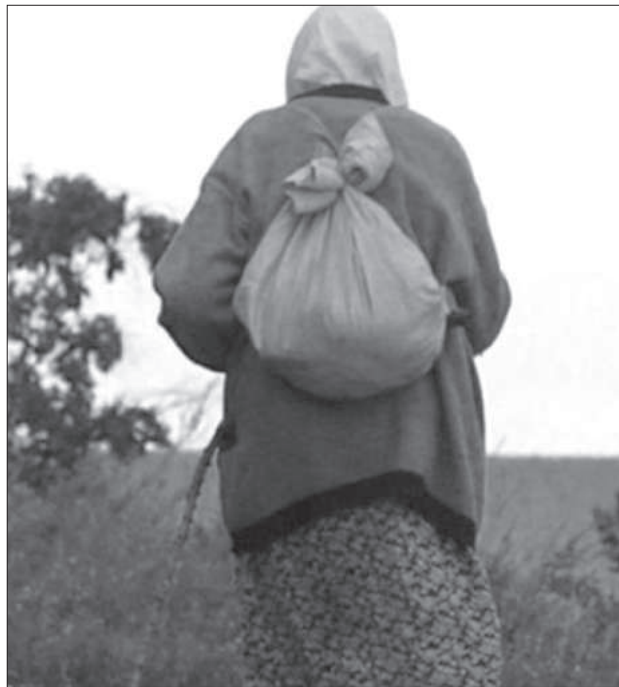

“Мин омукпун, саха абааһыттан куттаммаппын” диирэ

Бу түбэлтэ аҕыйах сыллааҕыта буолбута.

Бири омук күтүөппүт күһүңгү хараҥаҕа Мархаттан Хорулаҕа сатыы кэлэн иһэн, Чингэккэ кэлэн кэбиһиллээх окко утуяа санааламмыт. Эрдэ киһи саха абааһытын билиммэтэ үһү. “Мин омукпун, саха абааһыттан куттаммаппын. Кинилэр миигин куттуур даҕаны кыахтара суох”, – диэн күлэрэ эбитэ үһү. Таһырдыа ытыс таһынар ыас хараҥа эбит. “Ким эрэ кэллэҕэ дуу” диэн тахсан көрбүтэ: от тула манан былааттаах эмээхин хаама сылдьар үһү. Эбиитин тугу эрэ саңара-саңара, былаатынан далбаатаммыт, сөмүэтин чочонноптун. Үүрэр курдук үһү. Күтүөт куттанан, түүннэри дэриэбинэҕэ кэлбит.

Ол кэннэ уһаабатаҕа. Хоту дойдуга геология эспедииссийэтигэр баран, ууга түһэн өлбүтэ.

Аһаҕас эттээх

Кырдыаҕас эдьийим кэпсээн турар. Кыра ксырыттабына, сайын аайы тастын балта куораттан сайылы кэлэрэ үһү. Эбэлэрэ Огдоочуйа сайылыкка олорбут.

Бири сайын эбэлэрэ ыалдьан сыттабына, дьоно кыргыттары “эбэтитигэр добор буолун” диэн, сайылыкка ыппыттар. Кыргыттар эбэлэригэр тийэн олордохторуна, Маайыс диэн эмээхин сир астыы таарыйа Огдоочуйаҕа сонун кэпси, сэхэргэһэ кэлэ сылдьыбыт. Маайыс бараатын кытта, Огдоочуйа кыргыттартан: “Маайыс ити хайа дьахтары батыһыннара сылдьарый?” – диэн ыйыппыт. Онуоха кыргыттар: “Билбэппит, көрбөтөхпүт. Маайыс бэйэтэ эрэ этэ”, – дэспиттэр.

Ити түгэн кэнниттэн үс хоноот, Маайыстара таңаралаабытын истибиттэр. Ону истэн, Огдоочуйа эмээхин: “Ол дьахтар Маайыһы ирдии кэлэ сырыттаҕа”, – диэбит. Огдоочуйа аһаҕас эттээх эмээхин эбитэ үһү.

Ыт оботун хайдах талыхха?

Ыт оботун олус улаата илигинэ, 2 ыйын иннинэ, ылар ордук. Оччобуна үчүгэй, мөкү өрүттэрин эрдэттэн билэбин.

Ыт оботун ийэлээх аҕата тас көстүүлэрэ тупсабайын таһынан, үчүгэй булчут буолуохтаахтар. Төрүөхтэн ордук чэгиэннэрин, сытыыларын талын. Оннук ыт оболоро ийэлэрин эмиийин түргэнник булаллар, мөлтөхтөрү үтүрүйлэр. Бөдөн көрүгнээх буолла да, бөҕө-таба буолуо дии санаамаҥ. Эмис, кылбачыгас ньырба түүлээх, сытыы-сылбырба, бор буоллабына, ол – үчүгэй туруктаах, сөпкө сайдар кыахтаах ыт обото. Токур атахтаах, суон сүһүөхтээх, саннылыыбыт көхсүлээх, ньалбыгыр истээх ыт обото арахыттаабын бэлиэтэ. Түүтэ кылбачыйбат, аһыыра мөлтөх буоллабына, листиктээбин, атын да көрдөрүүтүгэр мөлтөбүн туоһулуур. Ыт оботун түүтүн өнгө боруодатын көрдөрүүтүгэр эппиэттиэхтээх. Биир ыйдааҥар түүтэ көп, тура сылдыар буолар. Будьурхай түүлээҕи тала сатаамаҥ. Муннун төбөтө харанга буолуохтаах. Тиһин ыпсыта сыһа ыты көрө да барымаҥ. Улааппыт ыты тарал буоллахытына, экстерьерэ (тас бэлиэлэрэ) сөптөөбүн, төрдүн-уһун, доробуйатын туругун сыныһан көрүн. Төһө булчутун кыылга эбэтэр көтөргө илдэ сылдьан бэрэбиэркэлээн.

Байанай эбитэ дуу, хайдах дуу?

Мин 10-с кылааһы бүтэрэн, 11-скэ киирэр сылбар манньк түбэлтэбэ түбэһэ сылдыбытым.

Күһүнүгү кус сабана доборбунуун маары кэрийэр идэлээхпин: биир күөлгэ олорон кустаабаппын. Ол күн отчуттарга хоно сытан, сарсыарда халлаан сырдыыта чэй иһэн баран, кус кэрийэргэ диэн туруннум. Атаһым утуйан хаалан барсыбата, ол иһин “чэ, сылдыбыт сирдэрим” диэммин, соботобун барарга санныым. Отууга сытар уолаттарга «эбиэт сабана кэлиэм» диэн сэрэтэлээтим. Ол иһин тиэрмэскэ кыра чэйдээх бардым. Алааспыттан тахсан, ойуур быһыһанан, билэр маардарбынан айаннаатым.

Син бултуян бардым: үс кустаахпын. Ол курдук ымсыыбар чугас сытар, былыргы хотонноох. Эһэ Алааһа диэн кыра алааска тийдим. Онно кыра күөллээх. Киирэн көрөр санааланным. Биир да кус саҥарбат, тула өттүн көрөттөөтүм – туох да суох. Онтон, били, эргэ хотон диэки көрбүтүм – киһи хаама сылдыар. Дыктиргээн ол киһиэхэ бардым. Чугаһаан истэбим аайы киһим куотар курдук, хотон иһигэр киирэн хаалла! Батыһан, киирэн истим. Аан аттыгар чугаһаан

эрдэхпинэ, ол киһи тахсан кэллэ.

Көрбүтүм, кырдыаҕас обонньор эбит. Туох да буолбатабын курдук, кэпсэтэн бардым. “Ким оботобун?”

диэн ыйыталаста эгин, аҕалаах ийэбин билэр эбит. Мин “дьоммун билэр эбит” диэн, биир куспун биердим. Кырдыаҕас ылла. “Мин барыым. Кырдыаҕас, эн хайа диэки барабын?” – диэн ыйыттым. Онуоха: “Мин манна хаалабын. Үс сылынан көрсүөхпүт. Бу сиргэ кэлээр, мин баар буолуобум”, – диэтэ. Мин күдээринэ иһиттим, “Ээх” эрэ диэтим.

Баран иһэн, кэннибин хайыһан көрбүтүм кырдыаҕаһым илиитинэн далбааты тулар эбит. Онтон аа-дьуо хотонун диэки киирэн хаалла. Ол кэннэ отчут уолаттарбар баран иһэн олус үчүгэйдик бултуйбутум: 14 кустаах тийибитим.

Бу олорон саныыбын ээ: туох кырдыаҕаһы көрсүбүтүм буолла? Байанай эбитэ дуу, хайдах дуу?

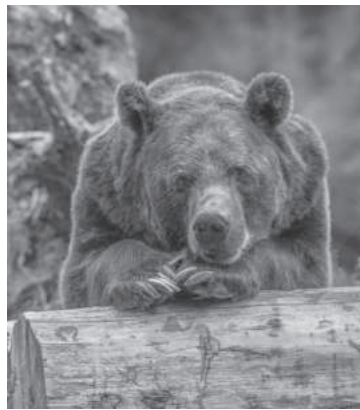
Дьулус ИВАНОВ.

Сэбээн Күөлгэ буолбут түбэлтэ

Сэбээн Күөл бөһүөлэгэр балыыһалара тыа сабатыгар турар үһү. Балыыһа аттыгар баар пилорамаҕа бөдөн-садан, күүстээбинэн биллэр эдэр нуучча үлэлиирэ. Кэргэнэ балыыһаҕа саньытааркалыыр дуу, туох дуу эбит. Кинилэр балыыһа аттынаабы дьибэһэ олоһуоттар.

Биирдэ ыам ыйыгар балыыһа аттыгар ол нуучча киһитэ суолга эһэни кытта ы муннунан кэтиллэ түспүт! Адьырба ырдыгынаабытын, тиһин килэппитинэн саба түһээри утары ойбу-

тугар эр киһи, эһэни икки сабырбабыттан харбаан ылан, утары анһа сатаабыт. Ол кэмгэ эһэ кинини тынгырааха баппайынан окумалын, сирэйин охсуолаан балаача бааһырдыбыт. Оруобуна ити кэмгэ балыыһаттан ойобо биир дыахтардыын бөх тобо тахсыбыттар. Эһэ, кинилэри көрөн, аны дыахталлар диэки сүүрбүт. Онуоха нуучча дыахтара соччо-бачча уолуйбатах: субу ыһылланнаан кэлбит кыылы муостаны сууйбут кирдээх уугунан сирэйгэ саба ыспыт. Эһэлэрэ тохтоон илгистэр кэмигэр били дьон бука бары

балыыһаҕа ыстанан киирбиттэр. Киирээт, төлөпүүн үрдүгэр түһэн, саалаах дьону ыгыран, ол баппатах эһэни сойуолаһан өлөртөрбүттэр.

Туһахха киирбит тыатаабы

Өрдөөбүтэ, Ньюкулай бускатын эдэр эрдэбинэ, өссө эһэни, тайабы бултаһа илигинэ, биир билэр киһитэ кини туһаҕар тайах иннибитин, ону тыатаабы сиэбитин тылаабыт.

Ол сизэнгэ эһэбэ туһах иппитин, солото суох буолан хаалан, бэркэ сэрэнэн, баран көрөн кэлэллэригэр көрдөспүт.

Онно Ньюкулай бэйэтин курдук эдэр Ньюуччааһан диэн уоллуун иккиэйэбин атынан барбыттар. Киһилэрэ ыйыт сиригэр чугаһаан, аттарын тииккэ баайан туһахха сүүрбэччэ хаамы чугаһахтарыгар диэри туох да көстүбэтэх. Онтон эмискэ эһэ, онкучабыттан ойон тураат, иннибит туһаһын тула эргийэн кулахаҕыйыт.

Уолаттар турар сирдэриттэн ытыалаабыттар да, сүннүүөхтээх ботуруоннара бүппүт. Адьырба мөхсөн холоруктана сылдыбыт. Уолаттар ыксаабыттар. “Хата, кэрчиэстиэх” диэн өй ылан, ол ботуруоннарынан ытыалаабыттар. Эһэлэрэ дьэ хамсаабат буолбут. Ньюкулай этэринэн, туһахха иннибит эһэ мөхсөр кэмигэр олох таптарбат буолар эбит. Астыы сылдьан сыныһан көрбүттэрэ: уонча сүннүүбүнэн биирдэ да тыын сириҥ таппатахтар. Наар сиир-халты түһэрбиттэр.

Онон Николай Афанасевич аар тайҕа улуу кыыла эһэ туһунан: “Кыһалбата суох киһи анаан бултаспат сүдү кыыла эбит. Барахсан ойууругар көңүл босхо сырыттын ээ. Биһиги диэки олохтоох эһэлэр киһини-сүөһүнү тыыппаттар... Оттон торбоннообут, айан уонна оболоох эһэ дьонго-сэргэбэ кутталлаах”, – диэн хос быһааран биэрэр.

Пантелеймон ДАРБАСОВ.

Харса суох кырынаас

Сир-дойду, от-мас схагдарыйан, били, кэпсээнгэ киирбит, хоһоонго холбоспут “көмүс күһүн” тийэн кэллэ.

Мин мэлдьи бултуур күөлбэр хас да хоно, бултуу кэллим.

Тийэн көрбүтүм – биир да көтөр баара биллибэт, иһиллээбит курдук уу чуумпу. Сыһаа-бааһа күөлбүн эргийэн иһэн, садырым ууттан биир куньналгыны бултаабыт киһи быһыытын, балааккабар тахсан, чэй өрүнэн, аһаан-сиэн баран, утуйан хааллым.

Түүн ортото бадахтаах, туохтан эбитэ буолла, эмискэ уһуктан кэллим. Ыраас халлаанга ый быган, балаакка иһэ сырдыы быһыытыбыт. Утуйбакка ону-маны саныы сытан, ойобоспор туох эрэ тыаһаабытыгар, эргийэн көрбүтүм – киһэ уурбут куһум

оргууй аҕай балаакка аанын диэки сыбарыһаан эрэр! Өлбүт куһум хамсаабытыттан дыксинэ да, куттана да санаатым.

Хайдах баҕайынай? Күһүнүгү тымныыга көһүйөн хаалбыт куһум хайдах тилиэхтээбэй? Тугун сүрэй! Сэрэххэ, ойобоспор баар саам тымныы тимирин туппахтаан көрдүм. Олус дыктиргээн кэтэстим. Үчүгэйдик көрбүтүм: муус манан кырынаас, куспун тумсууттан ытыран баран, соһон эрэр эбит. Ону көрөн, дьэ, “һу” гынным. Били сэрэхэдийбитим аһан, сэргэхсийэ, чэпчи түстүм.

“Бу харса суобун, санаата күүстээбин! Манньк күнүскү курдук сырдыкка көрдөрбүтүнэн туран сойботон эрдэбэ” диэн, испэр мөбүттэ, эмиз да хайгыы санаатым. Начаас үлүгэр куспун балаакка айаҕар тириэртэ. Чочумча

тохтуу түстэ, ханан таһаарарын мунаарда быһыылаах, ол кэнниттэн туох да эппиэтэ суох балаакка баттыгын аннынан киирэн, сосуһан тилигирэттэ. Тирэни, чыраахтаһы кытаанаҕа. Кус төбөтө хайаҕаска батан киирдэ, бүтүн бэйэтэ хантан кириэй – мэлигир! Дьэ, манна буолла, улахан тилигирэһии, кирири-тахсыы, туттунуу-хаптыныы, көрүү-истии. Итини барытын кэтээн көрө сытар киһиэхэ көрүдүүһэ сүрдээх. Кыатана сатаан баран, тулуйбака, саҥа таһааран күллүм. Кырынааһым, күлбүппүн истэ охсон, таһырдыаттан ойон киирэн, олоро түстэ, ол-бу диэки одууласта, онтон кини да буоллар, киммин-туохпун биллэ быһыылаах: таһырдыа ыстанна.

Сотору тыаһа балаакка үрдүгэр хачыгыраан табыста, үөһэттэн үрэр саҥата иһилиннэ. Чүмэчибин уматтаммын, саҕатын хоту көрө түстүм – кырынааһым балаакка алдыамытын төбөтүн уган баран чачыгырыыр эбит. Аяҕа тохтоло суох кытаран олорор, хараҕа уоттаммыта сүрдээх. Суоһурбаныы бөҕө! Уоруйабын адьас да билиммэт, хата, миигин буруйдуурдуу туттар-хаптар. Ити курдук балаача сыппахты түһэн бараммын, арахсыбатын иһин салба быһыытыдым. Балаакканы бүтэйдии охсубуппар, чэпчэки баҕайытык ыраах эһилиннэ. Төһө да түгнэри охсулуннар, син биир балаакканы тула сүүрэ сылдьан үрэр, өргө диэри саҕатын истэ сытан утуйан хааллым.

Кырынаас харса суобун ол түгэнтэн билбитим.

**Александр ДЯГТЕРЕВ,
“Харса суох быһыы”
КНИГЭТИТЭН.**

Олобу баарынан олоруохха

Кини бэйэтин сааһыгар дьүөрэтэ суох эдэр көрүгнээх. Билигин даҕаны үлэлиихамсыы сылдьар, хас күн аайы араас дьарыктан соло булбат, оҥотун-уруутун туһугар кыһаллар, айантан-сырыыттан да маппат.

Билсээппитин кытта тута “хата, мин туспунаан хаһан эмэ хаһыаккар суруйаар” диэн, бэйэтинэн тылламмыта. Аатын Евдокия диэбинг.

Мин курдук дьахталлары “эримсэх”, “сэлээр”, “күүлэйдит” диэн ааттыыллар. Бииртэн элбэх кэргэннэннигда, мэлдьи оннук. Оттон мин адьас сэнэммэппин. Олоххо тардыһыы биир көстүүтүн курдук ылынабын. Оҕо эрдэпиттэн үрдүк уңуохтаахпын. Бөдөн-саданг, көстүүлээх дьахтарга киирсэбин. Билигин төрдүс кэргэммэр олоробун. Ол түөрт кэргэнтэн түөрт оболоохпун. Оннук дьиз кэргэни “хомуур” диэччилэр. Ол эрэри оболорум оннук санамматтар. Кимнээбэр эйэлээхтэр, түмсүүлээхтэр. Атын дьахталлар курдук, кистири, тупсарары сөбүлээбэппин. Онон бэйэм дьылбабын хас биирдии чугасаһытыгар тийэ кэпсиир кыахтаахпын.

Оччолорго 18 саастаабым. Ыалдьан хаалан, оскуолаҥа хойутуу киирбитим. Кылааһым оболоругар эдьийи курдук этим. Үөрэнэрибит тухары ким даҕаны миигин үрдүбүнэн көрбөтөбө, биир да уол дьээбэлээн былдьамматаба. Быһаччы эттэххэ, хотуннара, хамандыырдарга этим. Урут оскуола таансытыгар биирдэ эмэ ыччаттар сылдьар буолаллара. Ити иннинэ биир да уолу болбойон көрбөт бэйэм оскуоланы бүтэрэр Саҥа дьылбар аармыйаттан кэлбит Сааба диэн уолга харабым хатаммыта. Уһун көнө уңуобар кэппит саллаат синиэлин быакаччы курданаан кэбиспит этэ. Бэргэһэтин кэтэбэр ууруммута, билингилии эттэххэ, “курутуой” баҕайытык көстөрө. Аҕыйах устуука өгнөөх лаампа уотугар саппыкыта килэбэчийэрэ. Сааба мин бастакы тапталым буолбута. Ханна эмэ көрдөхпүнэ, киниттэн харабым арахпата. Сааспын сиппит кыыс этим-сииним да тубустаба. Оччолорго оскуола оболорун пиэрмэбэ ыанньык-сыттары солбуйтара ыыталлара. Дьахтар күнүгэр бииргэ үөрэнэр кыыспыныын тэйиччи турар пиэрмэбэ тийибиппит. Онон Сааба от киллэрээччинэн үлэлиир эбит этэ. Сааскы салгыҥ сүрэби өрүкүтэрэ, эбиитин мунгутаан тупсар сааһыгар сылдьар уол уора-көстө көрөрө испин кычыгылатара. Пиэрмэ кыһыл муннугар итии аһылык тэриллэрэ. Онон Саабалыын остуолга утары түбэһэн, адьас даҕаны буорайбытым. Остуол аннынан атабынан атахпын таарыйбытыгар, куустарбыт кэриэтэ сылаанньыйан ылбытым. Аһара уһаары гынным. Быһалыым. Ити сарсынҥы күнүгэр Саабалыын муннукка турар окко хоонньоһон турбуппун. Баҕарбытым, күүрбүтүм бэрт буолан, ыарыытын да билбэтэбим. Үйэбэр итинник тиритэ илигин буолуо, бука. “Эдэр дьон булустуннар, тап-

тастыннар” диэбиттии, дьон барыталаан хаалбытара. Аргыс кыһыым ыалдьан хаалан, соботобун кэлбиппин Сааба мүччү туппатаба. Кинилиин ити сааһы быһа таптаспыппыт. Ханна тоҕоос көһүннэ да, сыстыһа түһэрибит. Ол түмүгэ – оҕо. Ыарахан буолбуппун билэн, ийэм барахсан айманахтаабыта. Оттон мин таптыыр киһим аттыбар баарыттан олус дьоллообум. Ийэм Сааба дьонугар тийээн, дэлби айдааран, ыал буолбуппун. Икки сыттыкпын, эргэ суорбаммын туппутунан, дэриэбинэ биир баһыттан иккис баһыгар кийиит буолан сүктэн тийибитим.

Арыгы суоҕа эбитэ буоллар, син олоруохпут эбитэ буолуо. Саабам барахсан, төһө да истэр, сытыары-сымнаҕас этэ. Биирдэ да боруоктаспатаба, илиитин көтөхпөтөбө. Уолбун оболоммутум иккис ыйыгар хампаанньыанан арыгылааһын түмүгэр биир уоллара быһабынан анньыллан өлбүт этэ. Онон Саабаны күтүрөөн, хаайыыга барбыта. Уонна төннүбэтэбэ. Бастакы тапталым ити курдук олус кылгас үйэлэммитэ.

Уолбун туппутунан оройуон киинигэр киирбитим. Бэкээринэбэ муоста сууйааччынан ылбыттар. Түргэн-тарбан туттуулаах, эбиитин асчыт буоламмын, кылгас кууруска үөрэнэн, эһилигэр биэкэр буолбутум. Кэргэним хаайыыга барбыта икки сылтан ордубута. Санаабар, кинини кэтэһэrim да, эт-сиин кэтэспэтэ диэн баар эбит. Сытыы-хотуу, сангарбыт-ингэрбит, бэйэбиттэн балачча саастаах оҕдообо киһилиин булсубутум. Саабаҕа тэҥнээтэххэ, уопут бөбөтө киһи этэ. Мэктиэтигэр, халлаанҥа көтө сыһарым. Суксуруһарбытын дьон билэн, киһим малын туппутунан көһөн кэлбитэ. Онон тыыннаах эрдээх олорон, аны киһилэнэн хаалбытым. Оччолорго сыһыан барыта сокуонҥа бигэргэтиллэр кэмэ. Саабам хаайыыттан өтөр тахсыа суобун иһин, тэйиччиттэн арахсан, иккиһин ыал буолбутум. Бастакы киһибэр

тэҥнээтэххэ, киһим сэргэбэ, сытыыта сүрдээбэ. Аһаар өттө сингэнэн ээрэ дьизэбэ олорбуппун. Мууспут-маспыт хаһан да кэмигэр тиэллибэтэ. Арай орон “үлэтигэр” хайа да ыаллааҕар тапсан олорбуппут быһыылааба. Саастаах киһи диэтэххэ, имэнгэ чааһыгар дьахтары дьоллуур эр бэрдэ диэн кини этэ. Сотору кыыс оболоммуппун. Төһө да тапталга таластарбын, имэнгэ бэриннэрбин, көһөн ээрэ ыал курдук олорортон сылайбытым. Онон эбии, бэйэбэр сөп буолбакка, ыалым дьахтары кытта көссүүлэһэрин билэн, тахсан барарыгар элпитим. Дьиктитэ диэн, билигин ыал буолан олороллор. Хас да оболоммуттар. Ол дьахтарга тиксэр быатыгар миигинниин булсубут буолуон сөп эбит.

Саабам барахсан хомойон, үөбөн суруйара. Кинини кэтэһиэхпин – болдьоҕо уһуна. Эбиитин сэлликкэ ылларан, турга мөлтөөбүтэ. Ол кэмгэ мин син биир эдэрим, олобу олоруохпун баҕарарым. Салгы да үчүгэйгэ талаһан, куоракка киирбитим. Сайсарыга мас дьизэбэ кыбартыыра куортамнаспытым. Үһүс кэргэним нуучча киһитэ буолбута. Эр киһи кыһамньыта, таптала диэни киниттэн билбитим быһыылааба. Олус таптыыра, харыстыыра. Киниттэн эмиэ кыыстаммытым. Вадим аһаардас тылыннан да абылыыра. Итирик да туран, испэтэбин итэбэтэр тыл маастара этэ. “Малыш”, “Зайка” диэн минньигэс тылларынан ыҥыраа. Кини өйбүлүнэн үөрэнэн, товаровед идэтин ылбытым. Оччолорго чааһынай маҕаһыныннар саҥа үөскээн эрэллэрэ. Дьизэбиттэн чугас арыллыбыт маҕаһынгҥа хаһаайын миигин сэбиэдис-сэинэн анаабыта. Кэргэним дьизэни-уоту, оболору холкутук көрөрүн иһин, үлэбин найылаан, дьизтээби кыһалбабын умнан кэбиспит буруйдаахпын. Үлэбэр үлүһүйэн, эр киһи саамай наадыйарын – болбонтону, сизкиһи – ситэри биэрбэтэхпин.

Уолум табаарыһыгар

хоно барбыт күнэ этэ. Хомондьуруопкаҕа барыахтаабым. Массыынабыт алдьанан, төһөн кэлбитим – хоһум иһигэр кэргэним кимниин эрэ ботуритир кэпсэтэрэ иһиллэр. Аан айаҕар дьахтар саппыкыта турарын көрөн, сүрэжим куһаҕаны сэрэйбитэ. Хос аанын арыя баттаабытым – ыал буолбут ороммутугар үйэбэр көрбөтөх дьахтарым сокуоннай эрим түөһүгэр сытыабынан сыстан сытар! Иккиэн ийэттэн төрүү сыгыннахтар! Кыргыттарым оҕо хоһугар утуян буккураһа сытаахтыллар. Тыл маастара мин сыһа өйдөөбүппүн, атыннык толкуйдаабыппын итэбэтэ сатаабыта даҕаны, бу сырыыга кыайбатаба. Ытыы-ытыы, малын хомуйан үүрбүтүм. Кэлин хаста да көрдөһө сатаабытын ылымматабым. Арай уоскуйан баран ырыта санаан көрдөххө, оччолорго бэйэ сыһатын, албаһын эмиэ билинэн, бырастыы гына сатыаха сөбө буолуо. Бүтэр бүттэбэ, аһаар аастаба.

Арай билигин эдэр кыргыттарга “эргитигэр хаһан да аккаастаабат буолун” диэн сүбэлибин. Этэллэрин курдук, “эр киһи сүрэбэ атабын икки ардыгар тэбэрэ” кырдьык быһыылаах. Вадим кэлин кэргэннэммитэ. Бырааһынньык аайы миэхэ сибэкки, бэлэх ытара. Кыһын кытта мэлдьи көрсөрө. Билигин Орто дойдуга суох.

Иккис таннары кэнниттэн өссө ыал буоларга сананарым саарбах этэ. Үлэбиттэн адьас да тахсыбат буолбутум. Оболор бэйэлэрин бэркэ көрүнэллэрэ. Сотору эдьийиим кэлэн, адьас табыллыбытым. Маҕаһыыммыт сайдан, эбии салааламмыта, үлэһиппит элбээбитэ. Хас да сыл биллибэккэ ааспыта. Арай хонтураланан олорор маҕаһыыммар харабылынан киирбит сулумах киһи миигин дэлби одуулуур, болбонтотун уурар буолбута. Ити кэмгэ бэйэм саастыта кэргэннээх киһини кытта көссүүлэспитим хас да сыл буолбут этэ. Кэмиттэн кэмигэр көрсөбүт, кимтэн да тутулуга суобум, көңүл

сылдьарым миэхэ табыгастаах курдуга. Ол да иһин ол одуулааччыны аахайбатым. Арай биирдэ бииргэ үлэлиир дьахтарым: “Ити Николайы сэнээрбэт буоллаххына, баарынан этэн кэбис. Олус сымнаҕас, бүгүрү киһи эбит. Мин да дьахтарбын, сананыахпын баҕарабын”, – диэн турбута. Онон эрэ өйдөөн көрбүтүм.

Николайдыын биир бырааһынньык кэнниттэн чугаһаспыппыт. Ону даҕаны “баттаамалаахтан матаары гынным” эрэ диэн санааттан. Оронго мөлтөх буолуох курдук көрүгнээбэ эрэри, тугу кистиэмий, соһуппута. Эр киһи хайа баҕарар сааһыгар эр киһи буоларын биир туоһута – кини. Арай биир сарсыарда сүрэжим көппүтэ, мэйиим эргийбитэ. Онтон хотуо бөбөтүн хотуолаабытым. “Сүһүрдэбим” диі санаабытым. Арай туругум тупсубатын иһин балыыһаҕа көрдөрбүтүм – хат буолан ыраппыт эбиппин. Ити – биэс уончабар чугаһаан баран! Оттон кэргэним алта уонун туолбута. Онон, сизэммин кытта араа-баара саастаах оболоохпун.

“Сааһырбыт киһи олоххо баҕата өссө күүһүрэр” диіллэрэ сөп эбит. “Кэргэннээх да сылдьан, кими эмэ ымсыыра көрөр буоллаххына, ол аата, дьахтар быһыытынан кырдыа иликкин” диэн, уйулҕа биир үөрэхтээбэ этэн турардаах. Арыт мин эмиэ атын эр дьонтон харабым арахпат. Кими эмэ дьээбэлээтэххэ, киһи имэ тэтэрэр, үөрэр-көтөр, сэргэс-сийэр, эдэригэр түһэр. Киһи биирдэ олорор эбээт. Анараа дойдуга барбыты аһыан, бэйэни сизэртибэлээбэккэ, таннарыбы хом санаан күнүдүйлэ бараабакка, табыллыбаттан санааба баттаппакка, хайдах баарынан олоруохха, олобу толору билиэххэ.

Киһи олорорун эрэ тухары дьолго тиксэр. Эр киһи – мэлдьи эр киһи, дьахтар – баарын тухары дьахтар.

Бэй. кэр.

Барыта соһуччу...

— **Арамаан!**
Аһуктабаскын дуо?! Ыалларбыт эмиэ “ардырбастылар” быһыылаах. Тилигирэһии диэн сүрдээх, бэл, таһырдыа турдахпына иһиллэргэ дылы гынна, — Өкүлүүнэ сонун бүрүнэн киирэн туран. — Баран, көрө сырыт эрэ. Кыыс эрэйдээби сиирэ буолуо.

— Тыый! — Арамаан түргэн үлүгэрдик танган таһырдыа табыста.

Туйааралаах күүлэлэрин уотун сырдыгар көрбүтэ, туох эрэ хара күлүк таһырдыа элэс гынан хаалла, ону тэнгэ аан тыаһа бүтэнтик «лүн» гынна.

«Уулусса баҕаналарыттан лаампа уота сандааран олороро үчүгэй да эбит!» диэн санаат, сырдыктан сүтэн эрэр киһини экирэттэ. Кимий ити? Сэмэн Туйаараны өлөрөн баран, куппута буолуо дуо?! Ойуурга киирдэ да куотар! Түргэнник, түргэнник! Оо, аармыйаҕа харысхала суох сүүрдэллэрин абааһы көрөрө сыһа да эбит.

Арамаан ойуур сабатыгар сүүрэн кэллэ. Ким да суох. Иһиллээтэ — сүрэбин тыаһа биир кэм бип-биллиргэс. Арай тэйиччи биитэр ытыыр, биитэр ынчыктыыр саҥа уонна хаары кэһэр тыас иһиллэргэ дылы гынна. Арамаан ол диэки ыстанан иһэн бэстилэтин ылла. Көлөһүн-балаһын алла-алла, били тыаска чугаһаан кэллэ.

— Тохтоо! — диэн хаһытаата, кэмниэ кэнэбэс куотан эрээччи киһини бэлиэтии көрөн.

Киһитэ тонгуу хаарга сытан хаалла. Састаба буолар дуу, ытаары гынар дуу?!

— Тур! Табыс!

Суох, Быртаахап буолбатах, атын. Ытыыр дуу?! Туйаара!

Арамаан аҕыйахта ыстанан тийэн, баттаба дэлби ыһыллан, тонгуу хаарга соно да суох умса түһэ сытар Туйаараны биллэ.

— Туйаара! Туох буоллун?! — диэн баран эргитэ тарта.

Кыһа барбах «Арамаан» эрэ диэн ботугуруур. Арамаан Туйаараны кууһан ылбыта — кыһа аҥаардас чулунан эрэ.

Бэргэһэтин кыыска кэтэртэ. Аратын тэлигириэйтэтин уста биэрээт, Туйаараны суулуу тутта уонна көтөбөн ылаат, дыиэтин диэки дүккүйдэ. Кулгааҕа кыһынҥы тымныыга хаста эмэ «тыс-тыс» гынан хааллар да, син дыиэтигэр кэллэ. Дэлби хаар буолан хаалбыт Туйаараны бэйэтин оронугар киллэрэн сытыарда. Ийэлээх аҕата уолуйан хаалбыттарын көрөн:

— Ийээ, эһэн сыатына аҕал, — Туйаара атабыттан хайыы үйэ илийэн хаалбыт чулкуларын сулбурута тыытан ылаат, атаһарын имэрийтэлээн, эһэ сыатынан соппохтоон барбыттарыгар, сонун бэргэһэтин кэтээт, — чэ, эһиги Туйаараны балыыһаҕа илдьээрин, кимиэхэ да тугу да этимэн. Өйдөнөөбүнэ, кини эмиэ тугу да эппэтин. Мин бардым, — диэт, Арамаан эмиэ таһырдыа дьулуруйда.

Сэмэн дыиэтигэр баара дуу, күрээбитэ дуу? Суох, күрүүн сатамнат.

Олбуор иһигэр киирээт, күүлэбэ ыкса кэлэн, иһиллээн көрдө. Туох да биллибэт. Утуйа сытара буолуо дуо?! Суох, ини.

Ааны тонгусуйан тибигирэттэ. Дьиэ иһэ уу чуумпу. Түннүгүнэн тахсар кыаҕа суох, аана иһиттэн хатааһыннаах. Баар эбит!

— Быртаахап!

Арай хос иһиттэн итирик

киһи кэһиэхтээх куолаһынан:

— Ким тонгусуйар?

— Быртаахап, аанҥын аһабын дуу, суох дуу?

— Ээ-э, Алыытапкын дуо?

— Кэргэнгин тобо үүрдүн?

Дьиэ иһигэр турааччы Сэмэн Быртаахап иһигэр улаханник үөрдэ: «Көр эрэ, Алыытап уоскуйан эрэр».

— Чэ, уоскуйдум, Арамаан, утуйуом, ханна барыамый, билегин улахан итирик турабын. Сарсын сэбиэккэ тиийэн бэйэм быһаарыам.

— Дьэ, сэрэн эрэ, билегин утуй. Сарсын көрсүөхпүт.

Быртаахап, таһырдыа атах тыаһа тэйбитин истэн, хараҕа уоттанан ылла: «Ити баар, милииссийэ эписиэрэ оҕоһо орохпунан сүүртэмин ити дии. Һи-һи-һи. Кырдык, билегин алтаҕа диэри утуйа түһүөххэ, онтон Бэс Күөлүгэр ыстаныллыа».

* * *

Арамаан, дыиэтигэр бардаҕа буолан иһэн, сэрэнэ-сэрэнэ ыаллар олбуордарынан Быртаахап ыксатынааҕы дыиэбэ эргийэн кэллэ. Дьиэни тонгусуйан астарда.

— Хайа, бачча түүннэри ханна бардыҥ, Арамаан? — оскуола дириэктэрэ Аммосов соһуйан.

— Егор Егорович, наадата оччо буолла. Чэ, эн түбүгүрүмэ, мин ити хоско олоруом, кими да мэхэйдээбэт инибин? — Арамаан дыиэ иһигэр киирэн туран.

— Дьыала оннук буоллабына, хайыанҕый, олордобун дии. Хоско оболор эрэ сыталлар.

Арамаан, утуйа сытар оболору уһугуннарыймаары, сэрэнэн, остуол таһыгар турар дьобус олоппоһу ылан, Быртаахаптаах дыиэлэрин түннүгүнэн кэтии олоordo. Мантан барыта көстөр — кылаабынайа, аан. «Быртаахап, хата, күүлэтин уотун умуруорбатаҕа үчүгэй. Ээ чэ, ол эрээри баҕана уотуттан син биир көстүө этэ. Олорбутунан утуйумаары сирэйин ньуххамматтаа: “Дьэ, дьыала. Туйаара улаханник ыалдьара буолуо, дьонум балыыһаҕа илпиттэрэ дуу? Көр, Туйааралыы холбоһорум буоллар, ийэлээх аҕам, хата, үөрүөх эбиттэр ээ. Быртаахап бабас, ханна куотар үһүгүн”.

Утуйуохча буолан олоordoбуна Быртаахап дыиэтин аана аһылларга дылы гынна. Арамаан соһуйан, дык гына түстэ. Дьиэ иһиттэн Сэмэн сүөдэйэн табыста, илиитигэр саалаах. Арамаан, итиччэни көрөн, уута көтөн хаалла. Дьиэттэн ааны тыаһаппакка тахсан, киһитин көрө сатыы турда. Атах

тыаһа Бэстээхтиир суол диэки кычыргыы турбутун истэн, иһийэн хаалла. «Ама, күрүө дуо?! Тутуохха?! Суох, сатамат. Өстүбэһи, били, Сүөдэрин көрсө бардаҕа. Хайдах гыныахха? Саатар, хараната бэрт. Экирэттэххэ, билэн кэбиһэрэ буолуо. Сүөдэри тобо көрсө барыахтаабы? Өлөрбүт сылгытын этэ ханна баарый? Манна суоҕа чахчы. Туйаара билиэх этэ. Тохтоо эрэ, бэйи, дьэ биллим. Сылгы этин Бэс Күөлүн диэки кистиэн сөп эбит. Быртаахап Сүөдэри онно көрсөн этин ытаары бардаҕа. Сарсыарда тутуллан оройуон киинигэр барыахтаабын билэр. Өрүсүһэн тутуу былдьаһар эбит буоллаҕа. Хайдах эмэ гынан биллибэккэ Бэс Күөлүн диэки тиийбит киһи!»

Арамаан Бэстээх оройуонун диэки айан суолугар турунан кэбистэ. «Быртаахап ырааттаҕа. Тууй-сиэ, хайдах өйдөөбөтөбүм бэрдэй?! Оскуола массыына-тынан аараанҥа диэри бырахтарыах баара. Дружина начаалынньыгын эбии ылан, хаһыа да буолан өссө Бэстээхтэн иһэр массыынаны көрсүөххэ сөп этэ. Дьэ, бу үчүгэй эбит», — дии санаат, бөһүөлэк диэки эргиллэн иһэн, Элгээн диэкиттэн массыына уота кылахаһыйан иһэрин көрө биэрдэ. Чугаһаан бирилэтэн кэлбитигэр көрбүтэ — самасыбаал эбит. Арамаан илиитин уунан тохтоото. Суоппара нуучча киһитэ буолан биэрдэ. Сулардыы бытыгын имэринэ-имэринэ, Бэстээх оройуонугар баран иһэрин кэпсээтэ. Арамаан, дастабырыанньатын көрдөрөн баран, кэбиинэ иһигэр киирэн хаалла.

* * *

Халлаан суһуктуйан барда. Быртаахап, харабынын таннары сүгэн баран, суол устун түргэн-түргэнник үктэтэлээн истэ. Бэс Күөлүн ойбоһунааҕы Бэстээх суолугар былырыын суол онгорооччулар хаалларан кэбиспит бууткаларыгар тийэн Сүөдэри тоһуйар санаалаах. Инньэ гынан, хайыай, таһырдыа бачча тымныыга үлүйүү дуо. Хата, ойобум туох да буолбатах буоллаҕа. Кыһыта диэн, Алыытаптарга сүүрэн тийэн тыллаабыта баар. Чэ, ол кыра. Мунгутаан уон биэс сууккаҕа сытан тахсыллыа. Туох буолуой.

«Бай, массыына тыаһыыр дуу? Ама, сырдаллаа буолуо дуо? Ээ, хайа эрэ ааһан иһэр массыына эбит, — дии санаата сыыр үрдүгэр көстүбүт самасыбаалы көрөн. — Алыытап миигин бүгүн сэбиэккэ күүтэр этэ дуу. Һа-Һа, хата, тохтотон аараанҥа

диэри олорсуохха». Үүс тиритэ бэргэһэтин өрө аннынан кэбиһэн баран, «куоластаата». Массыына биэс-алта хаамылаах сиргэ туормастаан хорус гынна. Сулардыы бытыктаах ситэ барбыт нуучча суоппар кэбиинэ аанын аһан биэрдэ.

Арамаан, ыраахтан сатыы киһини көрөөт, куусап үрдүгэр тахсан саспыт буолан, дэлби тонно. Массыына айаннаамахтаан иһэн суол кытытынааҕы буутка таһыгар тохтоото. Кэбиинэ иһиттэн Быртаахап ыстанан түспүт тыаһын истэн, иһийиэбинэн иһийэн сытта. Массыына айанын салбаата. «Мантан Бэс Күөлэ чугас. Ити тобойго массыынаны тохтотон тоһуйуохха».

Халлаан хайыы үйэ сырдаата. Арамаан тарбахтара тонгон, истээх үтүлүгүн устан, үрэн ириэрэ-ириэрэ хаары хастан сыттабына, аны атаҕа тонгон барда. «Дьэ, сатанымары гынным быһыылаах» дии саныы сыттабына, массыына тыаһа дыгыгынаан иһилиннэ. Өндөйөн көрбүтэ — бэтэринэ-эринэй массыына сыыйылынанан иһэр. Эмискэ бууткаттан Быртаахап ойон табыста уонна далбаатаата. Онтон тохтообутугар массыынаҕа сүүрэн баһыккылдьыйан тийэн, киирэн олорунан кэбистэ. Арамаан сангардыы туруох курдук гынан эрдэбинэ, массыына гаастыы түһээт, Бэс Күөлүнээби суол диэки сахсылыннара турда. Дэлби тонгон, көһүйэн хаалбытыттан сүһүөхтэрэ нэһиилэ хамсыыр.

Бэс Күөлүнээби суолунан өтөрүнэн ким да сылдыбатах буолан, массыына көлүөһэтин суола бу тыргылыбыт. Арамаан чаас аҥаарын кыайбатынан күөл атаҕар тийэн кэллэ. Мааһын аччыктаабыта, тонмута ханна да суох, итииргээн бэргэһэтин өрө аспытыгар, мэкитиэтигэр, паар бургучуйар. Хаары бүрүммүт харыйалар быыстарыттан көрбүтэ икки киһи муус кыаһааны кытта бодьуустаһа сылдыаллар, оттон массыыналарга ойуур сабатыгар турар. «Тугу гыналларый ити?» Били дьон чохороонунан тонгусуйдахтарын аайы хол-буут гына араарбыт эттэрэ көстөн кэлэр. Ыт, суор сизбэтин диэн, эти уулаах хаарынан сыбаан тонгороллор эбит дии! Арамаан ойуурунан эргийэн массыынаҕа сыбдыйда.

* * *

— Дьэ, киһини куттаатыҥ, добор, маабын. Эйигин манна күүтүөм эрэ дии санаабатаҕым. Хайа, кыттыҕаһым дыиэтигэр-уотугар сылааска, ойобо бэлэм-

нээбит мааны аһынан күндүлүү тоһуйуо диэбитим. Билигин, дьэ, туохтааххын? — сүүрэлэс харахтаах хатыҥыр Сүөдэр тылбай-өспөй буолла.

— Биллэн турар, «итиилиир-дээхпин». Чэ, маннай мантибытын тизийээххэ.

— Дьэ, Сүөдэр, онон мин 15 сууккаҕа «хоноһо» буолар киһибин. Эти атыылааххына, харчыгын кэлин ытаар. Үнүргүҥ сабаны ыларын буолуо...

— Хайа, добор, оччону эрэ дуо?! Эрэйдэнэн, бачча ыраахха «ыарыһах ойохпун аҕалабын» диэн управляющайбын албыннаан, массыыналанан-тойдон кэлбиппэр итиччэни эрэ биэрэбин дуо?!

— Чэ-чэ, ээх. Арыый көбүччү да буоллун.

— Дьэ, ити киһи тыла. Милииссийэбин албыннаа-быккынан охсон миигин эмиэ тарбаһын үрдүгэр эргитээр-ри гынабын дуо? Һэ-Һэ-Һэ. Кырдыаҕаһы ытыктыыр куолута. Хата, эппитин массыынаҕа киллэриэх.

— Ити сөпкө эттинг.

Сылгы тонг буутун көтөбөн мадьарытан массыынаҕа аҕаллылар.

— Чэ, аны биирбитин аҕалыах...

Иккис аҥаардарын аҕалан табахтыы турдахтарына, массыына иһиттэн Арамаан тахсан былаастаах собустук:

— Чэ, тизийэн иһин! — диэ-битигэр соһуйан ходьох гына түстүлэр.

— Татат! Бу тугуй?! — Сүөдэр, бэл диэтэр, чохчос гынан ылла.

— Тутулуннугут! Эти тизийэн иһин! — Арамаан соруйда.

— Ол иһин даҕаны... — Быртаахап дьыалата хобдохтук түмүктэммитин көрөн.

— Ханна барыанҕый. Харабынҥын санаама даҕаны. Уонна ол-бу буоларын диэн, бу сэптэн өлө-хайыы сылдыаайанҕый, — Арамаан хо-бууратын быктарда.

Ону көрөн баран Сүөдэр аһара куттанна, ыгылыбыт куолаһынан:

— Табаарыс милииссийэ, миигин ыыт, ыарыһах ойохпун аҕала баран иһэн бу киһини көрсүбүтүм. Ити кини буруйдаах, ыыт миигин...

— Ыт баара, итинник эбиккин дии... Дьэ, бэйи, кэпсэтиэхпит! — Быртаахап киһитин охсуох курдук гынан иһэн, Арамааны көрөн тохтоото.

* * *

Балыыһа иһэ эмп сытынан саба биэрдэ.

— Кимиэхэ кэллин? — дии тоһуйда быраас Зоя Ивановна.

— Туйаараҕа. Хайдаһый, көрсүөххэ сөп дуо?

— Ити балаатаҕа сытар, улахан үлүйүү суох диэххэ сөп. Дьонунг эһэ сыатынан сотон абыраабыттар. Арай тымныйан ойоростоппугут. Чэ, киэрэ сырыт.

Арамаан балаатаҕа киирээт, Туйаара истиэнэ таһыгар турар кырабаакка сытарын көрдө.

— Дорообо, Туйаара.

— Дорообо... — диэт, кыыс кизэр хайыһаат, санна дыгигнээн барда.

Арамаан Туйаараны кууста. — Чэ, уоскуй, Туйаара... мин эйигин таптыбын, соботох хаалларыам суоҕа. Эн биһики холбоһуохпут, — диэтэ уонна Туйаараны уураан ылла. — Туйаара, барытын умун. Сэмэн-нээх тутуллубуттара. Бүгүн Элгээнгэ илдьэбин. Эйиэхэ дьонум аах уонна Чысхааннаах Ага кэлэ сылдыахтара. Үтүөрдэххинэ, дьоммор олорон эриэн. Чэ, эн биһики мантан ыла куруук бииргэ буолуохпут.

Арамаан аҕалаах ийэтэ, табаарыстара Чысхааннаах Ага кэлэн туралларын өйдөөн көрбөтө...

БУТУКАЙ.

(Иннин хаһыат 9-с №-гэр көр)

Изабелла АНДРЕЕВА: “Дьулуур, дьуккүөр уонна тулуур наада. Оччоҕо барытын ситиһиэң!”

Изабелла АНДРЕЕВА – баара-суоҕа 18 саастаах эдэркээн кыысчаан. Дьокуускай куорат таһыгар турар “Орто дойду” эрэстэрээнгэ сушеф диэн үлэлээх. Кини – бу туристыыр комплекс хаһаайыннара Марианна уонна Пётр Андреевтар аччыгый кыыстара. Онон дьиэ кэргэн биисинэһэ диэххэ сөп. Сушеф диэн үлэбэ ылбычча киһи киирбэтэ өйдөнөр. Ас астыырга энкилэ суох билиикөрүү, сатабыл эрэйиллэр.

Мантан аллара Изабелла бэйэтин билиһиннэрбит суруйууларыттан, хаартыскаларыттан таһаарыахпыт. Дьэ, эһиги курдук эдэркээн кыыс үлэтин хайдах саҥалаабыт эбитий?!

13 сааспыттан төрөппүттэрбэр көмөлөһөн, эрэстэрээнгэ бастаан сайынҥы сынньаланҥар официанннырым. Ол сылдьан куукунаҕа асчыттар ас эгэлгэтин астыыларын киирэтэхсэ көрөрүм. Хас биірдии бүлүүдэлэрин хайдах курдук кэрэтик кизгэтэллэрин сэнээрэrim. Саха сиригэр биллэр-көстөр шеф-пуобар Венера Краснославовна Иннокентьева биһиэхэ үлэлиир. Кини айымньылаахтык ылсан астыырын олус сэнээрэrim, арыт батыһа сылдьан көрөрүм. Бастаан утаа Венера Краснославовна миігин куукунаҕа олох чугаһаппатаҕа. Биір үтүө күн нэһиілэ тылбар киллэрэн, бэйэм астыырга холонон көрбүтүм. Ол кэннэ дьэ куукунаҕа үлэлиирбин көгүллээбитэ. Бастаан, биллэн турар, астааччы көмөлөһөөччүтүнэн сылдыбытым, эпиккэ дылы, хара үлэни онгорорум. Ол тухары шеф-пуобар тугу гынарын, быһаарарын, ыйарын-кэрдэрин батыһа сылдьан истэrim, “губка” курдук ылынан испитим. Венера Краснославовна миігин “сотору тулуйбакка барыа” дии санаабыт буолуохтаах. Ол гынан баран, куукунаҕа үлэлээбитим ый буолбутун кэннэ, мин дьуккүөрбүн, дьулуурбун сөхпүтэ. Биллэн турар, куукуна үлэтэ олус уустук. Ылбычча киһи тулуйбат ыарахан үлэтэ. Күнү быһа атахпар туран, кизгэ дьизэбэр үлтү сылайан хаһым эрэ кэлэрэ. Атын асчыттары кытта тэбис-тэнгэ үлэлиирим. Асчыкка саамай улахан наһараадата – хайдах курдук ураты миннигэс аһы боруобалаабыттарын туһунан саҥа аллайылар, асчыт сатабылын хайгыыллара. Саха сиригэр аатырар шеф-пуобарга үөрэммиппинэн киэн туттабын.

Кыра эрдэхпинэ эбэм хас сарсыарда айы алаады уонна күөрчэх астыыра. Киниискэтигэр араас эрэсиэби суруна сылдьара. Ол эрэсиэбиттэн аан бастаан алаады уонна бискибит астыырга үөрэммитим. Арыычча улааппытым кэннэ ас астаан, кыра бырааппын аһатар соруудахтаммытым. Сити курдук, дьизэбэр кизгээнҥи аспытын астыыр буолбутум. Билигин, эрэстэрээн асчыта буолан баран, дьизэбэр төрүт илим барбат. Дьизэ куукуната уонна эрэстэрээн куукуната – олох атын-атын эйгэлэр.

Уһуйааччыта
Венера
Иннокентьевалыын

Дьокуускай куорат араас оскуолатыгар үөрэммитим. Алын сүһүөххэ Чирээйэптэр ааттарынан национальнай гимназияҕа, ол кэннэ 26-с №-дээх оскуолаҕа уонна 10-11-с кылаастарга чааһынай оскуолаҕа үөрэммитим. Обургу сааспар, 26-с №-дээх оскуолаҕа үөрэнэр кэммэр, олус көхтөөх этим. Оскуола олобор актыыбынайдык кытарым. Оскуола гииминин уонна “Розовый фламинго” диэн электроннай сурунаалы идиэйэ киллэрэн олоххо киллэрсибиппинэн киэн туттабын. Оскуолаҕа үчүгэйдик үөрэммитим, биір “түөртээх” бүтэрбитим. Оскуоланы бүтэрэн баран, бакаа биір сыл үөрэхтэн “сынньана” сылдыбын. Ол онугар асчыт идэтин баһылырга өссө диригиник үөрэтэ, уһуйулла,

уопут, билии-көрүү ыла сылдыбын. Саха куукунатын эгэлгэтэ олус баай. Аҥаардас убаһа этиттэн эгинэ бэйэлээх бүлүүдэлэри астыахха сөп. Саха сиригэр балык арааһа үөскүүр. Бу балыктары наардаан хайдах астанары, ханнык балык хайдах бүлүүдэбэ барсарын, тугу кытары булкуйдаахха ураты буоларын билиэххэ наада. Баай уопут, биллэн турар, куукунаҕа күнү-күннүктээн астааххына кэлэр. Маннык баай “сүгэһэрдээх” Красноярскайдаагы СФУ Гастрономия институтугар, Раиі Восісе диэн гастрономия үрдүкү оскуолатыгар үөрэнэ барар былааннаахпын. Онон идэлээх шеф-пуобардары бэлэмнииллэр.

2022 сыллаахха “Вкус Якутии” куонкуруска балыктан уонна эттэн астаммыт икки сэт бүлүүдэбинэн кыттыбытым. Онон биһиги “За оригинальную рецептуру блюд в дегустационном сете” номинацияҕа тийкибиппит.

2023 сыллаахха “Вкус Якутии” куонкуруска үс онкуллаах Орто дойду гастрономияҕа тыйаатырын көрдөрбүлүт. Онон Олонхо тыйаатырын артыыстара кыттыбыттара. Бастакы онкулга – гастрономия чааһыгар – 11 бүлүүдэни билиһиннэрбиппит. Иккис онкулга артыыстар олонхону толорон мустубут дьонно, ыалдьыттарга иһитиннэрбиттэрэ. Оттон үһүскэ сахалыы тыыннаах кэпсэтинни олохтообуппун. Бу бырайыакпытынан биһиги бастакы мизстэттэн баара-суоҕа икки эрэ баалынан маппыппыт. Ол да буоллар “За сохранение национальных традиций в приготовлении блюд” диэн номинацияҕа тиксипиппит.

Атын эрэстэрээннэргэ сылдьарбын олус сөбүлүүбүн. Холобур, Москубаҕа араас хайысхалаах, куукулалаах эрэстэрээннэргэ сылдыбытым. Олортон “Biologie” уонна “Twins Garden” диэн икки эрэ эрэстэрээнни чорботуохпун сөп. Бу эрэстэрээннэр куукулалара, астара, чаччы, Мишлен сулустаахтар. Гид Мишлен быһыытынан киирэн көрөн баран, астарын, бүлүүдэлэрин астыыларын, кизгэтэллэриттэн олус дуоһуйбутум. Бу эрэстэрээннэр шефтэрэ Мишлени ылыахтарын ылбыттар эбит. Арасыйыаҕа Мишленнээх эрэстэрээннэр Москубаҕа эрэ бааллар. Оттон тас дойдуга бу сүдү бэлиэни, бэл, уулуссаҕа турар ларыак ылыан сөп.

Хайдах сыана быһан Мишлен сулуһу биэрэллэрэ миэхэ таабырын. Киһи өйдөөбөтө үгүс.

“Орто дойду” эрэстэрээн тэйиччи турар. Ыалдьыттар мээне тийээн кэлбэттэр. Биір үксүн биһиги эрэстэрээнмит аһын боруобалаабыт, ураты миннигэһин, амтанын билэр дьон анаан тийээн кэлэллэр. Кинилэр хайгыыр тыллара, махталлара биһиэхэ, үлэһиттэргэ, хайдах курдук сылаастык киирэрин бэйэбит эрэ билэн эрдэхпит. Албас киирэн тахсыбыт айанныттар эмиэ баар буолааччылар. Киһи барыта биір буолбатах. Аспытын сөбүлээбэккэ, сэнгээрбэккэ барар ыалдьыттар эмиэ бааллар. “Отзывка” хас биірдии киһи санаатын болбойон ааҕабыт, сыһа-халты тахсыбыт буоллабына, көннөрүңэбит.

Бу биэс сыл устата идэни баһылырга дынгнээх оскуоланы аастым. Мин элбэҕи сатаабатым, миэхэ эмиэ тугу туппутун барыта наар аанһа буолар табыллыбат күннэр бааллара. Үгүһү өйдөөбөтүм, элбэҕи билбэтим. Арыт барытын бырабан баран, атын оболор курдук күн кыһалбата суох сылдыахпын баҕарбытым. Ол гынан баран ыһыктымматабым. Табыллынын – табыллыбатын, инним хоту дьуккүөрдээхтик хардыылаан испитим. Дьулуур, дьуккүөр уонна тулуур.

Дынгнээх идэһэ өлөрүүтүгэр сылдыспытым, сүөһү, убаһа иһин ыраастаспытым, хаан куппутум. Сахалар киэн туттар аспыт, ураты омок буоларытын көрдөрөр бүлүүдэбит хантан кэлэрин билэбин. Сайын хаста даҕаны соботобун бэйэм хамаандабын кытары 250 киһилээх бангыат ыалдьыттарын аһаппытым. Хамаанданы кытта биір сомоҕо буолан үлэлири сатаатым. Саха сиригэр гастрономия үрдүк куонкурустарыгар кыттан номинациялары ылаттаабытым. 18 саастаах кыыска үрдүк ситиһиилэр, бэйэм бэйэбинэн киэн туттабын. Инники-тин былааным элбэх. Ыра санаабын толорорго, туруоруммут сыалбын ситиһэргэ – бары күүспүн ууран, инним диэки хорсуннук хардыылаан иһиэм.

Балаһаны бэлэмнээтэ Туйаара СИККИЭР.

Бу күннэргэ ислам итэбэллээхтэргэ – НАВРУЗ бырааһынньыга, РАМАЗАН ыйа

“НАВРУЗ” – сааскы бастакы бырааһынньык. Бүгүн, кулун тутар 21 күнүгэр, ислам итэбэллээх омуктар бырааһынньыктара Навруз бэлиэтэнэр. 2009 сыл балаҕан ыйыгар Навруз ЮНЕСКО матырыйаалынайа суох культурунай нэһилиэстибэтигэр киллэриллбитэ. 2010 сылтан ООН Генассамблеята кулун тутар 21 күнүн Норуоттар икки ардыларынаабы бырааһынньыгынан биллэрбитэ. Мин олоро сылдыбыт дойдубар Узбекистанга бу бырааһынньыгынан сибээстээн, 4 күн сынныалан күнүнэн биллэриллэн турар. Онон бу күннэргэ үһүн сынныалан буолан, дьон-сэргэ сааскы битэмииннээх аһылыгы сумалагы астыыр үгэнигэр сылдыаллар. Бу бурдуктан оҥоһулар амтанынан уонна көрүнгүнэн повидлоҕа майгыныннар миннигэс ас буолар. Наһаа да сөбүлээн, астына сиир буоларбыт.

Сумалак туһата – киһи этиттэн-сииниттэн токсиннары таһаарар, иммуннай систиэмэни, ньиэрбэни бөбөргөтөр, авитаминоз тийбэтигэр көмөлөһөр, хаан эргирин тупсарар. Сылы быһа доруобай сылдыабын. Сумалагы суукка устата улахан казанга олох тохтообокко булкупаллар. Дьэ, манньык сумалак буһарар ыалларга үөрүү-көтүү, ырыа-үңкүү бөбө буолар. Мин манньык сумалак буһарытыгар элбэхтик сылдыбытым. Билигин ол туһунан наһаа үчүгэй өйдөбүл хаалбыт. Сумалак сиир кэмнэргэ санаабыт баҕа санааҥ хайаан да туолар дьээн өйдөбүл баар.

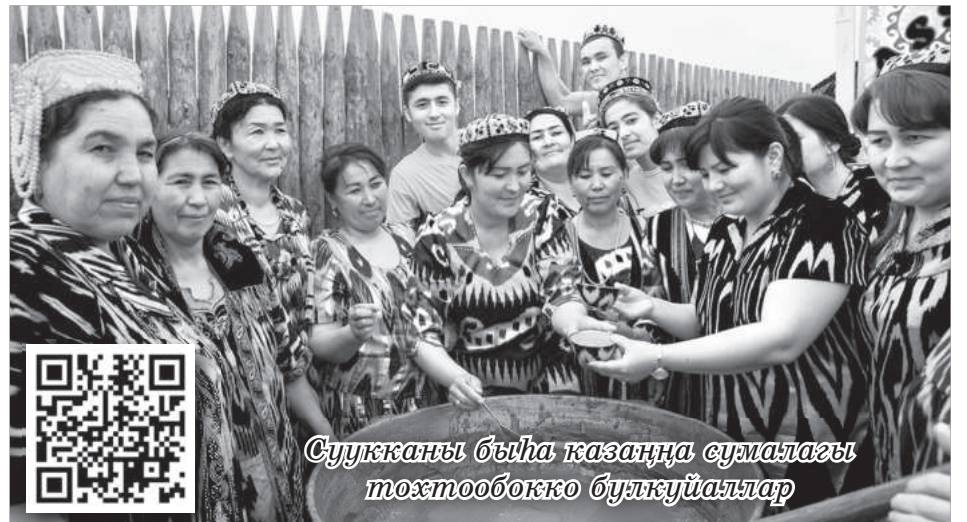

Сэлиэһинэй бурдуктан сумалак оҥоһулар

Сумалак ырысыаба

Сумалак сэлиэһинэй бурдуктан оҥоһулар. Сэлиэһинэй бурдугу 18 хонук устата туруоран, көрөллөр-истэллэр, үүннэрэллэр.

5 киһиэхэ аһаммыт буорсууаҕа – 1 кг сэлиэһинэй бурдук туорааҕа, 4 киһиэ бурдук, 1,2 үүнээйи арыта, сөп буоларынан бурдук. Сэлиэһинэй туорааҕын ыраастыыбыт, сууйабыт. 3 суукка устата харанга, сөрүүн сиргэ ууга илитэн, иһиккэ хаппахтаан туруорабыт. 3 күн ааспытын кэннэ сэлиэһинэйбитин 1 см халыннаах гына сылаас, сөрүүн сиргэ үрдүн маарыланан бүрүйэн туруорабыт. Күнгэ биридэ маарыла нөҥүө уу ыстарабыт. 18 күн устата сэлиэһинэй туорааҕа 3 см кэриҥ үүнэр. Ол эрэри 5 см үһүө суохтаах. Саҥа быкпыт үүнээйи умнаһын мясорубкага эрийэн таһаарабыт. 0,5 л уу эбэбит уонна булкупайбыт. Арыта сылыйбыт казанга бурдугу кутабыт. Ол эрэ кэнниттэн ууга булкуллан эриллбит сэлиэһинэйбитин кутан тохтоло суох 10–12 чаас булкупайбыт. Буһан табыстабына, повидлоҕа майгыныннар хойуу ас буолан тахсар.

Суукканы быһа казанга сумалагы тохтообокко булкупаллар

Узбекистанга “Навруз” бырааһынньыгын хас да күн устата бэлиэтииллэр. Ол аата, бу кэмгэ эн аһаардасты бырааһынньыктаабаккын. Бырааһынньык иннинэ хас биирдии сиргэ ырааһырды үлэтэ күүскэ ытыллар, бөхтөн-сахтан ыраастаны, уулуссалары, уу мустар арыктарын хомуйуу, үүнэн турар мастары аллараа өттүн испиэскэлээн, тас көстүүтүн тупсаран биэрэллэр. Ордук бу күн кыаммакка, кырдыаҕаска ураты болҕомто уурулар, бэйэ-бэйэҕэ көмөлөсүүрү курдук айылҕа суруллубатах сокуона булгуччу тутуһулар.

Бу күн инникигэ эрэл, сырдык эрэ сыдыайар

“Навруз” бырааһынньыгын илин дойдуга ислам итэбэллээх омуктар бары бэлиэтииллэр. Кулун тутар 21 күнэ – бу сааскы күн икки бириэмэ тэҥнэһэр (күнүс, түнү). Онон бу кэмгэ дьон бэйэ-бэйэтигэр инникигэ эрэли, сырдыгы эрэ баҕарар. Урукку хом санааларын, туохха эмит өйдөспөтөх быһыыларын бырастыы гыннараллар, ыраах-чугас дьонноруттан көрдөһөллөр. Оччобуна инникитин кинилэр алаһа дьиэлэригэр, дьыэ кэргэннэригэр ситиһии,

олохторугар дьол сырдык кыыма эрэ арыаллыыр.

Интэриэһинэйэ дьээн баар, бу күн хас биирдии дьыэ кэргэн ордук миннигэс бүлүүдэлэри сөбүлээн астыыллар. Онон эн ханнык баҕарар дьыэҕэ ыгырыта суох кэлэнтгин бырааһынньык үөрүүтүн тэҥнэ үллэстэбин. Тоҕо дьэтэххэ, “дьэ-эллэм, ыалдытымсах ыалга, дьон үтүө санаата ингэр” дьээн өйдөбүллээхтэр.

Мин Узбекистанга 10 сыл олоҕорбутум туһары, саамай сөбүлүүр бырааһынньыгым – “Навруз” этэ. Айылҕа үһүктэн, от-мас көбөрөн, киһи бу кэмгэ олох атын турукка киирэн хаалар. Тула өттүн барыта сырдыгынан сыдыайар, уулуссага дьон-сэргэ бары үөрэ-көтө, бэйэ-бэйэлэрин бу үтүө кэрэ кэмнэн эбэрдэлэһэллэр.

Өскөтүн бу күн Коранга этиллэр үгэһи кэстэххинэ, бэйэбэр куһаҕаны тардабын дииллэр. Онон умнаһыт да буоллун, эн кинини бэйэбинээбэр үрдүктүк тутуохтааххын дьээн өйдөбүллээхтэр. Кинилэр бу бырааһынньыктарын мин бэйэбит ыһахпыттар майгынанатабын. Төһөтүн да иһин бары биир түөр омуктан сыдыаннаах буоллахпыт.

РАМАЗАН — ытык, сибэтиэй ЫЙ

Биһиги өрөспүүбүлүкэбитигэр ислам итэбэллээх араас норуот бэрэстэбиитэллэрэ олороллор. Таджики, узбек, ингуш, азербайджан, туркмен, кыргыс, казах буол, ислам итэбэллээх буоллун да мусульман ааттанабын. Кинилэр омуктарыттан тутулууга суох итэбэллэрэ биир – Ислам. Өрөспүүбүлүкэҕэ бу итэбэли, сүрүннээн, кэли омуктар – Хотугу Кавказ, Закавказье уонна Орто Азия дойдуларыттан кэлбит дьон тутуһаллар.

Бу күннэргэ ислам итэбэллээх омук тутуһар сирэ-туома – Рамазан ыйа кулун тутар 10 күнүттэн саҕаланна уонна муус устар 9 күнүгэр түмүктэнэр. Ол эбэтэр 30 күн устата барар ый Ислам бырааһынньыгынан – Ураза байрам (праздник разговения) бырааһынньыгынан түмүктэнэр. Сыл аайы пост 10-ча хонугунан быысаһан, иннин диэки баран иһэр. Онон эһиилги пост кулун тутар 1-кы чыыһылатыттан 30 чыыһылатыгар диэри барыаҕа.

Аан дойду үрдүнэн Ислам бырааһынньыга – Ураза байрам (праздник разговения) 624 сылтан ыла бэлиэтэнэр. Бу күн итэбэллээхтэр бэйэ-бэйэлэрин “Ид мубарак!” (счастливого праздника) дьээн истин тылынан эбэрдэлэһэллэр.

Дьэ, бу аата туох ыйа буолар эбитий?

Ислам халаҥаарынан тохсус Рамазан ый саҕаланнабына мусульманнар бу ый устата пост (ураза) туталлар. Ол аата, кинилэр Аллахха бас бэринэллэрин көрдөрөллөр, кинини ытыктыылларын биллэрэллэр. Бу ыйга ытык кинигэлэрин – Кораны – илиилэриттэн араарбакка ааҕаллар, үөрэтэллэр. Бу пост (ураза) сарсыарда бэрт эрдэ, халлаан сырдык

илигинэ саҕаланан баран, киэһэ күн кириэр диэри буолар. Бу кэмгэ хас биирдии мусульманин аһан аһыллаларыгар турбуттарын иһин хааппыла да ууну испэттэр. Убаастанар биричиинэнэн, биир эмит күн албас аһаран кэбистэхтэринэ, ону пост бүппүтүн кэннэ, атын күннэргэ хаһан баҕарар тутуһан ситэрэн биэриэхтэрин сөп.

Манньык поһу оҕо күүтэр ийэлэр, “ыйдаабылара” кэлэ сылдыар дьахталлар, ыарыһах дьон, кырдыаҕастар, айаҥга сылдыар дьон тутуһуохтарын сөп. Аллах кинилэри бырастыы гыннар. Биир ыйдаах Рамазан ыйа “Ураза Байрам” (Ид уль-фитр, Рамазан Байрам) дьээн улахан бырааһынньыгынан түмүктэнэр. Бу күн сарсыардаттан мусульманнар Аллах ураза тутарга көмөлөспүтүн иһин махтанан, мэчиэккэ аналлаах мэлиппэ ааҕаллар, ол эбэтэр үнэллэр. Ураза мусульманнары бобуулаах астан-үөлтөн, чигинэй суолунан кэлбэт баайтан-дуол-

РАМАЗАН ыйыгар киэһэнни аһылык (ифтар)

тан akkaастанарга, кыаммат-тийиммэт олохтоох нэһилиэннэҕэ көмөлөһөрү үөрэтэр. Мусульман дойдуларыгар үлэттэн сынныалан күнэ биллэриллэр. Ислам устуоруйата кэпсиинэнэн, бу күн Аллах пророк Мухаммедка Коран бастакы хоһооннорун ыппыт эбит. Бырааһынньык сүрүн уратытынан – кыаммат, тийиммэт, көмөҕө наадыар дьонго – көмө оҥоруута буолар.

Сиэр-туом тутуһууга

Рамазан ый ис хоһооно – итэбэл өттүнэн духуобунай культуура күүһүрүүтэ, Аллахха итэбэллээх буолуу уонна хас биирдии мусульманин туох-баар оҥорбут аһыытыттан, буруйуттан ыраастанар дьээн өйдөбүллээх. Бу күннэргэ куһаҕаны санаа, саҥарыа, кими да албынныа суохтааххын, эр дьон атын дьахталлары ымсыыра, баҕара көрүө суохтаахтар. Уопсайынан, уобарастаан эт-

тэххэ, бу ый устата пост тута сылдыар хас биирдии киһи “дьүлэй, хараҕа уонна тыла суох” буолуохтаах. Бу ый устата уруу түһүлгэтин, бырааһынньыктары, араас тэрээһиннэри тэрийбэттэр. “Олус чуумпу” ый аһар.

Рамазан ыйыгар Ислам итэбэлин 5 өрүтүн (5 столпов ислама) хайаан да тутуһуохтаахтар. Ол курдук, Аллахха сүгүрүүү, күнгэ бизэстэ мэлиппэ аабыта, тугу баҕарар көңүл өттүнэн сиртибэлээһин, биир ыйдаах поһу тутуһуу уонна Мекка сибэтиэй миэстэлэригэр айаһаһын, онно баран сүгүрүүү буолар. Хадж (ытык сиргэ баран кэли) туһунан аҕыйах тылынан кэпсиир буоллаха, Меккага баар Аллах ытык дьэ-иэтигэр, Каабага, Аллах ыйаагынан сүрүн сирэ-туому толорор сыаллаах-соруктаах баран кэли (паломничество) буолар. Манна сылдыбыт дьон бары “хадж” дьээн ааттарыгар эбии сыһарыыны эбинэн, ислам итэбэллээх норуотка ураты убаастанар дьон буолаллар.

Пост бүппүтэ 70 хонук ааспытын кэннэ ислам итэбэллээхтэр аны “Курбан байрам” дьээн итэбэл бырааһынньыгын бэлиэтииллэр. Быйыл бу бырааһынньык бэс ыйын 15 түнүттэн 16 чыыһылага бэлиэтэнэр. Бу күн тыыннаах барааны өлөрөн астыыллар. Кыамматтарга астанас, үп-харчы өттүнэн көмөлөһөллөр. Мэчиэккэ баран бырааһынньыктаабы мэлиппэҕэ сылдыаллар.

Балаһаны бэлэмнээтэ
Саргылаана БАГЫНАНОВА.

					Дойду ..., алаас ааттаах										
Таба биинигэр киирэр	Хой, чубуку булкаана	Өрүс балыга			Аһара хайжаа	Чаппараах ханыята	Кыһыы							Кулүм ... (үөрэ, сырдыы түс)	... саха
							Хабырыыс								
	Икки биздэрэни иилэр тэрил	Ньиэптээх, гаастаах сир					Киинэ			...	аат				
	... туруорда				Ийэ ...	Горнай нэһи- лиэгэ								Сарда	
				Түүлээххэ, биилээххэ баар							...	бахын туойума	...	аргыс- таах	
...-күөһэ суох						...	ыраах			Кыра хатыг		Онтон ...			
"Хара кыта- лыкка" Хабы- рыыстаах Хобороос ийэлэрэ		Дохсун ...	...	...рык (баттык	Туса... (тиэргэн)	...	буола сыта								
								Үңкүүһүт Федотова							
							Сэтинньи – ... ыйа								

Туруору: баа, сыбыдах, Карабах, маак, ар, ыс, сылбах, ап, аях, ылбай, Ту, албас, саа, күр, аат, быа, ытарҕа, эйэ, тайах.

Сытыары: сыыптаа, сыган, Аранг, ыас, тый, сыккыс, ылар, тэбиэс, сылбырҕа, да, сара, Арт, баабыска, талҕа, Найба, урбай, хаайтарыы, аахса, үй, таах.

- * Считать недействительным аттестат о неполном общем образовании на имя Иванова Богдана Сергеевича, 03.09.1995 года рождения.
- * Считать недействительным, в связи с утерей вкладыша диплома с номером ВСГ 1739406 Кляса Надежды Дмитриевны, выданный 3 июня 2008 г. ГОУ ВПО ЯГУ имени М.К. Аммосова.
- * Потерялся кошелек кожаный коричневым с водительским удостоверением на имя Торговкина Артура Руслановича, 10.09.2002 года рождения. Прошу вернуть за вознаграждение **99 27 554848**.
- * Считать недействительным военный билет АХ №1215144 на имя Олесова Станислава Денисовича

**"Кыым"
телеграммга
кир**

@KYYMSAKHA

@KYYMSAKHA

Хой Холху, уу нуурал олоу, көңүлү багаран кэлиэн. Уоппукса ылан, айыах күн да буоллар, сонотуруйга сыннаһан биитэр айылбаа тахсан, бу күүгээнтэн, сүсүлгээнтэн уоскуйа түгүрүн чачы наада этл. Ол кыаллыбат түгүнгизэр, саатар, бөүмөннөл охору түгүрүн, холкутуйарын, сөбүлүүр дьарыккынан саатырыын тугаһыа. Тааһан көрөр дьосургун болбой. Үлэтэ суох буоллаахына, син үрдүк хамнастаах үлэ кестүөх курдук.	Обус Алтыһар, сэлэһэр баган баһаамныһы. Сэргэх айан, доботтордуун көрсүһүү күүтэр. Интэриэһини билсини буолуон сөп. Өйү-санааны, эти-сини да эрчийэр баган күһүрүө. Успуордуун дьарыктанарга, айар үлэҕэ ылсарга тохсооттоох кэм. Дьону кытта алтыһыа сана таһымга табааргар көмөлөһүн сөп. Онуоха бэйэң көбүн быһаарар оруоллаах. Үөрэтэтиэхин, билиэххин багарбытын ырааппыт хайыска-тыһар кэтэмэҕэйдиэбэккэ ылса сатаа.	Игирэ Олохо үөрүйэхтээх, бэлэмнээх дьонунан биллээбит. Ол кеннэрү күгүзэн буолбатабын, бу нэдиэлэҕэ биггээртэ кыахтаахын. Сүрүн болломтобуң бай-дуол, үп-харчы болпурорунун быһаарарга уур. Хайтабың эр карьерта тупсан, элбэх үкүлүлгүрэн доһуойо. О.э., үлүһнүк ыра санаа онгустубукх атылыһар кыахтаныан. Айдарыылаах киһи талаана күһүрэн ылан сөп.
---	---	--

Араак Билэр-көрөр баған, сонунгга, санаба тардыһын улаатыа. Ол ордук айанга туруннаахына табыллыа. Харчылаах эрэ буолларын, путевка ылартан туттумматын ордук. Ким эрэ социальной ситим, пуорум көмөтүнэн сэнээрбитин булуу. Баар, олох да виртуальный арамаан сабыланыан сөп.

Доруобуйа чааһыгар кийи дыксинэрэ суох.

Ыйааһын

Дорубууяаһын көрүнэ, үчүгэйдик аһы сырыт, сынныанары да умнума. Битэмминнэ сиз, чөл олобу тутус. Быһата, ыарыыга хаптарбат ғына дыһан. Куһаҕан дьаллыктаах түгүнгүр бу кэмгэ акаастааннахына, быдан судургуру кыаллыа. Барытын былааннаан дыһан, тутата суоһа сырабын бараама. Төһөнөн үчүгэй туруктанабын да, оччонон үлэбэр, дьиэбэр табыллыан, үөрүөҥ.

Чубуку
Капсэтэр-ипсэтэр, дьоннуун алтыһар
баба улаатыыһы. Онтунг санаан иһинэн
буолар чинчилээх. Кыһырыса, өйдөспөккө
сылдыбыт дьонтуун кытта сыһыаны тутса-
рар кыахтааххын. Санта билсигин, айан, үөрэх, сэргэс-
сийэ түһүү табыллар кэмэ. Уоһастыһаанын тырааныспар-
га бэрт интэриэһинэй киһилиин билсэн, үчүгэй сыһыан
олуксууйуох курдук. Айар-тутар хабааннаах дьарыкка,
vovhigra. csnpvora ситиһиилээр кэми мччч тутума.

Хахай

Тух эрэ кистэлэнги билиэх курдуккун. Чинчийи ыытарга табыгастаах кэм. Тух эрэ быһыы-майгы төрүтүн булар кыахтаахын. Туруорумут сыалы ситиһэн тэйэр дүүкүүрдээх баганы ханнарыма. Кэскиллээх этии, үчүгэй доһуһаа кыгыры киирин сөл. Сулумахтарга бөрү интэриэһинэй нэдиэлэ иһэр. Кирээдими, ипэтиэкэ болпуроһа сүдүрүгүк быһаарыллыа, туттумахтас.

Скорпион
 Үтүө нэдиэлэ иһэр. Туох-ханнык иннинэ ол тус олоххор сыһыаннаах. Ыал дьон сыһыаннаах бөҕөргүө, тупсуо. Ким эрэ бэлэх тутан, ким эрэ тапталга билиини истэн дьоллонуо. Арамаантыка тына илгийэр. Сулустар тапталлаабы кытта бай-дуол, үл-харчы, бэлэх-туһах тиэмэтин ырытыһартан туттунарга сүбүлчиллэр. Төбө дитээхтэ, хаарыан сыһаны бууртулун сөл.

Күрүлгөн Бай-дуол, үп-харчы кыһалбатын быһаар кыабын улааты. Көрүлүү-нарылыр кэм буолбатах. Дынн туһалааһын дьарыктан. Үлэтэ суохтар-га санаалара сытар, үчүгэй хамнастах үлэ көстүүн сөп. Дохот улаатар чинчилээх. Багарбыт тэрилгин, мизбэлгин ыл. Ону тэнэ медитациялырга, духуобунай өттүнөн сайдарга тороостоох нэдиэлэ. Бүөмнүн оло-рон, санаабын, иэийигин сааһылан. Холкутуй.

 Игирэ Олохо үерүйхэтэх, бэлэмнэх дьонунан биллэгит. Ол көннөрү күүгэн буолбатаһын бу нэдиэлэһэ биһиргэтэр кыахтаахын. Сүрүн болбомотубун баай-дуол, үп-харчы болпуруоһун быһаарарга уур. Хайабыт эрэ карьерата тупсан, элбэх үбү кыллэринэн дуоһуой. О.э., уун-нуку ыра санаа онгостубуккун атыһалаһар кыахтананг. Айдарыылаах киһи талаана күүһүрэн ылын сөл.

Кыыс
Ыал биитэр уһуннук бииргэлэспит киһилээх буоллаахына, ол сыһыаны чынгатын харархынан көрүүххүн сеп. Оноуһа анараа өрүт быһыыта-майгыта тиздирэ.

Кини эийэхэ төһө күндүтүн өйдүүр кыахтааххын. Таптааллааххын санаттан билэр курдук буолуоххун эмиз сеп. Сулуумахтар, дынг анализтын көрсөр кыахыт улаатар кэмэ.

Охчуг ыялдьыттыыр, сэргэхсийэр тэрээнинтэн тэйэ туттар, төттөрүтүн, дьыбэз бүгэр баба уоксэзтэбинэ, соһуйума. Көмүс нээкэ уйа-ны онгостор, сэргэхситар эбэтэр сууйар-соттор санаа киһирэр чинчилээх. Дьыбэз-уокка туттуллар саҥа эбэтэр өрөмүөнүннэт тэрл кестөр. Дыалабалы уонна олоххо дынг туталаах боппурос холкутук кыаллыбын. Этисин туруга тупсарын баҕага гимнастикалаа, дуйиэтэни тутус, доробуйаны бастөгөрөт.

Балык
 Айар-тутар кыабын, бабан да улаатыа.
 Себулүүр дьарыккар оройунан түһэр ту-
 руктаахын. Кэрэ аңаар буоллахына, тас
 көстүүгүн чынга уларытар, туспар бабан
 күүһүрөө. Куттаммакка, борубалаа. Дьон
 биһириэ. Күүстээх аңаар болгомтотун ыларгар эрэн.
 Пикниккэ, айылбаа, добордуу көрсүүһүгэ
 ыңырыллыах курдуккун.

Кылаабынай эрэдээктэр: И.И. ГАВРИЛЬЕВ
Тэрийэн таһаарааччы: М.Н. ХРИСТОФОРОВА
Генеральнай дирижктэр: А.Д. ШИЛОВ
Шеф-эрэдээктэр: Альберт КАПРЫНОВ
Эрэдээктэри солбуяаччы: Дмитрий ИВАНОВ
Эпиэзттиир сакирэктэр: Мария САННИКОВА
Тыя хаһайыстыбатын салаата:
 Татьяна ЗАХАРОВА
Уопастыбаннаһы кытта улс: Оксана ЖИРКОВА
Тыл эрэдээктэрэ: Геннадий ГУРЬЕВ
Сүтспэдиээннэр: Нина ГЕРАСИМОВА,
 Туйаара СЕРГЕЕВА, Саргылана БАГЫНАНОВА,
 Федор РАХЛЕЕВ, Евдокия КЛЕПАНДИНА
Таган онгорулар: Диалекта ДЯКОНОВА,
 Мария ПЕТУХОВА
Корректор: Людмила БАЙШЕВА-ФЕДОРОВА
"Ситим" медиа-бөлөх көмүлүүтэрин
сыягар таган онгорулунна

Сибээс эйгэтин информационнай технологиябэ уонна
маассабыт коммуникациябэ надзорун федеральнай
сулууспатын Саха сиригээсэи ыбарыалынаннаатын
02.03.09 бэрлиилит сибидиэтэлиститбэтэ:
П/И № Ту 14-0038
Хаһыат "Ю.А. Гагарин аатынан өрөспүүбүлүкэтээс
типография" АУО бэчээттэннэ. Аадырыһа:
Дьокуускай к. Бүлүүлүүр туора уул., 20
Ааптар санаата эрдээксийэ тутулар
позициятыгар сөп түбүһимиз сөп.
Эрдээксийэ кирибт сруктур
төннөрүллүттэр.

Эрэдээсхийэ уонна таһаарааччы аадырыһа:
677027, Дьокуускай к.,
Киров уул. 18, В блок, 709 кэб.
Төл.: 42-21-08
Электроннай почта: kuumsakha@mail.ru
Ахсаана 13.150 экз. Кээмэйэ 10 бл.
Бэчээккэ илии баттыыр бириэмэ: 20.00
Бэчээккэ туттарылынна: 19.00
Сыаната көнгүл

РЕКЛАМА СУЛУУСПАТА (ТӨЛӨБҮРДЭЭХ ӨНӨ БАРЫ КӨРҮНЭ):
"Бэчээт дьизэт", Орджоникидзе үүл., 31, 111 хос, төл.: 34-05-03